

Петро Слотюк

Зялів:
**з історії
Подільського
порубіжжя**

Вінниця – 2012

УДК 94 (477.44)
ББК 63.3(4УКР-4ВІН)

Рецензенти:

К. І. Левчук, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та філософії Вінницького національного аграрного університету

О. А. Коляструк, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри філософії та суспільно-політичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету ім.М.Коцюбинського

Ю. А. Зінько, кандидат історичних наук, доцент, директор інституту історії, етнології та права Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського

Рекомендовано до друку
Вченою Радою інституту історії, етнології і права
Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського
Протокол № 8 від 11 квітня 2012 року

Петро Слотюк

Дзялів: з історії Подільського порубіжжя (від найдавніших часів до 1946 року)

В книзі висвітлено історію села Дзялова в контексті історії Подільського порубіжжя з найдавніших часів до 1946 року. Використані фотографії, надані із особистих архівів Остапенком Петром Даниловичем, Липком Михайлом Романовичем, Томусяком Віталієм Йосиповичем. Розраховано на істориків, студентів, краєзнавців і всіх, хто цікавиться минулим рідного краю.

ISBN

ББК

Слотюк П., 2012

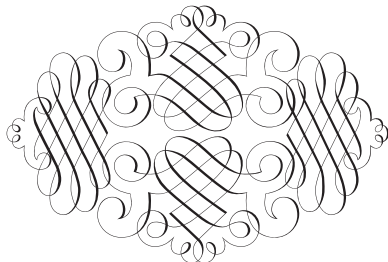

Передмова

Останнім часом, коли все більше людей цікавляться своїм минулим, необхідність аналізу сучасних проблем національної історії постає дуже гостро. Суттєво впливає на це і політична боротьба, що не припиняється впродовж усього періоду незалежності. Складність ситуації визначається й тим, що за 20 років існування самостійної держави не вдалося сформуванати українське інтелектуальне середовище, яке б продукувало інноваційні думки, погляди та ідеологеми, близькі українському населенню, в тому числі і зросійщеному. А відтак, можна стверджувати про відсутність українського історичного дискурсу як важливого чинника формування національної ідеї. Корінь цієї проблеми в об'єктивних історичних передумовах, у яких формувалися елементи української державності, і тих зовнішніх впливах, що стримували процес становлення самостійної України. Тому варто було б розпочати переосмислення власної історії не з точки зору програм і підручників, яких сьогодні написано чимало, а виходячи з індивідуального інтересу пересічних громадян, які прагнуть знати історію свого роду, села, району тощо. За таких обставин, неабиякого значення набуває проблема розвитку історичного краєзнавства, роль якого в цьому процесі є незаперечною. З метою актуалізації проведення краєзнавчих досліджень хочу запропонувати власний погляд на історію подільського порубіжжя і, в першу чергу села, яке є моїм за правом матері, батька, діда і всіх тих земляків, чий імена мені відшукати не вдалося.

Разом з тим, додам, що дане дослідження не є повним і завершеним. Його хронологічні межі закінчуються 1946 роком, звідки брала початок повоєнна епоха, що в часі розтягнулася на цілих 14 років. Розпочинався період ста-

білізації радянської системи і вихід на історичну арену поколінь, які в подальшому стануть активними учасниками її відторгнення. Спільність накопичувала елементи нового порядку, які донині не отримали свого інституційного визнання. Це і сформувало бажання людей розширювати межі власного розуміння характеру подій, що так круто змінили їхнє життя. Однак, загальна історія виявилася надто заполітизованою, а її інтерпретації настільки спрощеними, що виконувати роль інтегратора, який би сприяв перетворенню суспільства в цілісну і органічну структуру, вона не могла. Це і стало головною причиною зростаючої ролі краєзнавства в епоху суперечливого переходу від радянського соціалізму до олігархічного всеохоплюючого капіталізму. За цих умов людина відчула свою самотність, безпорадність і непотрібність. Нова система правил перестала відповідати існуючим ціннісним орієнтирам і останні поступово почали змінюватися. З'явилися такі нормативно-ціннісні мутації, які зруйнували не тільки стару свідомість, яка вступила в суперечливе протистояння з новою реальністю, але й знищили бажання самореалізації, прив'язавши його до чужого успіху і чужої волі. Для того, щоб виплутатися із цього лабіринту історії, варто зрозуміти не тільки її зміст, але й логіку. І починати потрібно з переосмислення минулого рідного краю, шукаючи своє місце і місце своїх попередників в тому вирі подій і фактів, з яких вибудовується нова модель незалежної української держави.

Порубіжні території Поділля
до і після утворення
Речі Посполитої

Історія Поділля вирізняється насамперед тим, що його за різних часів перетинали межі Київського, Волинського, Галицького князівств, татарських улусів, Великого Литовського князівства, Королівства Польського, а також Молдавії, Австрії, Туреччини і Росії. Саме тому ця територія знаходилася під впливом різних історичних обставин, які не тільки об'єднували, а й роз'єднували її. Уже в XIII ст. подільська земля, тобто Поділля в нинішньому розумінні цього слова, була розділена на дві частини: західну і східну. Західну, яка входила до Галицького князівства, називали Пониззям а східну, що тягнулася по обидва береги Бугу, аж до князівства Київського, іменували Побожжям. Лише у XIV ст. ці землі, підпавши під владу Литовського князя отримали єдину назву – Поділля.

В середині XV століття, після невдалої війни Литви з Польщею, Західне Поділля з центром у Кам'янці переходить під владу Корони польської, а його східна частина залишається за князівством Литовським. Західне Поділля отримує офіційну назву – Подільського воєводства і ділиться на три повіти: Кам'янецький, Летичівський і Червоноградський; Східне Поділля – воєводства Брацлавського з повітами Брацлавським, Вінницьким і Звенигородським. Така ситуація проіснувала до XVIII століття, коли в результаті першого поділу Польщі у 1772 р. Західне Поділля по р. Збруч відійшло до Австрії.

В результаті другого поділу Польщі у 1793 р. Кам'янецький і Летичівський повіти колишнього Подільського воєводства разом з Брацлавським воєводством при-

еднали до Росії. Згодом (у 1796 р.) два воєводства були об'єднанні в єдину Подільську губернію з центром в м. Кам'янець. Звенигородський повіт Брацлавського воєводства відійшов до Київської губернії, а інша його частина – до Херсонської. У 1806 р. межі Подільської губернії були остаточно встановлені і майже не змінювалися до початку 20-х років ХХ століття, коли, в результаті радянсько-польської війни, Галицьке Поділля разом зі Східною Галичиною відійшло до Польщі.

У 1920 р., під час короткотермінової окупації Кам'янця австрійськими військами, всі губернські установи були переведені до м. Вінниці, яка стає центром Подільської губернії [1].

Спробуємо відстежити історію формування (і руйнації) населених пунктів (власне самоорганізації соціуму) на порубіжних територіях Подільського і Брацлавського воєводств як проблему малодосліджену.

В цьому контексті цікавим є освоєння і захист порубіжних територій україно-литовськими поселенцями і те, як вплинула на цей процес польська колонізація. Колонізація, яка переросла в експансіоністську політику польської шляхти, посприявши зародженню національного опору, що згодом вилився у громадянську війну, в українській історіографії означену як національно-визвольна.

Та передовсім доля народу визначається його характером, як і доля тих інститутів, які цей народ створив. Дана детермінанта закладена природою і змінити її може тільки вона сама. Природою, як середовищем, де буття людини наповнюється змістом і обростає символами смислоутворюючих істин. Саме за них народ жертвує життями своїх героїв.

Пригадаймо, що про це писав відомий історик і географ Л. Гумельов. Адже, відповідно до його концепції, ландшафт, який обирали люди для свого проживання, завжди визначав характер їх взаємодії з природою. В тому,

що українців називають хліборобською нацією, вирішальна роль належить середовищу, в умовах якого перші поселенці, що прийшли на цю територію, будували свої поселення, формували свій спосіб господарювання і виробляли власний стереотип поведінки. Звичайно, це були представники різних народів, етногенез яких прослідкувати неможливо. Але всі вони залишили елементи того соціального і культурного досвіду, з успадкуванням якого розпочалося становлення українського народу. Такі поселення зустрічаються вздовж україно-литовського і польського кордонів, що проходив через Східне Поділля, і свідчать про досить давнє заселення цього краю задовго до захоплення його Великим князівством Литовським, а потім і польською шляхтою.

З іншого боку, поселенці, які з'явилися на окраїнах Литви, виконували не тільки колонізаційну функцію, тобто заселення необжитих земель, але й функцію оборони південних територій держави. Ще Коріатовичі роздавали землі служилим людям, а останні за це зобов'язувалися обороняти їх. Із таких людей і сформувався стан зем'ян. Ті, хто осів тут раніше, були підвладні зем'янину і сплачували йому грошові й натуральні повинності. Одні із них мали право залишати ділянку, на якій мешкали й працювали, інші такого права не мали. На окраїнних землях, насамперед Брацлавщині, переважали вільні селяни, що займалися промислами і належали до різних общин, на чолі яких стояли виборні отамани. Отаманство як явище не було старшинством, староством чи навіть воєводством. Це форма урядування, котра передбачала, перш за все, відвойовування територій вільним населенням. Саме вільні люди були першими поселенцями-колоністами, які прокладали дорогу в неосвоєні землі, відвойовуючи їх у степовиків і часто змішуючись з ними. Ні князь, ні, пізніше, король вирішального впливу на них не мали. Зем'яни часто використовували їх як таких, котрі не тільки не боялися небезпек, а й призвичаїлися до них.

Варто зазначити, що термін «зем'янин» був досить розповсюджений в українських землях Литовського князівства в першій половині XVI століття, але пізніше інша назва, «шляхтич», витіснила його. На початку цього ж століття слова «боярин», «зем'янин», «шляхтич» вживалися в одному і тому ж значенні, допоки перших два не були виключені з литовського права в міру зближення його з правом польським.

Зем'янство чи шляхетство мало особливий статус в державі, насамперед через обов'язок, який покладався на представників цієї верстви і виконувати який вони мусіли поза все. Таким обов'язком була військова служба. Для власників земель (зем'ян) у Великому князівстві Литовському служба стала умовою як набуття, так і збереження їхнього статусу. І коли шляхтич з якоїсь причини не міг задовольняти інтересам служби, уряд мав право конфіскувати його маєтність і віддати іншому. Тому і жили тут відважні й сміливі поселенці, готові до будь-яких сутичок не тільки з кочовим степом, а й іншими ворогами. Однак процес концентрації на окраїнах ареалу відважних людей відбувався задовго до захоплення Поділля спочатку печенігами, половцями, татарами, згодом литовськими боярами, а ще пізніше поляками, оскільки ці землі обжиті були давно, хоча періодично спустошувалися і обезлюднювалися. Для прикладу, на території Дзялова поселення людей з'явилися ще в першій половині III тис. до н. е. Це так звана епоха пізнього Трипілля, яка мала величезний вплив на формування української цивілізації. Такі поселення були знайдені археологами на північній околиці села, вздовж правого берега річки Мурафи і в його західній частині в урочищі «Олексіївське поле». Площа останнього простяглася на 300 м у ширину і довжину, а товщина культурного шару сягала 15 см [2]. Звичайно, названі поселення невеликі, однак це не означає, що не було інших. Трипільська культура зародилася наприкінці V тис.

до н. е. в процесі синтезу неолітичних культур і проіснувала до II тис. до н. е. Сформувалася вона на Схід від Карпат, між Дунаєм і Дніпром, і згодом поширилася на нашу територію. Трипільці були землеробами, займалися садівництвом, скотарством, мисливством, рибальством, ткали, виготовляли глиняний посуд, будували помешкання, інколи навіть двоповерхові. Враховуючи те, що кремнію, як основного матеріалу для виготовлення знарядь праці, у нас не було, його завозили з Волині. Поселення предскіфського часу були знайдені й в інших місцях східного подільського порубіжжя – біля Станіславова (Станіславчика), Межирова, Браїлова, Скіндерополя (Чернівців), Буші тощо.

З VIII до III ст. до н.е на цій території панували скіфи, які були знищені сарматами. А з III ст. до н. е по IV століття н. е. правим берегом Дніпра оволоділи готи. В 371 р. їх витіснили гуни, які в 420 р. зайняли Панонію. Згодом, у степах, що знаходилися на сході від Карпат, почали панувати болгари, але й вони були витіснені аварами. Однак в Аварському каганаті йшла кровопролитна війна: підкорені племена прагнули звільнення. В 637 р. авари жорстко придушили повстання кутургурів, а в 670 р. кутургури отримали поразку від хазар, після чого їх землі були заселені тиверцями й уличами [3].

Уличі – праслов'янський племінний союз, який заселяв в VI-IX ст. пониззя Дніпра від р. Росі до Чорного моря в межах розселення антів, нащадками яких вони, як і тиверці, були. В 942 році уличі увійшли до складу Київської держави, але під натиском печенігів пішли на Захід і оселилися між річками Бугом та Дністром. Є припущення, що втікаючи від половців у XII столітті, частина племені переселилася на північ до так званої,Болоховської землі (регіон, який знаходився між Хмельницьким, Житомиром, Рівним та Тернополем). Після татаро-монгольської навали ця територія була знелюднена. Частина населення,

що жила тут, знищили, частина переселилася в інші місця, а частина сховалася в лісах, де згодом стала бродниками, перевізниками і товмачами.

Тиверці – східнослов'янське плем'я, яке жило між Дністром, Прутом і Дунаєм майже до Чорного моря. Основним заняттям тиверців, як і уличів, було хліборобство. У середині X ст. плем'я перейшло під владу Києва. Від тих часів збереглися залишки городищ. Найближчим до Дзялова є городище в с. Тарасівці, яке датується IX-X ст. У X-XII ст. під натиском печенігів і половців тамтешнє населення посунулося на північ, змішавшись з іншими слов'янськими племенами [4].

У XII-XIII ст. землі тиверців належали Галицькому князівству. Однак, як стверджує І. Огієнко, уличами і тиверцями вони були заселені значно раніше, аніж про це розповідають історики. Справа в тім, що уличі, як і тиверці, часто служили в римському війську. Їх досить рано підкорив дакійський цар Децебал. В 101-107 рр. Дакію завоював римський імператор Траян. Враховуючи те, що місця проживання уличів і тиверців знаходилися на окраїні Дакії, Траян приєднав їх до Болгарії (тодішня римська провінція Мізія). З половини III ст. Дакію захопили готи і в 271 р. вона припинила свою історію.[5]. Зате племінні союзи уличів і тиверців продовжили існувати до того часу, коли відомості про них з'являються у давньослов'янських хроніках. Саме тоді, в 670 році, землі кутургурів, які контролювали значну частину території Побужжя і Подністров'я і були розгромлені хазарами, перейшли до тиверців та уличів. Жили вони тут до того часу, поки не були витіснені печенігами. Останніх замінили торки, а згодом їх всіх накрила хвиля половецького переселення. Цей період в історії нашого краю залишив мало відомостей про події, які тут відбувалися. Слідами поселень половців у середньовічній Русі стали такі топоніми, як села Половецьке (Бердичівський район Житомирської області), Куманівка (Ко-

зятинський район Вінницької області), а також Куманівці (Хмільницького району Вінницької області). Скоріш за все, це були поселення «південного крила» «недиких» половців Урусовичів, що кочували вздовж Південного Бугу. Іншим свідченням половецької історії є могильники. На Вінниччині їх нараховується чотирнадцять. [6] В межах Дзялова (Кам'яногірка), Копистерина, Станіславова (Станіславчика), Межирова, Браїлова, Шаргорода, Скіндерополя (Чернівців), Буші подібних свідчень не виявлено. Але процес заселення тут не припинявся, як не припинялася асиміляція, змішані шлюби, що прив'язувало колишніх кочівників до землі, примушуючи їх засвоювати більш ефективні способи господарювання і міняти стереотип поведінки. Звичайно, перевага була на боці слов'янського населення, яке демонструвало нові методи виживання в наших кліматичних і природних умовах і володіло технологією вирощування зернових. А це передбачало осілий образ життя і формування елементів іншого культурного середовища.

Та більша частина половців, після остаточного розгрому в 1223 р. на річці Калці, залишилася в Причорноморських степах і увійшла до складу Золотої Орди. Через два роки після розгрому Києва у 1240 р., татари повернули назад. Основна їх частина осіла на Волзі, а частина відділилася і отаборилася в Чорноморських степах, в гирлах річок Дністра і Дунаю. Згодом вони з'являються на Поділлі, і в 1250 році наша земля потрапляє під їх владу. З цього часу давня назва «Пониззя» змінюється на «Поділля». З'являється Подільський улус, до якого входили три тьми: Брацлавська, Кам'янецька і Соколицька. Улус з монгольської перекладається як народ, держава, люди. Великим улусом в свій час була Золота Орда. В сучасній Росії улусами називають села в Бурятії і Калмикії, а також райони в Якутії. Тьма – бойова одиниця монгольських військ, яка нараховувала 10 тисяч ратників. Однак їх присутність на

території краю обмежувалася лише збором данини баскаками. (На Русі інститут баскаків сформувався у 1250-1260 рр. Баскаки контролювали місцеву владу в XIII-XIV ст., збираючи данину і обліковуючи населення в завойованих землях. Згодом вони перетворилися на послів, втративши свої колишні функції). Варто зазначити, що в життя місцевих громад татари не втручалися. Ними керували виборні отамани, які з'явилися за довго до приходу монголів і уособлювали тодішнє місцеве самоврядування [7]. Феномен цей мало відображений в історичній літературі, однак його аналіз міг би пролити світло на проблему виникнення козацтва, яке на початку XV ст. набуло ознак військово-політичної організації. Отамани керували усім, прагнучи незалежності від князівської влади, та й сам князь мав не так багато можливостей їх контролювати, в силу віддаленості території, а відтак, впливу своєї адміністрації на них. Так зароджувалася козацька вольниця. Ще відомий польський хроніст Матвій Стрийковський, описуючи події 1143-1147 років, згадує про «волинських козаків», які брали участь у боротьбі князів за київський престол і «дороги козацькі». Князів-отаманів вибирали і в Болоховській землі, яка прагнула звільнитися від влади як Києва, так і Галича. У 1339 році литовський князь Ольгерд здійснив похід на Поділля проти свого племінника Федора Коріатовича. Він захопив майже всі замки і фортеці: Брацлав, Скалу, Кам'янець. В цьому йому активно допомагали подільські козаки. Враховуючи те, що козацькі отамани обиралися із числа найбільш авторитетних, цей факт вказує на існування уже в ті часи розвинених територіальних громад, які накопичували, передавали і відтворювали козацькі звичаї, як зразок звитяги і доблесті. За таких обставин формувалися звичаєве право, ціннісні орієнтири і національна свідомість. Саме в цей період поживається рух проти татарського панування. Відповіддю на татарські набіги козаки часто ходили походами на татар. Нерідко в таких походах брала участь і знать. Відомі два

переможних походи князя Вітовта проти Золотої Орди в 1397-1398 роках, в результаті яких були побудовані укріплення в Брацлаві і Черкасах. Козаків наймали і молдавські господарі, які вели боротьбу з татарами, а згодом і турками. В цих умовах вдосконалювався військовий козацький досвід. Йшов активний процес витіснення татар на периферію степу.

Разом з тим, подільські землі під владою татар проіснували сто років і уже в першій половині XIV ст. татарських ханів називаються «отчичами і дідичами Подільської землі». Напевне, тому не було тут і особливого спротиву татарам.

У XIII-XIV ст. зміцнилося Велике князівство Литовське і уже в 1362 р. Великий Литовський князь Ольгерд вигнав татар з Поділля, віддавши всі їх землі своїм небогам Коріатовичам. Саме ними були засновані Кам'янець, Смотрич, Вінниця, Брацлав.

Варто зазначити, що в період перебування у складі Литви, з 1363 по 1434 рр., Поділля активно заселяється. Тогочасній знаті, яка бере участь у боротьбі з татарами, даруються княжі грамоти на володіння, будуються укріплення, на незайнятих землях з'являються нові поселенці, особливо з-під Львова, Луцька та інших територій.

В результаті війни, що мала місце між Литвою і Польщею у 1340-1392 рр. за Галицько-Волинську спадщину, остання захоплює Галичину і виставляє претензії на Поділля. Між Польщею і Литвою знову спалахує війна тепер уже за Поділля (1394-1434 рр.). Війна тривала сорок років і Литва програла її. В результаті Західне Поділля відходить до Польщі, а Східне залишається у складі Литви. Лише після Люблінської унії автономія Східного Поділля була ліквідована і на всій території запроваджений польський адміністративний устрій.

Посилення польсько-литовського впливу на землях, що раніше контролювалися татарами, сформувало політичну напругу на південно-східних кордонах Королівства,

особливо в періоди військових конфліктів між Литвою і Польщею, які супроводжувалися колосальними жертвами з обох сторін. Напругу цю створювали й татари, які не хотіли миритися із ситуацією, що склалася в їх колишніх володіннях, здійснюючи постійні набіги та полюючи на людей. Особливо гострою ця проблема стала для прикордонних поселень, які межували із так званим Кучманським шляхом. Саме ним татари гнали ясир до тогочасних Чорноморських портів, насамперед, Сурожу (Судак) звідки словянських рабів переправляли на невільницькі ринки Туреччини. Згодом ця «традиція» буде перейнята кримчаками, що залишаться в Причорноморських степах і Криму після розпаду Золотої Орди.

Кучманський шлях в межах подільського порубіжжя проходив по лінії, де сьогодні розташовані села Вознівці, Будьки, Станіславчик, Браїлів, Почапінці, а далі на Захід, і був відгалуженням відомого Чорного шляху [8]. Татарські роз'їзди часто розтягалися по обидва боки Кучманського шляху на 30-80 кілометрів, вишукуючи поселення, що примушувало людей ховатися в лісах і часто чинити опір.

З іншого боку, наявність постійних небезпек зобов'язувала мешканців опановувати військову справу. Цьому сприяла і влада, прагнучи забезпечити прикордонні території князівства від татарських набігів. У військових сутичках формувався досвід і тактичні прийоми оборони територій. Супротивники мусіли вивчати один одного і прилаштовуватися до нових історичних умов. Як уже зазначалося, після смерті польського короля Ягайла західне Поділля до річки Мурафи стає польським, де в 1434 р. утворюється Подільське воєводство, а східне Поділля – Брацлавщина – залишається у складі Великого князівства Литовського. Річка Мурафа розмежувала дві країни: з правого боку знаходилися землі, що відійшли до Польщі; ліворуч – землі Литовського князівства. Даний поділ

проіснував 135 років (з 1434 по 1569 рр.), розділивши, таким чином, села Хоменки і Рекеченці, Мурафу і Травну, які до укладення кордону були єдиними. Літин, Микулинці, Почапінці, Семаки, Браїлов, Коростівці, Дзялів, Копистерин, Скіндерополь (Чернівці), Буша стали порубіжними територіями і належали до Великого князівства Литовського. Курилівці, Головчинці (Кармалюкове), Біликівці, Межирів, Коростівці, Корчмаровці (Кацмазів), Мовчани, Пасинки, Шаргород, Мурафа, Шендирівка, Грушовець знаходилися по той бік кордону, на території Королівства Польського.

Після розмежування земель спокійно тут не було. Продовжувалася польська колонізація. Поселення постійно страждали від татарських набігів. В реєстрі оплати подимного податку за 1493 р. ця територія виглядала суцільною пустою. Згідно реєстрів 1530 і 1542 рр. край знаходився не в кращому стані [9]. Однак, життя на цих землях не припинялося. У 1432 р. відбувся відомий бій під Копестерином між польськими і литовськими військами, а в 1487 р. – бій війська польського короля Казимира IV з татарами, які поверталися з України з ясиром до Криму. Битва ця відбулася 8 вересня 1487 року. Наймане королівське військо під проводом принца Яна Ольбрехта розгромило п'ятитисячний загін заволзьких татар і через Львів повернулося до Кракова, де їх тріумфально зустріло місцеве населення. В ході бою 15 тисячі татар загинуло, чимало з них було взято в полон [10].

Варто відзначити, що Поділля постійно страждає від набігів татар, починаючи з 1438 року. До Люблінської унії їх нараховувалося аж 26. А у 1498 році кримчаки вивели з нашої землі близько 100 тисяч людей. Та незважаючи на це, край поступово набирався сили, відроджувався і захищався.

Після встановлення кордону, продовжувалася експансія польської шляхти. Села, які знаходилися з лівого боку

р. Мурафи, оминути її не могли, хоча і належали до литовської території. Свідченням цього є видача королівських грамот на володіння місцевим зем'янам, як підтвердження їх майнового статусу. Для прикладу, у 1448 році Копистерин і Верхняки (Марафа) були надані королем шляхтичу Данилові. Згодом ним володіли Стецько Копистеринський (1521), Пашко Копистеринський і Васько Копистеринський (1540), а у 1454 р. Данило і Кайдач Копистеринські. Є припущення, що цей рід був тюркського походження і знаходився в статусі непривілейованої шляхти. У 1545 р. вони були уже Кайдаші, які тримали Копестерин, разом з Копистеринськими, а в 1570 р. займали Монастирище і Сосонку на Київщині, в 1603 р. – Кропивну, за яку судилися з Байбузами [11]. Всі вони були зем'яни Брацлавського повіту, які в результаті польської колонізації опинилися на території Королівства.

У 1540 р. з'являються відомості про маєток Васька Копистеринського, що знаходився в межах села. У 1576 р. Копистерин переходить у заставне володіння до князя Богуша Корецького, а в 1586 р. проданий разом із селом Верхняки (Мурафа) князеві Конstantину Острозькому (1526-1608) – засновнику Острозької Академії [12]. Але ще з часів його діда Федора залишилася криниця, що знаходиться на краю села і носить назву «Криниця князя Федора Острозького». Князь Федір Данилович Острозький набув популярності у війні польського короля Владислава проти Свидригайла, мужньо захищаючи Волинь від поляків. На боці Яна Гуса боровся проти Тевтонського ордену. Учасник Грюнвальдської битви 1410 р. В похилому віці постригся в монахи під іменем ченця Феодосія. Похований в дальній Феодосієвій печері Києво-Печерської Лаври в 1483 році. Наприкінці XVI – на початку XVII століття канонізований. Православною церквою встановлений день пам'яті Феодосія Острозького, який відзначається 24 серпня.

Село Дзялів (Зялів) у 1540 р. належало зем'янинові Брацлавського повіту Федору Булгаковичу Зяловському. Скоріше за все, дане володіння перейшло до нього від батька пана Булгака, землі якого знаходилися по сусідству з землями Васька Копистеринського, з одного боку, а з іншого – включали Гнилу-Руду (назва Гнила збереглася до сьогодні) вздовж річки Мурафи, аж до Корчмаровців (Кацмазова). У їх власності були також Овраги і Нижня Кропивна, яку біля 1600 року вони передали Байбузам [13].

Важливим поселенням Дзялів стає тоді, коли «татари перерізають головну дорогу між Брацлавом і Дніпром, зруйнувавши біля 1541 року Звіногородський замок, який контролював цю ділянку шляху. Це призводить до того, що головна дорога, починаючи від Брацлава, повертає на північ, обминаючи небезпечну звіногородську пустку і тепер йде вздовж Бугу до Вінниці, а далі на схід до Дніпра через Білу Церкву» на Київ. «Окрім дороги на Київ, - як вказує А.Секретарьов, - жвавішає і дорога від Вінниці на Захід – так звана дорога на Дзялів» [14], яка проходила від центру Вінниці сучасною вулицею Пирогова в бік Гнівани. Не втрачає вона свого стратегічного значення і в XVII столітті, під час польсько-козацько-татарської війни 1666-1671рр. Саме цим шляхом восени 1670 року польські підрозділи з під Кам'янця вторглися на територію Східного Поділля. Коли в серпні 1671 року Ян Собеський, розгромивши татар у Брацлаві, вирішив відвести війська до Бару і дочекатися підкріплення, йому здалися Батіг, Четвертинівка, Немирів, Ладижин, Красне, Шаргород і лише Дзялів поляки вимушені були брати штурмом [15].

У 1613 р. Дзялів (Зялів) належав панам Гольським. В цьому ж році село переходить у спадщину до Єви Янковської, яка родом із польського містечка Гольська. Зялів разом з маєтком пані Єва отримала у спадок після смерті

Бартоломія Гольського, так само, як і містечко Станіславів (нині Станіславчик) після смерті у 1612 р. Станіслава Гольського (барського старости, воєводи руського) і в 1613 році продала їх Станіславу Жолкевському – коронному гетьману, який після С. Гольського отримав староство Барське. Після смерті С. Жолкевського ці землі, ймовірно, за все, потрапили у власність Станіслава Потоцького «Ревери», який у 1631 р. був воєводою Брацлавським. З тих пір представники роду Потоцьких володіли Станіславовим, доки він не потрапив у власність генерал-губернатора Південно-Західного краю, героя війни 1812 року Олексія Бахметева в якості приданого. Саме Бахметев вирішив зробити зі звичайного села містечко, для чого у 1816 році запросив до Станіслава барських, шаргородських, копайгородських, браїловських євреїв і запропонував їм тут поселитися. З того часу Станіславів розпочинає свою історію уже в іншому статусі [16].

А до того перші поселення, які з'являються на його околицях, датуються VIII-VII ст. до н.е. і відносяться до передскіфського часу, про що свідчить курган, який знаходиться у північно-західній частині села поблизу цвинтаря. Ще одне передскіфське поселення розташоване на півночі від села в урочищі «Михалкова гора».

Коли у 1250 році подільські землі були завойовані татарами, на території Станіслава розміщувалося поселення під назвою Юшків. Татари його спалили, а рештки вцілілого населення перебралося за декілька кілометрів в урочище, розташоване на північному заході теперішнього Станіславчика. Сьогодні це урочище існує під назвою «Чагарі». Друге поселення, що знаходилося в межах села, носило назву Чачарин. Доля його також виявилася трагічною, оскільки поруч проходив Кучманський шлях, яким татари здійснювали набіги на Правобережну Україну.

Після розгрому татар князем Ольгердом на р. Синюсі (Сині води) в 1362 р. життя в цих місцях відроджується

ся. Однак, починаючи з 1438 року, татари здійснюють регулярні набіги на Поділля. Чачарин, що розташувався поблизу Кучманського шляху, був зруйнований вщент. Частина його населення знову втекла у ліси і навколишні села, частина була забрана в ясир, а частина знищена.

Однак, у першій половині XV століття в лісовому урочищі Кічмань, на місці сьогодняшнього Станіславчика, заснували нове, третє, поселення. Місце, на якому воно виникло, було вкрите лісом і з трьох боків омивалося водами навколишніх річок. Це були невеличкі хутірці, які носили назви: Деркачівка, Зваричівка і Григорівка. Назви ці, ймовірно за все, походили від імен перших поселенців і згодом були об'єднані спільною назвою – Кічмань.

У XVI столітті село розбудовувалося і укріплювалося. У 1629 році в Кічмані проживало більше трьох тисяч мешканців і нараховувалося 445 дворів. В цей же період з'явилися підземні ходи і замок, який ще у 1744 році мав досить пристойний вигляд. [17]

Села Кудіївці, Носківці, Мурафа, Мовчани, Пасинки також були засновані українською шляхтою (зем'янами) і належали до Барського староства Подільського воєводства. Для прикладу, Кудіївці знаходилися в ленному володінні «служок барських» Кудіївських (лен – земельний наділ отриманий васалом від свого сюзерена).

У 1565 році тут не було жодного поселенця, а проживало лише троє зем'ян, які самостійно обробляли землю виключно для власних потреб.

Носківці у 1545 р. належали брацлавським зем'янам Івану, Михайлу, Стецьку та Брайку Носковським. У 1576 році Василь Носковський записав своїй сестрі Марії третю частину села у посаг. Згодом воно переходить до Язловецьких. У 1598 році Ян Замойський відбирає Носківці у Єроніма Язловецького і до 1629 року село належить сину Яна Замойського – Томашу.

Мурафа – містечко, засноване Язловецьким на місці села Верхняки. У 1585 році Микола Язловецький побуду-

вав тут невеличкий замок, оточивши його ровом. У 1598 році село носило назву Клокотин, а з 1592 року – Мурафа. У 1592 році маєтком в селі управляв шляхтич Лукаш Корицинський. У 1625 р. містечко уже належало Ядвізі Язловецькі (Белзецькі), яка збудувала тут домініканський монастир і мала у власності містечко Улашківці, що на Тернопільщині. Белзецькі були досить багатими людьми в короні польській і мали чималий вплив на тодішню політику Речі Посполитої. Їм належали містечка Добрилів, Делятин, велика кількість земель і соляні промисли. Після смерті у 1643 році Костянтина Белзецького його сини розпочали міжусобну війну за спадок батька. Один із них, Андрій, зі своїм загоном брав участь у національно-визвольній війні, підтримавши селянське повстання під проводом Семена Височана, що розпочалося восени 1648 року в Східній Галичині.

Мовчани засновані у 1597 році братами Мовчанами на річці Батові з дозволу Яна Замойського.

Пасинки також належали Замойському, який у 1587 році віддав їх Матвієві Волковинському та його синам, а ті в свою чергу мали їх заселити і обороняти. [18]

Таким чином, переважна більшість поселень подільського порубіжжя були засновані місцевою шляхтою, яка проживала, як правило, в укріплених місцях, таких як Кам'янець, Брацлав, Бар, Вінниця, а на своїх землях залишали інколи по декілька людей, що ходили на лови, пасікували і обробляли для власних потреб землю. Згодом місцевість заселялася прибульцями з західних регіонів, у тому числі й з Польщі: будувалися помешкання, маєтки, невеличкі укріплення, розорювалися землі, вирубувалися ліси, започатковувалися перші промисли.

Переселення із Заходу на Схід активізувалися з другої половини XVI століття, особливо після Люблінської унії 1569 р. Найбільше йому сприяли Ян і Томаш Замойські. Ян Замойський (1541-1605) був досить освіченою

для свого часу людиною – засновник Шаргорода (1579-1585), видатний польський державний діяч, віце-канцлер, канцлер, коронний гетьман. Він підтримав Стефана Баторія у боротьбі за владу. Здійснив два походи на Молдавію у 1595 і 1600 роках. Його син Томаш (1594-1638) у 1618 році став воєводою Подільським і в цьому статусі воював проти турецько-татарських військ.

На порубіжних територіях в той час з'явилося ще декілька поселень, які тісно пов'язані з діяльністю Замойських: Кацмазів, Пасинки, Шаргород і Тенпонки. Останнє було прадавнім поселенням, що знаходилося під лісом «Кленем» (сьогодні «Клев») на околиці дзядлівських земель, біля струмка, що впадає в річку Мурафу. Хто заснував село, невідомо. Кажуть, що це було єврейське поселення, яке згодом знищили чи то татари, чи то козаки. Та це нічим не підтверджується. Скоріш за все місцеве населення залишило селище, перебравшись до Шаргорода. Адже польський король дозволив жителям містечка протягом 20 років не платити ніяких данин і повинностей, і саме ця подія могла спричинити міграцію єврейського населення Тенпонків до Шаргорода, який до того ж був захищений мурами, а у 1588 році отримав магдебурське право. Звичайно, якась частина людей в Тенпонках залишалась. У 1614 р. Томаш Замойський передав село шляхтичам Івашківським у володіння [19]. Подальша його доля невідома. Ймовірно, що частина мешканців Тенпонків переселилася до навколишніх сіл й асимілювалася, змішавшись з місцевим населенням, і лише західна окраїна Дзялова донині в народі називається «Жидівською», нагадаючи про минулі часи, що знаковими подіями закарбувалися в нашій історії.

Що ж стосується Кацмазова (стара назва Корчмаровці), землі якого межували із землями Дзялова з південного заходу, то в 1498 році село належало кам'янецькому латинському біскупу (католицькому єпископу), який в цьому ж

році отримав від короля грамоту на право володіння маєтком. Але в 1578 році село переходить у власність Яна Замоїського, який у 1584 році посадив тут свого управляючого пана Серного. Однак ще раніше ці землі відносилися до Корчмаровської волості, яка належала кам'янецькому костьолу.

Поселень на цих землях було небагато і саме «Замоїський широко відкрив двері тому масовому руху народу на південь, який в ці часи спостерігається по всій Україні» [20]. Селив він тут усіх: втікачів, гуляк і навіть вбивць, які мусіли брати участь в обороні краю. Він забезпечував їх зброєю, будував фортифікаційні укріплення і досить часто відбирав права на володіння у власників займанщин. Займанщинами називали вільні землі, які були зайняті переселенцями, що прибули з різних регіонів Польщі й України задовго до приходу Замоїського.

Та найдавнішим поселенням на польсько-литовському поробіжжі, відомості про яке дійшли до наших днів, є Княжа Лука, дарована жалуваною грамотою Вітовта Василю Карачевському в 1393 р. В ній йдеться про те, що князь дозволяє своєму слuzі «садити село Княжу Луку на сиром корені», надаючи йому землю в «кутку» між р. Мурашкою Великою і Мурашкою Сеньковською з лісом Стриїв Ріг і Куликовими лісками [21]. Грушевський висловив припущення, що Мурашка Сеньковська, скоріш за все – річка, на якій розташовані Пасинки [11, с.33]. Якщо так, то Княжа Лука аж ніяк не Плебанівка, на яку вказують чимало авторів, у тому числі і М. Грушевський, а скоріше Носіківка, що знаходиться за декілька кілометрів. Однак Носіківка – село, що з'явилося в 1750 році, що значно пізніше подій, які мали місце наприкінці XIV століття. Мабуть, на цих землях ніяких поселень тоді не було. Дане припущення підтверджується й тим, що у 1582 році в дарчому записі Олексія Карачевського Княжа Лука називалася пустою. [22]. Від Карачевських вона перейшла до Хоружків, а

згодом була продана Замойському, який, у свою чергу, передав її Шаргородському плебанату – парафії католицького священика.

Не виключено, що в момент продажу цих земель Хоружками якась частина населення проживала на території Княжої Луки, на тому місті, де знаходиться с. Плебанівка, однак назва поселення, ймовірно, походить від назви землі, яка була дарована і на якій воно розміщувалося. Заселятися село почало лише наприкінці XVI століття.

Скільки таких пусток було в українсько-польському порубіжжі, сказати важко, однак за твердженням того ж Грушевського, впродовж першої половини XV століття не зустрічається жодного випадку, коли б «пустині» жалувалися поляку, оскільки за рекомендацією польського уряду «пустині» потрібно було роздавати місцевому населенню, а землі заселені переважно полякам [23]. Не дивлячись на це, ми бачимо, що більшість населених пунктів Східного і Західного Поділля, носить ім'я свого засновника чи першого поселенця, чий майнові права не завжди були підтверджені княжими чи королівськими грамотами, а згодом визнані польськими колоністами, однак в процесі узаконення цих прав представники корінних родів отримували гарантії на володіння, формуючи тим самим прошарок непривелейованого шляхетства Речі Посполитої.

В XVI-XVII століттях мали місце чисельні випадки реквізиції (примусового вилучення у власника майна державою) земель в українській шляхти, які проводилися систематично. Поряд із експансією католицької церкви все це формувало умови для подальшого розгортання конфлікту, який періодично приглушувався турецько-татарською загрозою, але поступово наближував Україну і Польщу до війни, яка за словами відомого польського письменника Г. Сінкевича, «спустишила Річ Посполиту і спустошила Україну, поселивши ненависть в серцях і отруївши братерську кров».

Вирішальну роль у цьому протистоянні відіграло козацтво, яке в першій половині XVI століття, успадкувавши отаманське самоврядування, починає формуватися як самостійна військово-політична сила. Л. Гумільов з цього приводу писав: «На степовому кордоні накопичувалися пасіонарії, які страждали від жорстких порядків Москви і безправ'я в Польщі. Для того, щоб адаптуватися в нових умовах і завести сім'ї, які виникали при шлюбах з місцевими жінками половецького походження і православної віри, їм знадобилося сто років. За цей час князі, чий рід починається з Рюріка (князь Дмитро Вишневецький), польські магнати (Предслав Лянцкоронський) і прості селяни, здібні до навчання військовій справі, однаково перетворювалися на козаків, столицею яких стала Запорозька Січ. Останню за прийнятою нами термінологією потрібно вважати консорцією, з якої виріс малоросійський субетнос, що через 200 років перетворився в український етнос, який звільнився в XVII столітті від влади католицької Польщі, а в XVIII столітті завоював провідне місце в Російській імперії» [24].

А перед тим, у 1506-1548 роках, за вказівкою польського короля Сігізмунда I було зібрано відомості про стан південних кордонів Королівства. У 1568 році створюється перший козацький реєстр. Такі дії королівської влади були викликані небезпекою з боку Кримського ханства і Туреччини, котрі дошкуляли своїми набігами і становили чималу загрозу для Королівства Польського, як і згодом Речі Посполитої. Не варто забувати, що в 1475 році турки захопили генуезькі колонії в Криму, а Кримське ханство стало васалом Туреччини. З 1474 по 1556 рік кримські татари грабували Литовську Русь не менше 86 разів, а у 1575 році вони вивели з неї понад 35 тисяч бранців. До того ж татари становили понад третину турецького війська під час Хотинської війни 1620-1621рр.

У цей період найбільшими містечками, що знаходилися на колишньому кордоні Королівства польського і Лит-

ви, були Межирів і Шаргород. Вони належали до Барського староства, воєводою якого в 1588-1612 рр. був Станіслав Гольський. Він висунувся подібно Бернарду Претвичу, який у 1540 році очолював староство Барське і товаришував зі знаменитим князем Дмитром Вишневецьким (Байдою). Військову службу розпочав ротмістром, а потім стражником. У 1599 р. С. Гольський призначений воєводою Подільським, згодом – Руським. Особливо відзначився в боротьбі з татарами. Після смерті Гольського у 1612 році Барське староство очолив Станіслав Жолкевський (1547-7.10.1620).

Наприкінці XVI – початку XVII століття на землях нашого краю бурхливо розвивалося фільваркове господарство, яке передбачало обробіток панської землі закріпаченими селянами. Даний процес започаткований Литовськими Статутами 1529, 1566, 1588 рр., однак повне завершення отримав у Речі Посполитій [25].

Розвиток фільваркового господарства призвів до обезземлення селян і зосередження земельних наділів у руках польської шляхти. Тільки на Брацлавщині у 1629 р. в руках 14 родів перебувало 86% господарств, які були відібрані в українського населення поляками.

Окрім відробіткової ренти-панщини селяни вимушені були сплачувати державний податок, виконували чимало повинностей, до того ж ставали предметами купівлі-продажу. В цей час посилюється національно-релігійне гноблення, особливо після проголошення у 1596 році церковної унії.

Поряд із цим прослідковуються і позитивні тенденції в розвитку краю. Швидкими темпами розвиваються міста. Кількість їх неухильно зростає. В 40-х роках XVII ст. в Подільському воєводстві нараховувалося 111 міст, в яких проживало до 34% населення. В містах концентруються ремісники, поширюється ярмаркова торгівля. Двічі на рік такі ярмарки проводилися в Уланові, Шаргоро-

ді, Барі, по чотири рази в Копайгороді. Торгівля на них тривала від одного до двох тижнів. Найбільшим, зазвичай, був Кам'янецький ярмарок, де можна було зустріти купців з Росії, Польщі, Молдавії, Угорщини, Греції, Туреччини. [26]. Чималу роль в цьому процесі відіграло єврейство, яке селилось, як правило, в містах і містечках, займаючись торгівлею і лихварством. Цьому сприяли закони, які існували в тодішній Польщі. Ще з 1264 р. каліський князь Болеслав Благочестивий видав грамоту, згідно якої євреї ставали вільними людьми на рівні з міщанами. Закон гарантував їм особисту недоторканість, за ними підтверджувалося право торгівлі і лихварства. В 1367 р. вони були звільнені з-під юрисдикції церковного суду, а вбивство єврея каралося смертю. В результаті значна частина єврейського населення європейських країн емігрувала в Польщу. З початком польської колонізації разом з шляхтою і магнатами німецькі, угорські, іспанські та інші євреї прибули на українські землі і розпочали тут активну комерційну діяльність. В 20-40 роках XVII століття вони контролювали майже всю торгівлю, лихварські операції, оренду маєтків, млинів тощо. Михайло Грушевський в своїй «Історії України-Руси» писав: «З кінцем XV в. в Польщу посунулася маса жидів з Заходу, що рушилася звідти наслідком ріжних начинок, особливо ж наслідком розпорядження цісаря Максиміліана, що вичитав їх з Німецького цісарства. Від цього часу Корона Польська стає помалу збірником жидівства зі всього світу, і жиди дійсно починають заливати міста й містечка. Крім чисельного зросту, це вплинуло також і на самий характер польського жидівства. Західні, переважно німецькі і чеські, жиди принесли з собою речі, що сильно вплинули на духовне відокремлення жидівства, – німецький жаргон, що дав польським жидам свою осібну ніби німецьку мову, талмудичну мудрість, що окружала своїм специфічним світоглядом духовне життя жидів й розрива-

ла всякі культурні зв'язки з тою людністю, серед котрої він жив» [27]. А до того часу, «єврейські колонії чисельно були досить невеликі, не визначалися замкненістю, яка характеризує їхнє пізніше життя, носили українські прізвища і розмовляли українською мовою» [28]. Їхнє становище мало чим відрізнялося від становища українського населення, як і спосіб життя, господарська практика, за винятком національних традицій, котрі органічно поєднувалися зі звичаями і традиціями українців. Та це продовжувалося лише до XV століття, доки західноєвропейське єврейство разом з польською шляхтою не з'явилося в Україні.

В XVI столітті на всій території Речі Посполитої постає так зване єврейське питання, яке стало результатом соціального гноблення місцевого населення, витіснення його із сфери торгівлі й промислів, а також відокремлення себе від того середовища, яке стало предметом нищівного економічного визиску. Наприкінці XVI століття міста і містечка практично контролювалися євреями. «Польсько-жидівське місто, – писав М. Грушевський, – з його никлим життям, пародією торгівлі і промислу на місці колишнього інтенсивного міського життя руських часів було одним із найбільш характеристичних дарів «культурної місії» Польщі на Русі» [29].

Перша половина XVII століття була тривожною. Енергія етносу, який опинився під важким соціальним гнітом, втративши власність і право на своє віросповідання, почала прориватися спочатку у формі скарг до панів і короля, а згодом вилася у цілу низку селянських повстань, на боці яких виступило козацтво. Утворивши власну військово-політичну організацію на основі давніх самоврядних традицій, козаки сформували пасіонарне середовище, в якому доблесть і честь були тими чеснотами, які піднявшись до принципу, сформували запит спочатку на автономію у складі Польщі, а після на побудову самостійної української держави.

1. Сіцінський Є. Нариси з історії Поділля / Є. Сіцінський. – Ч.1. – Вінниця, 1927. – С.5.
2. Бінківський М.І. На перехресті шляхів і доль / М.І. Бінківський, М.М.Овчарук, М.М.Райчук. – К., 2002. – С.5-13.
3. Гумелев Л.Н. Древняя Русь и Великая Степь / Л.Н. Гумелев. – М., 2002. – С.46-47.
4. Бінківський М.І. Вказаний твір. – С.16.
5. Огієнко І. Українська церква: Нариси з історії Української Православної церкви / І. Огієнко: У 2-х томах.: Т. 1-2. – К., 1993. – С.10.
6. Прицак О. Половці / О. Прицак. // Український історик. – № 37-38. – 1977. – С. 112-118.
7. Сицинський Е. Труды Подольского Епархиального историко-статистического комитета. Приходы и церкви Подольской губернии / Е. Сицинский. Вып. IX. – К.-Подольский, 1901. – С.9.
8. Бялковський Л. Поріччя Мурахви в XV-XVI ст. / Л. Бялковський – Т.2. – Кам'янець на Поділлі, 1920. – С.8.
9. АЮЗР.-Ч.VIII.- –Т.1.-К., 1893. – С.237.
10. Mala Encyklopedia Wojskowa.-Wydawnectwo Obrony Narodowej.-Warszawa 1967. –Wydanie 1. – Tom 2. –S.452.
11. Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzgledem geograficzno-statystycznym. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijw-Braclaw). // Zrodla dziejowe. - Warszawa, 1897. – T.20(10). – S.654.
12. Бялковський Л. Вказаний твір. – С.18.
13. Jablonowski A. Вказаний твір. – С.627.
14. Секретарьов А. Місто над Бугом: 400 років тому і по тому: історичні нариси / А. Секретарьов. – Вінниця, 1999. – С.27.
15. Podhorodecki L. Chanat-Krymski i jego stosunki z Polska w XV-XVIII w. – Warszawa, 1987. – S.213-214.
16. Сицинський Е. Вказаний твір. – С.280.
17. Синюк П. Станіславчик: погляд у минуле / П. Синюк. – Вінниця, 2005. – С.8-9.
18. Бялковський Л. Вказаний твір. – С.18.
19. Бялковський Л. Вказаний твір. – С.18.
20. Грушевський М. Барське староство / М. Грушевський. – Львів, 1996. – С.119.
21. Там само. – С.32-33.
22. Там само. – С.34.
23. Там само. – С.60.
24. Гумелев Л.Н. Вказаний твір. – С.718.
25. Bialkowski L. Podole XVI wieku. Rysy społeczne i gospogarcze. Warszawa, 1920. –S.145.
26. Громова Л.П. Нариси історії Поділля / Л.П. Громова А.Б. Пономаренко. – Вінниця, 2002. – С.63-67.
27. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – Т.5. – К., 1913. – С.255.
28. Шаповал М. Євреї на Україні / М. Шаповал. – К., 2002. – С.29.
29. Грушевський М. Вказаний твір. – С.261.

Заселення

Як уже зазначалося, переважна більшість поселень на Поділлі носить назви своїх засновників. Ними були зем'яни, які отримували пустища за службу князеві, а згодом або підтверджували право власності на обжиті землі, або втрачали його. В результаті військово-політичної експансії Литви в XIV столітті Поділля було надане у володіння великим литовським князем князятам Коріатовичам з умовою, що вони будуть за це служити державі, захищаючи і заселяючи його. Сталося це в 60-90 роки XIV ст. Земельна власність надавалась тоді у спадок пожиттєво. Поряд із правом власності на землю вступало в силу зобов'язання будувати міста, організовувати ярмарки тощо. Достеменно невідомо, чи бували молоді Коріатовичі у цих краях до 60 років, однак те, що саме з їх появою з'являються укріплені міста і містечка (Кам'янець, Брацлав), впорядковується державне життя і продовжується процес заселення необжитих порубіжних територій – факт беззаперечний.

Земельна власність шляхти на Брацлавщині формувалася різними шляхами: від діничного права («дідизни», «отчизни», князівських, а згодом королівських привілеїв) до захоплення ґрунтів, пасік, розорення малоземельних власників (дрібноі шляхти) і концентрації їх власності в руках старост, воєвод та інших урядових чиновників. Великими власниками на Поділлі були князівські русько-литовські роди і великі магнати Волині, Київщини, Литви, які отримували на Брацлавщині вислуги за службу великому князю – так звані «держави», які згодом переходили у спадок. На початку XV століття перша десятка волинських князів тримала тут 81,4% всіх земельних володінь. Це такі як Збаразьські, Заславські, Четвертинські, Корецькі, Острозькі.

В XV-XVI століттях сформувався основний прошарок місцевої знаті. Деякі її роди володіли величезними латифундіями, які отримали в часи Великого князя литовського Вітовта (1393-1430), князя Свидригайла (1430-1432), польських королів Казимира IV (1440-1492), Олександра (1492-1506), Жигимонта I (1506-1548), Жигимонта II (1548-1572), Генріха Валуа (1573-1574), Стефана Баторія (1576-1586), Жигимонта III (1587-1632) [1].

Так Микулинські, як найстаріший із місцевих родів, у 1431 р. володіють Микулинцями і Почапінцями [2]. Рід Бокіїв (Махнівських) в 1545р. володів Махнівцями і Семаківцями (Семаки), а в 1594 р. тримав Мартинець і закладав Браїлов, який згодом передав Гойським (Гольським), а ті в 1609 р. – Потоцьким [3].

Кайдаші – рід тюркського походження, скоріш за все, із осілих татар, в 1545 р. знаходилися в статусі непривілейованої шляхти і тримали разом з Копистеринськими містечко Копистерин на р. Мурафі [4].

Скіндери – також рід татарський, в 1546 р. «Білий Скіндер» займає Чернівці, які з 1569 р. носять назву Скіндерополь. Наприкінці XVI століття свою «дідизну» ця сім'я віддає Замойським [5].

Зяловські також мали свою земельну власність на Мурафі, де в 1545 р. їм належав Зялів (Дзялів), який вони наприкінці XVI століття втратили [6].

Після 1569 року на Брацлавщині з'являються роди польської шляхти. Вони поступово прийшли із Поділля (Західного), Галиччини і Малої Польщі і почали активно утверджуватися на цих землях.

Один із них – Ян Замойський, коронний канцлер (1541-1605), та його син Томаш, канцлер і коронний гетьман (1628-1638) – отримує на Поділлі частину власності кам'янецького біскупа, а в 1583 р. Корчмарівську (Кацмазів), згодом Шаргородську волость. На Брацлавщині в 1589-1595 рр. вони викупувають у збіднілої шляхти Бу-

шинських Бушу, у Скіндерів – Чернівці, у Рахнівських – Стіну (Янгород). В 1622 р. від князів Острозьких забирають у власність Шпиків і Красне, а пізніше, згідно тарифу 1629 р., тримають містечко Зялів (Дзялів), Рогізну, Томашпіль. В 1652 р. Замойські передають в оренду Станіславу Жевуському Красне, Рогізну, Шпиків, Сказинці, Коханівку, Черемошне, Івонівці [7], а в 1599-1600 рр. продають Чернівці, Стіну, Бушу, Березівку, Володіївці, Носківці Яблоновському (герба Прус), рід якого просувається на Брацлавщину із західного Поділля. Таким чином, у XVII ст. майже вся Шаргородська волость опиняється в руках нових власників [8].

Із сім'ї Потоцьких (герба Пилява) походили Микола, брацлавський воєвода, та його син Станіслав, які в 1609 р. за 20 тис. злотих купують у Бокіїв-Махнівських, Гойських (Гольських) Махнівці, Семаки, Браїлів, Новоселицю, Жмеринку [9]. В 1610 р. Браїлову надається право на торги і ярмарки. Після смерті Якуба Потоцького всі ці володіння переходять до його сина Яна – брацлавського воєводи (1610-1611 рр) [10]. В 1635 р. Потоцькі судяться із кам'янецьким капітулом за Махнівці разом з навколишніми землями і отримують їх [11]. В 1666 р. Костромському підчашому Яну Каролу Потоцькому надається привілей на брацлавське підкоморство, яке належало тоді померлому Стефану Четвертинському [12].

Чому стала можливою така потужна польська колонізація на землях Правобережної України, особливо її порубіжних територіях? Не варто забувати, що переселення з Польщі і Західної України мало місце і до 1569 року. Головною причиною цього була малообжитість територій на Правобережній Україні і недостатня кількість землі у Польщі. М. Грушевський в своїй «Історії України-Руси» писав: «У 1480 і 1490 роках тутешні землі були страшенно спустошені і такими вступили в XVI ст. і виходять

вони із цього стану лише в др. половині XVI ст. з розвитком козаччини. Тому привілейована верства в цих землях була дуже слабка до приєднання їх до Польщі, а місцеве зем'янство не чисельне». В результаті ревізії 1545 року на Брацлавщині нараховувалося 23 зем'ян, які належали до старовинних місцевих родів (всього 14 прізвищ), серед яких були Ульяна Скіндериха, Зяловський, Куницький та ін. Ті, що прийшли пізніше корінними не вважалися, а відтак мали нижчий статус. До них належали Марко і Мисько Мормули, Рахновський, Кудренки, Мишко Хорт, Круць, Носкович, Митко Золотар, Данько Копистеринський тощо. «Свою національність і місцевий патріотизм, – писав Грушевський, – брацлавська шляхта переломових часів зманіфестувала своїм посольством до Короля 1576 року, запротестувала, що позови з королівської канцелярії вислані були до них на польській мові, не пустили названих під прикриттям татарської небезпеки і на майбутнє жадали, щоб до них всякі листи з королівської канцелярії писалися «руським письмом» відповідно до інкорпораційного акту 1569 р. В сій маніфестації взяло участь 22 особи – нажаль, поіменно нам невідомі». Як пише Грушевський: «До середини XVI ст. тут були уходи тому, що через татар рільного господарства вести не відважувалися». Лише наприкінці XVI ст. на наших землях з'являються польські магнати і шляхта, які починають «закладати свої латифундії на правому березі Дніпра». В 1610 р. до України були вислані польським урядом комісари, які «мали ревізувати права на володіння за тутешніми власниками і підтвердити це королівськими грамотами». Все інше переходило у власність держави і роздавалося королем магнатам та шляхті за службу ojczyźnie [13]. Серед тих, до кого потрапляли тутешні землі, були Гольські, Замойські, Янковські, Якушинські, Русановські, Потоцькі.

1. Дорош І. Землеволодіння української шляхти на Брацлавщині з кінця XIV середини XVII ст. І. Дорош // Подільська старовина: збірка наукових праць. – Вінниця, 2003. – С.65-67.

2. Руська (Волинська) метрика: Реєстри документів Коронної канцелярії для українських земель: 1569-1673. – К., 2002. – С. 683

3. Jablonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Ziemia Ruski. Ukraina (Kijw- Warszawa, 1897.- T.20(10).- S.626.

4. Там само. – S.629-630.

5. Там само. – S.630.

6. Там само. – S.627.

7. АЮЗР.- Ч. 7.- Т. 1. – К., 1886. – С.475-476.

8. Jablonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Ziemia Ruskie. Ukraina (Kijw-Braclaw). – Warszawa, 1897. – Т. 20 (10).- (zrodla dziejowe). – S.611.

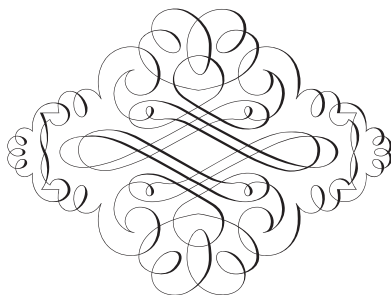
9. Кременецкий земский суд: Описание актовых книг: В 3 кн. Т.3. – К., 1959-1965. – С.111-118, 219.

10. Руська (Волинська) метрика: Реєстри документів Коронної канцелярії для українських земель: 1569-1673. – К., 2002. – С.546-547.

11. Там само. – С.683.

12. Там само. – С.787.

13. Грушевський М. Історія України- Руси / М. Грушевський. – Т. VI. – Розділ 3. – С. 6.

Семашко і Таницька

Могода, яка мало нагадувала літо, стояла уже декілька днів. Над лісом висів туман. Небо вкрилося сірими хмарами. Здавалося, ось-ось піде дощ... Уже вкотре листаю архівні матеріали, а вив'язати події в колориті минулого не так просто: фрагментарність історичних фактів, окремі прізвища, цифри і дати, в яких проглядаються маловідомі постаті людей, чия кров продовжує жити в теперішніх поколіннях, лише інтригують своєю маловідомістю, запалюючи інтерес і примушуючи продовжувати пошук. Поміщик, дворянин Здислав Семашко, який у 1887-1890 роках в Дзялові тримав корчму, вапняковий завод і мав у власності 1077 десятин землі, отримав все це у спадок від свого батька Якова Миколайовича, який в січні 1835 року в Дзялові купив 176 душ селян і 725 десятин землі [1]. Сьогодні мало кому відомо, що таке десятина. Адже вона існувала ще до введення метричної системи і уже давно не використовується на практиці. Десятина – це старовинна міра земельної площі в Київській Русі, а пізніше в Україні. Розмір десятини не був сталим. Спершу десятиною вважався квадрат землі, сторона якого дорівнювала 50 сажнів, тобто 0,1 кв. версти. Звідси і назва. Межовою інструкцією царського уряду 1753 року встановлювався розмір десятини у 2400 кв. сажнів, що становило 10,925 м.кв., тобто 1,0925 га.

Семашко – один із тих, хто належав до давнього волинського роду, який на початку XVII століття втратив свої володіння на Волині. Його землі перейшли до впливових польських магнатів Даниловичів. Яків Семашко на момент купівлі частини Дзялова належав до збіднілої польської шляхти. Однак Семашки не самі володарювали в Дзялові. Іншою частиною села разом із Слободою Олексі-

ївською володіла поміщиця Емілія Ганицька, якій належало 536 душ селян і 2600 десятин землі [2]. В цей же період з'являються прізвища дворян Вітольда, Казимира і Ванди Калікотовних Бондаржевських, які наприкінці ХІХ століття тримали дзялівський млин. В 1896 році двома водяними млинами і вапняковим заводом заволодів почесний громадянин Микола Іванович Палентреєр. В селян же, за ревізією 1858 року, знаходилося всього 840 десятин землі. Це на 1412 душ дорослого чоловічого і жіночого населення [3].

Належав тогочасний Дзялів до Вінницького повіту Подільської губернії. На сторінках метричних книг, починаючи з 1875 року, зафіксовані майже усі прізвища жителів села, що проживали на його території: Липки, Когути, Мельники, Степанківські, Тиквачі, Войтишені, Мазурики, Волощуки, Малаховські, Слотюки, Кучері, Соколовські, Комісарики, Гарматюки, Смалюхи, Цеплі, Бойки, Реньгачі, Рафаїли, Ярові, Колесники, Бондарчуки, Кушпраки, Литвини, Шершуни, Линдрики, Паночишині, Савки, Остапенки, Підопригори, Журигори, Тріскуни, Соф'янчуки, Чернюки, Дубові, Волощуки, Васильчуки, Файдуни, Соловеї [4]. Скоріш за все, саме ці родини складали основу населення Дзялова і стояли біля витоків його історії. Основна частина з них прибула із інших міць в період колонізації Поділля україно-литовським і польським населенням, хоча польські прізвища в ті часи майже не зустрічаються, окрім прізвищ поміщиків, у власності яких перебував тогочасний Дзялів.

Родини Слотюків мешкали в Слободі Олексіївській і Дзялові. Звідки вони сюди прийшли, невідомо, однак це прізвище досить поширене в м. Броди Львівської області. Враховуючи те, що землі Західної України були заселені раніше і уже в ХV-ХVІ століттях відчувалася гостра потреба в нових земельних наділах, ймовірно, що частина українського і польського люду переселялася на порубіж-

ні території і осідала в цих місцях, започатковуючи родини і розповсюджуючи прізвища.

Литвини – ніщо інше як самоназва вихідців із українсько-литовської держави, а тому є одним із найдавніших, так само як і Бондарчуки, Журигори, Підпригори, Тріскуни, Волощуки, Бойки, Дубові.

Степанківські, Малаховські, Соколовські – польські прізвища, носії яких із українізованих поляків, що прийшли на ці території в XVI столітті.

Липками на Правобережжі називали осілих татар, які традиційно займалися військовим ремеслом. Не виключено, що саме вони є одним із найдавніших родів, які асимілювалися в українсько-литовському середовищі, так само як і роди Скіндерів, Кайдашів тощо.

1. ДАВіО Ф.200.Он.1.Спр.558. – Арк.97.
2. ДАВіО Ф.200.Он.1.Спр.628. – Арк.15
3. ДАВіО Ф.206.Он.1.Спр.4. – Арк.97.
4. ДАВіО Ф.904.Он.34.Спр.10. – Арк.42-289.

Церква

Згідно тарифу 1629 року, Дзялів, як і Станіславів (Станіславчик), мав статус містечка. Цей статус вказував на наявність в поселенні урядницької адміністрації і храму, який, як правило, знаходився в центрі села. Центром тоді була Тепличчина. Метрична книга церкви Успіння Пресвятої Богородиці, що зберігається в Державному історичному архіві, датована 1761 роком, а точніше 3 червня 1761 року. Можливо, це і є той храм, завдяки якому Дзялів став містечком уже в 1629 році. Побудований він був значно раніше 1629 року і знаходився на вершині пагорбу, що своїм північним крутосилом оминав джерело, яке ніколи не замерзало. Сьогодні там криниця-копанка. На пагорбі розміщувався цвинтар. В 1761 році службу в храмі відправляв ієрей Семен Радишевич, а в 1797 р. його настоятелем став священик Гаврило Шостацький [1].

Варто зазначити, що на Правобережжі майже всі тодішні церкви належали греко-католикам. Не була винятком і церква в Дзялові.

Відомі прізвища односельців, що проживали в селі у другій половині XVIII століття: Страшні, Гладчуки, Тріскуни, Грошові (Грошовенки), Боднарчуки, Стефанишині, Гарматюки, Лабунські, Файдуни, Тиквачі, Ковалишині, Андрушки (Андріяшки), Костишені, Мельники, Лоїки, Паламарі.

1 липня 1569 року, за умовою Люблінської Унії, Східне Поділля увійшло до складу Польщі і перебувало там до 1793 року. Тобто 224 роки ми з поляками жили в одній державі.

І, як вказує Н. Яковенко: «Уже наприкінці XVI – в перших десятиліттях XVII ст. бачимо помітний злам. До са-

мостійного життя прийшло перше поунійне покоління княжих нащадків, які відчували себе вже часткою Польського королівства» [2]. Давні княжі роди згасали, а їх землі переходили до поляків разом з селянами.

У 1563 році з'являється кварцяне військо, яке охороняло південні кордони королівства. Ті ж функції воно виконувало і після 1569 року. У 1570-х роках саморганізувалося Військо Запорозьке. Проходив активний процес так званої «феодалізації», коли «верховний землевласник-князь чи король передавав своїм збройним васалам у володіння території, освоєні селянами-орачами» [3]. Згодом таких тут з'явилося чимало. Та під кінець XVIII століття завершилася польська доба в історії наших земель. Польща була поділена між основними геополітичними гравцями тодішньої Європи і втратила свою державність.

В 1793 році, внаслідок другого поділу Польщі, перестало існувати і Подільське воєводство, оскільки було окуповане Російською імперією. Спочатку цю територію передали Ізяславському намісництву, а в 1795 році Подільській і Брацлавській губернії. Наприкінці 1796 року всі вони належали до Подільської губернії з центром в Кам'яниці [4].

Одночасово із цим розпочалася експансія російської православної церкви на Захід.

Враховуючи ставлення російського православ'я до греко-католиків, можна припустити, що саме тому у 1836 році церкву Успіння було скасовано і розібрано. Але до 1836 року (а це більше 73 років) в селі існувало дві церкви: Святого Михаїла і Успіння Пресвятої Богородиці. Церкву Святого Михаїла пізніше розібрали також і побудували знову недалеко від місця, на якому вона знаходилася. Історія її виникнення, як і перенесення, до кінця незрозуміла. Невідомо і те, що стало причиною «усердних просьб» частини мешканців села до воєводи київського Франциска Селезія Потоцького щодо необхідності побудови в селі нового храму.

Ф. С. Потоцькому тоді належали землі колишнього порубіжжя разом з Могилевом, Брацлавом, Тульчином та Уманню. В ерекції 1763 року він пише: «Склоняюсь к усердным просьбам моих дзяловских подданных, выставляющих мне на вид великую нужду в постройке (ufundowanie) в моем наследственном имении с.Дзялове браславского воеводства, браиловского ключа, новой церкви, в которой умножалась бы и ежедневно процветала слава Божия, а души христианские, искупленные Пречистою Кровию Иисусовою, через богослужение, духовное наставление и участие в св. таинствах получали спасительные плоды, я охотно разрешил устройство, с благословения верховного духовного начальства, новой во имя св. архангела Михаила церкви и для приличного содержания священника настоящим моим вечным фундушем, во имя Господне, падаю и назначаю! Прежде всего назначены плац на котором стоит церковь, также погост, священническое помещение и другия священнические хозяйственные (помещения), постройки для слуги (slugi) церковного. Здесь же, при погосте, будут продолжаться до леса огороды для яровых посевов. Потом поле в 3-х сменах, в каждой смене по 34 дня, т.е. столько, сколько можна вспахать в один день десятью плугами. «Первая рука поля» находится за дубовым лесом, у дворского сенокоса, wszecz przy dwoch debach u drogi; в длину тянется от межи Малаховского сенокоса до пахотного поля Федора Завратного. Другая рука поля находится между границами дворского сенокоса – с одной стороны и obszarem dworskim – с другой. Там же, при дубовом лесу, известном под именем Клев – сенокос; также придается немного сенокоса на Лысой горе. В третьей смене, при станиславчских мельницах, указывается поле, тянущиеся до источников, известных под именем Мыравская Криница; к нему присоединяются klaki от jezercyusa до той же реки (на которой устроены мельницы). Другой сенокос в дубовом лесу, называемом Елев, при межах дворских сенокосов.

Все сии означенные мною на вечные времена грунты, луга и огороды будут отмеряны и обмежеваны в присутствии комиссии, исходотайствованной мною у св. апостольного престола. Вышеозначенные грунта, луга и огороды увольняю от всех налогов, складчин, податей как дворских, так и громадских и иных общих и частных повинностей. Желая, сверх того, сохранить за парохом сей церкви и приемниками его все привилегии, присвоенные священническому сану, позволяя. Варить пиво, курить водку для собственной и домашней только его, пароха, надобности, в праздники Рождества Христова, Пасхи и отпуста сытить меда. Обязываю сего велебного пароха и его приемником, под угрозою потери значения сего фундуша, пребывать в единении с св. костелом, в послушании верховному пастырю, св. отцу папе римскому, а также молиться за нас фундаторов и приемников наших живых и мертвых. Настоящий мой вечный фундуш я обещаю сохранить во всем нерушимо и наследников моих обязываю к сохранению сего фундуша во всех пунктах и статьях, здесь описанных. Для полной веры, силы и значения, подписываюсь собственноручно и прикладываю печать. Дано в замке моем Кристопольском 12 дня, м. Мая 1763 года.» [5].

Текст цього документу поданий в редакції комітету історико-статистичного опису, що опрацьовував документи польської доби, які вийшли друком у 1889 році, і вказує на те, що нова церква Святого Михаїла відпочатково закладалася як греко-католицька. Та й сам Потоцький зобов'язував її «пребывать в единении с св. костьюлом». Греко-католицькою вона була до 1844 року, а після відійшла до Російської православної церкви. В 1844 році її прихід складався із 120 дворів, а службу правив священник Клементій Киницький [6].

В результаті більшовицької революції в Росії для православної церкви настали непрості часи. Тодішній патрі-

арх Тихон виступив з різкою критикою радянської влади, але в 1919 році зайняв більш стриману позицію.

В 1918 році розстріляли митрополита Київського Володимира. Влада підтримувала антицерковні настрої: в дні православних свят влаштовували карнавали безбожників, з метою глузування над віруючими в Тамбові встановили пам'ятник Іуді Іскаріоту, провели кампанію з «розкриття мощів святих угодників» тощо.

В 1922-23рр. країною прокотилася хвиля арештів і судів над духовенством і віруючими.

В травні 1922 року під домашній арешт взяли і патріарха Тихона. В цей же період в середовищі церкви почали виникати групи «реформаторів», які отримали назву «обновленці». Вони виступали за тісне співробітництво з радянською владою і різко критикували патріарха. Після арешту Тихона їм вдалося підпорядкувати велику частину приходів і уже 29 квітня 1923 року провести в Москві Другий Помісний собор Російської православної церкви, який позбавив Тихона сану патріарха, скасував патріаршество, дозволив єпископам одружуватися, а священникам, що овдовіли – женитися вдруге.

В липні 1923 року патріарх Тихон покаявся « у своїх провинах проти державного ладу» і був випущений на волю. Тисячі священників, які раніше перейшли до «обновленців», приносили тепер покаяння Тихонові. А тим часом практичне здійснення церковної політики зосереджувалося в руках органів ОГПУ і НКВС.

Після смерті в 1925 році Тихона влада не дозволила провести собор для обрання нового патріарха. Згодом до керування церквою прийшов патріарх Сергій, якого також заарештували але в грудні 1926 року випустили. 29 липня 1927 року він визнав радянську владу.

В цей же період в Дзялові служив отець Йосип Іванько - родом із Чернігівської губернії. Його сім'я складалася із шести чоловік: дружини Тетяни Михайлівни, дочок

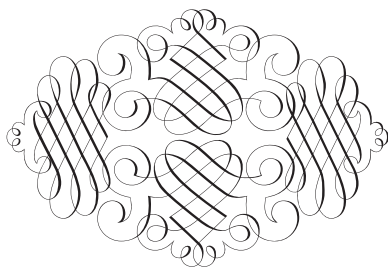
Ольги, Марії, Віри та сина Василя, який в перші дні війни загинув на фронті.

В 1925 році Йосипа Іванько заарештували нібито у справі «Про хрести на Йосафатовій долині» після чого він більше не повернувся. Сім'я деякий час проживала у селі, а потім виїхала на батьківщину.

Разом з тим, хвиля релігійного протистояння не оминула і Дзялів. Мав місце конфлікт між прибічниками патріарха Тихона і обновленцями, яких звинувачували у співпраці з радянською владою і руйнуванні віри. Закінчилося це протистояння бійкою попів біля церкви взимку 1926 року [7].

Після проголошення незалежності України у 1991 році дзялівський храм належав різним конфесіям, аж поки не був переданий Українській Православній церкві Київського Патріархату.

1. ЦДІАК України Ф.224. – Оп.2. – Спр.65. – Арк.
2. Яковенко Н. Нариси з історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – К., 2009. – С.249.
3. Там само. – С.252.
4. Крикун М.Адміністративно-територіальний устрій Провобережної України в XV-XVIII ст. / М.Крикун. – К., 1993. – С.36.
5. Труды комитета для историко-статистического описания Подольской епархии. – Вып. 4. – Каменец-Подольский, 1889. – С.332-334.
6. ДАВіО Ф.200. – Оп.1. – Спр.904. – Арк.51.
7. ДАВіО Ф.70. – Оп.1. – Спр.9. – Арк.61.

Реформа 1861 року

За деякими переказами, Дзялів в ту пору ділився надвоє. Одна половина, на якій стояла церква Успіння і знаходилося кладовище, носила назву Поплавщина, інша, по той бік від Тепличини, – Шаплавщина. Розповідають, що то були два окремих села, межі яких розділяв струмок, однак підтвердження цьому ми не знаходимо. Село – це органічна структура, центральним об'єднуючим елементом якої завжди є церква, а вона в другій половині XIX століття була одна. Скоріш за все, Поплавщиною і Шаплавщиною називали дві вулиці або дві частини одного і того ж поселення, центром якого і була Тепличчина разом із церквою Успіння, скасованою у 1836 році. Сьогодні ж функції об'єднуючого елементу сільської соціокультурної системи поряд із церквою виконує школа. В той час школи в селі не існувало. Лише після відміни кріпосного права в 1861 році початкова освіта для дітей селян стала доступнішою. У Вінницькому повіті, до якого належав Дзялів, з'являється чимало шкільних закладів, збудованих коштом селян. Дзялівська початкова школа була 26-ою у списку повітових навчальних закладів. Станом на 14 липня 1867 року в ній навчалося 30 хлопчиків і 8 дівчаток із Дялова та Олексіївки. Сільська спільнота цих сіл належала до одного приходу і нараховувала в той час 1355 душ чоловіків та жінок. Відоме прізвище учителя, який працював у школі. Ним був Василь Пухальський. Школу утримувало сільське товариство, сплачуючи податки, викупні платежі і земські збори в розмірі 7 руб. 54 коп. на душу. На опалення, освітлення і підручники для школярів товариство витратило 12 руб. на рік із 72 руб. сріблом, із яких 60 руб. йшло на винагороду учителю [1]. Церковно-приходська школа в Дзялові ви-

никла у 1880 р., а в 1895 р. для неї було побудоване нове і зручне приміщення. В Олексіївці школа грамоти заснована у 1884 р., однак проіснувала вона всього 12 років – до 1896 р., після чого була закрита. Розвиток промисловості і потреба у формуванні більш боєздатної армії, викликаної поразкою Росії у Кримській війні 1853-1856 рр., спричинили потребу в людях, котрі володіли б грамотою. Це і було головною причиною створення нової освітньої мережі суспільних шкіл та училищ. Вища освіта, насамперед університетська, на той час для селян була закрита.

19 лютого 1861 оприлюднено «Маніфест» про скасування кріпосного права та «Положення про селян, що виходять з кріпосної залежності», згідно з яким її позбулися 22,5 мільйонів осіб. Водночас за поміщиками залишалися всі їхні землі. Вони були зобов'язані надавати селянам так званий «садибний притулок» та тимчасові обробіткові ділянки, розміри яких визначалися спеціальними «установними грамотами». Община залишалася, як і раніше, недоторканою.

Реформа на місцях визначалася чотирма «Місцевими положеннями». Україна підпадала під дію трьох із них. Найвищі розміри наділів коливалися тут від 3 до 12 десятин на ревізьку душу (причому найбільші показники припадали на Степовий регіон), нижчі були на третину менші. На Лівобережжі землею наділяли за спадково-сімейним принципом, і відробітки тут були вищі, а у Київській, Подільській та Волинській губерніях – за інвентарними правилами 1847-1848, де повинності були менші.

Безпосереднім результатом селянської реформи стало прискорення майнової диференціації населення. Так, близько 220 тисяч українських селян втратили землю, 100 тисяч отримали до одної десятини, понад 1,6 мільйонів – від 1 до 3 десятин на душу.

Мала місце система відрізків, коли для кожного регіону встановлювалася вища й нижча норма наділу (для біль-

шої частини Харківської губернії – від 1 до 4,5 десятин на ревізку душу, для півдня України – від 3 до 6,5 десятин і т. д.). Якщо в селянина до 1861 р. було менше нижчої норми наділу, поміщик повинен був за законом «дорізати» йому землі (на практиці подібного майже не спостерігалось); більше вищої норми наділу – надлишок, названий відрізком, «відрізався» поміщику.

В результаті, якщо до 1861 р. середній селянський наділ дорівнював 4,4 десятини на ревізку душу, то після реформи він становив 3,4 десятини землі.

Фактично відбувався обман селянина під час викупу ним землі (викупні платежі). Селянин під час викупу відразу платив поміщику 20% суми викупу, решту 80% доплачувала держава. Однак він зобов'язувався повернути гроші за ці 80% державі протягом 49 років, плюс додатково 6% щорічного боргу. У підсумку звільнені від кріпацтва виплатили за землю суму в 3 рази більше, ніж вона коштувала (лише революція 1905-1907 рр. змусила царизм у 1906 р. частково скасувати викупні платежі). Такою була плата за землю і волю, боротьба за які лише розпочиналася.

В Україні більшість селян отримали менші наділи, ніж ті, якими володіли до реформи. Сталося це через великі відрізки, які переходили до поміщиків. У результаті значно зросла кількість малоземельних селян, що володіли до 3 десятин землі (на Лівобережжі їх стало 43%, а на Півдні – 26%).

Було запроваджено загальноросійську систему селянського управління – сільські громади, які об'єднувалися у волості. Сільська громада, згідно Положення 1861 р., складалася з селян, що проживали на землі одного поміщика. Волості формувалися із сільських громад, які належали до одного повіту. Для вирішення спорів вводився інститут мирових посередників. Сільське громадське управління складалося з сільського сходу і сільського старости. Поза

тим, сільські товариства у разі необхідності мали право обирати особливих збирачів податків, наглядачів за роботою хлібних магазинів, училищ, лікарень, лісових і польових сторожів, сільських писарів тощо. Рішення сільського сходу визнавалося законним, коли на ньому були присутні сільський староста і не менше половини всіх селян.

До волостного управління належали: волостний схід, волостний старшина з волостним правлінням, волостний селянський суд. Волостний схід складався із сільських посадових осіб та селян, що обиралися від кожного села, в якому знаходилася приходська церква. Дзялів був саме таким селом.

Збереглося рішення Дзялівського сільського сходу щодо обрання уповноважених в кількості шести чоловік з метою оголошення мировому сходу, який мав відбутися 10 липня 1864 р. в с. Кудіївцях, своїх звернень. Цим рішенням уповноваженими були обрані Леон Соловей, Данило Смалюх, Матвій Ковбаса, Самуїл Ковблюк, Петро Шершун, Яків Микитюк. Саме вони мали оголосити вимоги дзялівської громади щодо земельного облаштування товариства. Мова, насамперед, йшла про селянські наділи, розміри яких мешканців села не влаштовували. «Сей приговор, – як вказується в документі, – составили и к тому руку приложили крестьяне-собственники с. Дзялова»: Петро Шершун, Мусій Підопригора, Степан Шершун, Корній Шмаркатюк, Григійр Файдун, Степан Смалюх, Кирило Смалюх, Захар Слотюк, Лука Шмаркатюк, Григорій Кучер, Федір Краснюк, Кирило Волощук, Навель Савчук, Григорій Мельник, Іван Маслянко, Михайло Заяць, Дорохтей Маслянко, Самуїл Ковблюк, Лука Крисьчук, Юхрим Дуднік, Артем Маковій, Степан Маковій, Антон Кульпіта, Василь Червоний, Степан Остапенко, Сергій Файдун, Григорій Слотюк, Іван Шкундя, Іван Маціборко, Степан Шершун, Мирон Саблук, Кость Волощук, Іван Кучер, Сава Крисько, Дем-

ко Файдун, Степан Файдун, Іван Литвин, Яким Слотюк, Федір Маціборко, Григорій Сопільняк, Мойсей Журигора, Спиридон Дубовий, Антон Ходацький, Петро Волощук, Стефан Дубовий, Осіодор Когут, Семен Когут, Сафон Сивак, Олександр Сивак, Яким Заставний, Кость Рафайлик, Семен Ходацький, Василь Саблук, Макар Мазурик, Яків Швабський, Пилип Рябокiнь, Купріян Саблук, Василь Мельник, Іван Мельник.

Це рішення було складене і підписане напередодні 9 липня 1864 року [2]. 10 липня 1864 року уповноважені селян Леон Соловей, Данило Смалюх, Матвій Ковбаса, Самуїл Ковблук, Петро Шершун, Яків Микитюк були викликані в Мирний з'їзд для пояснень. Уповноважені вимагали зниження викупних платежів для тієї частини села, яка належала поміщиці Ганицькій. Селяни заявили з'їзду, що повинність, яку вони платять за землю, для них велика. Поля, які їм належать, знаходяться далеко, як від села, так і водопою. Оponував їм поміщик Жабокрицький, як уповноважений Ганицької. Він заявив з'їзду, що для ліквідації незручностей з водоєм селянам було надане право вибору землі. Більше того, вони могли взяти 300 десятин землі в іншому місці. Однак селяни на таку пропозицію не пристали, вирішивши залишитися «на старих межах». З'їзд це сприйняв як те, що земля, яка знаходиться у власності селян хорошої якості, тому вони не погоджуються на її заміну. До того ж води для худоби тут достатньо, оскільки між цими землями протікає річка Мурафа. В ході дебатів вияснилося, що селянські садиби знаходяться на досить якісних ґрунтах. 80% із них засаджено фруктовими деревами у великій кількості, від яких селяни у врожайні роки отримують значні прибутки. Селянські поля розділені на три сівозміни, із яких дві в кількості 223 десятини 536 саженив віддалені від садиб на відстань версти і одна сівозміна в кількості 111 десятин 1468 саженив – в півверсти від садиб. Одна сівозміна знаходилася по дорозі

на Станіславчик і складається із легкої глини. Сінокоси у кількості 97 десятин 1626 сажнів розташовані на суходолі, третя частина в лісі, а всі інші на зрубі. Середній врожай пшениці, ячменю і гречки складає сім 5, жита і гороху сім 6, вівса і картоплі сім 4, проса сім 8. Поміщиця дозволяла випасати худобу на парових полях з весни, а після збирання врожаю на сінокосах і стерні. В міру необхідності відпускала ліс на різні господарські потреби селян, в тому числі і на опалення. Селянам надане право ловити рибу на р. Мурафі. Враховуючи вище наведене, Мировий з'їзд вирішив викупних платежів за присадибну землю не знижувати. Незалежно від цього, вирішено було знизити платежі за всю посівну землю, як компенсацію за те, що власниця невідпустила селянам лісу. Зниження мало відбутися в розмірі 15% і за заборону випасати худобу в лісі також - 5%. Зїзд врахував частину пропозицій селян, знизивши на 38,5% викупні платежі за десятину польової землі. Таким чином, селяни повинні були заплатити, за зниженими розцінками, 1 руб. 63 коп. сріблом за десятину. Повинність при цьому складала 2 руб. 1,5 коп. і була знижена від всієї суми оплати на 28,6% [3].

Однак земельне питання вирішене остаточно не було не тільки в Дзялові, але й по всій Україні. Разом з тим, залежність селянина від поміщика, згідно із селянською реформою 1861 року, скасовувалася, селяни дістали особисту свободу, поміщики не мали права купувати, продавати або дарувати селян, тобто розпоряджатися ними як річчю. Відтепер селяни володіли правом: вступати в шлюб без дозволу поміщика; самостійно укладати договори й торговельні угоди; вільно торгувати або заробляти промислами; переходити в інші верстви суспільства (міщани, купці); вступати на службу або до навчальних закладів; купувати рухоме й нерухоме майно; вільно розпоряджатися нажитим майном і успадковувати його за законами, які діяли в імперії. До того ж, вони здобули громадянські права.

Проте царський уряд зробив усе можливе, щоб ускладнити селянам користуватися «дарованими» правами, обмеживши їхню свободу.

Через це способи проведення реформи подекуди наражалися на значний спротив. Селяни відмовлялися вносити викупні платежі, вимагали наділення їх «дарчими ділянками». Всього у 1861 році в Україні відбулося близько 3,1 тисяч селянських виступів, в яких брали участь понад 2 мільйона мешканців 4160 сіл.

Дзялів і Олексіївка належали в той час двом поміщикам – Емілії Яківні Ганицькій (у її власності була частина Дзялова і Олексіївки, які остання придбала 8 червня 1849 року) і Здиславу Олександровичу Семашку (у власності якого знаходилася інша частина Дзялова). 28 липня 1865 року Вінницький мировий схід відрядив трьох своїх членів у Дзялів і в присутності поміщиці Ганицької та поміщика Жабокрицького роз'яснив селянам Положення 1861 р. 1 серпня 1865 року селянам був запропонований викупний акт і зачитана Уставна грамота. Відтепер вони мали скористатися правом виходу із кріпосної залежності на тих умовах, які були запропоновані реформою. В маєтку Ганицької знаходилося 100 дворів з 306 ревизькими душами чоловічої статі. З них 10 дворів тяглих, тобто тих, хто мали коні або воли; 10 таких, яким належали лише городи, і 80 тих, хто мав землю, але обробляв її без застосування тяглої сили. Згідно викупного акту, селянам відвели: 99 десятин 1702 сажени поміщицької землі для присадибних ділянок тобто городів; 335 десятин 2004 сажени ріллі; 97 десятин 1626 саженив сіножатей. Таким чином, на кожен двір, який користувався рілним наділом, приходилося 4 десятини 1960 саженив землі. У власності Ганицької знаходилося два вапнякових заводи і винна лавка. Семашку ж, окрім половини села, належали вапняковий завод і корчма [4].

Станом на 22 квітня 1866 року в першій частині Дзялова нараховувалося 305 селян-власників чоловічої статі

і 297 жінок, у другій – 136 чоловіків і 145 жінок. 50 чоловіків і 36 жінок мали статус дворових. В Олексіївці серед селян-власників було 236 чоловіків і 231 жінка. Для порівняння в Станіславчику нараховувалося 1,030 чоловіків і 1,115 жінок відповідно [5].

1855-1856 рр. (Власність поміщиці Е. Ганицької (десятин)

Село	Кількість ревських душ	Кількість господарств	Чоловіків	Жінок	Всього землі десятин	Присадибна земля поміщ. десятин	Присадибна земля селян/дес	Рілля поміщика	Рілля селян	Сіножаті поміщика.	Сіножаті селян
Дзялів	294	85	130	137	2590	15	193	848	637	122	178
Олексіївка	244	68	120	113	1147	3	82	272	276	72	81

1855-1856 рр. (Власність поміщика Я. Семашка) [6]

Село	Кількість ревських душ	К-ть господарств	Чоловіків	Жінок	Всього землі десятин	Присадибна земля поміщ.	Присадибна земля селян	Рілля поміщика	Рілля селян	Сіножаті поміщика	Сіножаті селян
Дзялів	183	67	102	90	433	17	66	263	282	5	25

В 1890 році кількість землі, яку отримали селяни Дзялова згідно реформи 1861 року, складала 840 десятин на 1412 душ чоловічого і жіночого населення [7]. Звичайно, селян така ситуація не влаштовувала і вони висловлювали своє невдоволення. За переказами, в 1899 році в Дзялові нібито відбулося селянське повстання, в ході якого були захоплені поміщицькі землі. Однак невідомо, землі якого пана захопили і чи все село брало у цьому участь. Хто керував повстанням? Наскільки воно було організованим? Скоріш за все, то була стихійна реакція дзялівчан на реформу 1861 року і їх прагнення отримати не тільки особисту, але й економічну незалежність. Та як би там не було, саме з цього моменту починає формуватися такий

соціокультурний і економічний феномен, як уособлення селянського господарства, що значним чином вплине на становлення української ментальності і характер селянського соціального середовища в подальшому.

У квітні 1877 року, в результаті підйому національного визвольного руху проти турецького панування на Балканах і загострення міжнародних суперечностей на Близькому Сході, розпочалася російсько-турецька війна. В числі нижніх чинів, які знаходилися на військовій службі із с. Дзялова, були :

Авксентій Петрович Шершун – не одружений, мав присадибну і польову землю, якою користувалася мати і молодші брати;

Прокопій Сергійович Файдун – одружений. Дружина – Ганна Іванівна. Дочці Гафії було 3 роки. Володів присадибною і польовою землею, що знаходилася у користуванні дружини і його братів;

Фома Кирилович Смалюх – одружений. Дружина – Гафія. Мав присадибну і польову землю, яку обробляла мати з братами;

Іван Давидович Максимишин – одружений. Дружина – Марія. Мав присадибну і польову землю, яку обробляла мати з братами;

Василь Терентійович Підопригора – неодружений. Володів присадибною і польовою землею, яка залишилася у розпорядженні матері і братів;

Онуфрій Кирилович Несторов – одружений. Дружина – Августинія. Дочці Ульяні було 6 років. Володів присадибною і польовою землею, яку обробляли мати з братами;

Купріян Григорович Яровий – одружений. Дружина – Матрона Олексіївна. Сину Степану виповнився 1 рік. Землі не мав, а відтак не був осілим;

Дем'ян Семенович Чернюк – не одружений. Володів присадибною і польовою землею, якою користувався батько;

Клим Остапович Комісарик – одружений. Дружина – Катерина Демянівна з синами: 6-річним Демяном і 3-річним Архипом. Мав присадибну і польову землю, якою користувався рідний брат;

Прокіп Кирилович Микитюк – одружений. Дружина – Уляна Максимівна. Дітей не мав. Володів присадибною і польовою землею, яку використовував батько;

Давид Григорович Коваль – не одружений. Нерухомого майна не мав;

Яким Дем'янович Бойко – одружений. Дружина – Матрона Федорівна. Мав сина Андрія 8-ми років і дочку Матрону 5-ти років. Володів присадибною і польовою землею, якою користувалися дружина з братами;

Андрій Микитович Чернюк – не одружений. Володів присадибною і польовою землею, якою користувався рідний брат;

Дорофей Андрійович Васильчук – одружений. Дружина – Єфімія. Сини: Яків 14-ти років і Володимир 7-ми років. Володів присадибною і польовою землею, якою користувалася мати з дружиною;

Дем'ян Федорович Когутик – одружений. Дружина – Уляна Карпівна. Мав 12-річну доньку Ірину. Володів присадибною і польовою землею, якою користувалася мати з дружиною;

Леонтій Спиродонович Дубовий – не одружений. Володів присадибною і польовою землею, якою користувався батько;

Сидір Олексійович Бондар – не одружений. Нерухомого майна не мав [8].

На жаль, ми не володіємо інформацією, хто із них після війни повернувся додому, а хто загинув. Було б добре, аби родичі і земляки пам'ятали цей список і в швидкоплинності часу зуміли передати пам'ять про них наступним поколінням.

Результати реформи 1861 року можна було спостерігати уже на початку ХХ століття.

Так, у 1902 році кількість осілих домогосподарств в Дзялові становила 354. Із них 14 володіли лише одними садибами, 340 – садибами і польовими наділами і троє були абсолютно безземельні. Для прикладу, в с. Станіславчику осілих нараховувалося 749. З них 36 володіли лише садибами, 713 – садибами і польовими наділами і 8 були без землі. В Олексіївці осілих було 169. Тих, хто володів одними садибами, – 7, садибами і польовими наділами – 162, а безземельних не було взагалі. Не було безземельних в Малій Жмеринці, Будьках. На той час один безземельний жив у Жуківцях, троє – в Потоках, двоє – в Носківцях, десятеро – в Кудіївцях і п'ятеро – в Сл.Носковецькій [9].

Розповідають, що в середині липня 1905 року в Дзялові під керівництвом Цвігуна Максима Тодосійовича і Зварича Дем'яна Григоровича відбувся виступ селян. Пан Стамеров утік, а панську прислугу розігнали. Частина будівель розібрали, а панську ферму спалили. Кажуть, що «повстання» було жорстоко придушено. Хто від того постраждав, невідомо. В 1924 році Дем'ян Зварич був живий і здоровий, мав 3,2 десятини землі, четверо членів сім'ї, коня і корову. Про іншого «ватажка» «Дзялівського повстання» відомостей не знайдено. Що ж стосується Миколи Васильовича Стамерова, то в 1914 році він продовжував числитися в списках землевласників Вінницького повіту і володів 418 десятинами землі в с. Дзялові Станіславчицької волості.

1. ДАВіО Ф.205. – Оп.1. – Спр.27. – Арк. 22-25.
2. ДАВіО Ф.207. – Оп.1. – Спр.67.-Арк. 1-2.
3. ДАВіО Ф.206.-Оп.1. – Спр.39 – Арк.18.
4. Там само. – Арк.20.
5. ДАВіО Ф.206. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.236.
6. ДАВіО Ф.200. – Оп.1. – Спр.148. – Арк.15-16.
7. ДАВіО Ф.200. – Оп.1. – Спр.628. – Арк.14.
8. ДАВіО Ф.205. – Оп.1. – Спр.58. – Арк.121-122.
9. ДАВіО Ф.200. – Оп.1. – Спр.780. – Арк.239.

Національна революція і громадянська війна

Проблеми, що виникли після революції 1917 року, були породжені серйозними цивілізаційними зрушеннями, започаткованими процесами розвалу Російської імперії. А це, в свою чергу, створило напругу між імперським центром та його національними територіями, які прагнули незалежності. Те, що відбувалося впродовж 1917-1919 років, носило суперечливий характер уже на етапі усвідомлення його суспільством. Виникли надзвичайні обставини, які вимагали швидкого реагування з боку тодішньої політичної еліти. Остання до цього готовою не була. І, коли дискусії з національних проблем винесли за межі окремих етнічних груп, прагнучи поширити їх на загальнодержавний рівень, вони закінчилися сваркою і в подальшому виконали роль дезінтегратора не тільки політичного, але й соціокультурного середовища. Все це не завершилося донині й Україна не стала тут винятком, а її провідники в чомусь особливими, розділивши територію держави міфологізованими політичними ідеологемами, одна з яких репрезентує її Західно-Центральну частину, інша – Південно-Східну. На жаль, мало хто задумується над причинами того, чому етнос, який зумів досягти найвищої фази пасіонарного підйому в XVII столітті, в столітті ХХІ так і не спромігся сформулювати ідею, яка б ніколи не могла поставити під сумнів доцільність незалежності України в кордонах і з територією, яку сьогодні ми маємо. Звучить, як докір, хоча таким не є. Справа в тім, що сила причин, які сприяли виникненню історичного факту, досить часто відтворює в новому часі старі умови, актуалізуючи лише його міфологічну оболонку, яка абсолютно не відображає змісту новоявленої події, що рухається в одному і тому ж історичному контексті. Простіше

це можна висловити формулою, в якій минуле помножене на сьогоднішнє продукує минуле, однак виключно як оболонку з закапсульованою дійсністю. Для того, щоб дійсність могла змінювати форму свого існування, вона має відповідати сучасній суспільній ідентичності й структурі потреб, які нею породжені. Для більш зрозумілого пояснення можна навести приклад з нашої спільної з поляками історії й пригадати те, як формувався шляхетський соціальний прошарок, який зіграв неабияку роль в утворенні й розвитку як Польського королівства, Литовського князівства, так і Речі Посполитої. Хто вони були і чому держава трималася головно не на магнатах, а шляхті, яка виконувала роль тогочасного середнього класу? В одній із статей на цю тему була висловлена думка, в якій відображений весь смисл того морального орієнтиру, що відтворював принцип вищості як свободи, що здатна відстояти себе. В ній автор пише: «*Za czasow IRP szlachcicem bul ten – kto zyl jak czlachcic. Szlachcic, ktory nie zyl yak szlachcic, tracil szlachectwo*». В Литовській Русі було так само. Та й Богдан Хмельницький належав до цієї верстви, як і багато його побратимів. Тут свобода фіксує себе не як музейний артефакт, що нагадує нам часи сміливих героїв, а репрезентує у формі правила принцип, визначаючи характер поведінки тих, хто прагне стати шляхетним. Ось чому ідея українського націоналізму для того, щоб бути репрезентативною, повинна стати шляхетною. Не тільки в сенсі пам'яті – плачу за минулим, а й в сенсі майбутнього – прагненням свободи і процвітання. В цьому ключі важливим є переосмислення «закритих» тем української історії початку ХХ століття, які після подій 1648 року є другою національно-демократичною революцією, основною рушійною силою якої стало селянство.

Останнім часом на цю тему з'явилося чимало цікавих публікацій, як у вигляді мемуарів колишніх учасників подій, які вижили, так і дослідження сучасних авторів, таких як Р. Коваль, К. Завальнюк тощо. Цікавим доповненням у

переосмисленні тих подій стали літературні твори відомого українського письменника В. Шкляра («Чорний Ворон») і вінницького автора О. Дмитрука («Яків Шепель»). Все це є спробою розкрити характер селянської революції в Україні 1919-1922 рр. і донести до сучасних поколінь причини поразки національно-визвольної боротьби, яка привела до втрати Україною державної незалежності, а відтак, до політичних репресій і голодомору 1932-1933 рр.

Варто зазначити, що після краху Російської імперії Україна отримала можливість створити самостійну державу, однак зробити це стало досить проблематичним через розірваність українського національного середовища, яке реагувало на тодішні події виключно через призму старого досвіду, недолугих стереотипів і містечкової політики. За таких обставин лише селянство виявилось на висоті, продемонструвавши суспільству прагнення захищати національні інтереси в умовах тодішнього політичного контексту. Але це прагнення носило регіональний характер і попри усі спроби не змогло піднятися вище локальної боротьби, яка, без сумніву, була самовідданою і героїчною. Вінниччина також знаходилася в епіцентрі тих подій, вписавши яскраву сторінку в історію національно-визвольних змагань ХХ століття.

Найяскравішими постатями тих часів були Яків Гальчевський, Яків Шепель і Ананій Волинець, чії імена поки що не реабілітовано і широкій громадськості вони маловідомі. Маловідомим є і цілий ряд селянських повстань, які прокотилися Поділлям, засвідчивши неприйняття радянської влади та її представників, які, як правило, не були українцями і вороже ставилися до українства. Найбільш яскравим було повстання, що розпочалося між Ямполем і Могилів-Подільським в районі Гайдамацького яру на початку лютого 1921 р. Першими виступили селяни с. Бабчинці, а потім полум'я постання перекинулося на сусідні села: Садківці, Оленівку, Іванівку, Ново-Миколаївку, Бандашівку, Гонатинку, Григорівку, Грушки, Садківку, Коси

тощо [1]. Селяни виступили організовано. Полум'я охопило весь Могилівський повіт. Повстав Ямпіль. Невдоволені політикою продрозкладки висунули гасло: «Геть комуністів, комуну і комісарів!». 7 лютого 1921 р. під командуванням колишнього петлюрівського офіцера Якова Лунца об'єднані повстанські загони перейшли в наступ. В Ямпільському повіті розміщувалося 12-тисячне повстанське військо, а в Могилівському 5-тисячне і 200 чоловік кавалерії. Повстанці зайняли Яругу, де розігнали радянську владу і вбили 5 радянських працівників. Їм на допомогу йшли загони, що діяли в Гайсинському, Жмеринському, Тульчинському повітах. Так загін Лиха 15.02.1921 р. з п'яти кулеметами вирушив у Ямпільський повіт. По дорозі, недалеко від Тростянця, в с. Корабелівці вони розстріляла голову ревкому [2]. За донесеннями районних інформаторів з 1 лютого йшло інтенсивне групування повстанських загонів у всіх повітах Поділля. Довго не гаючись, в ніч на 8 лютого 1921 р., 66-й полк 24-кавдивізії червоних після тривалого бою зайняв Оленівку і спалив її. Та це ще більше розлютило селян. Тривожно було в Могилеві. Вночі 8 лютого місто розпочало евакуацію. Але 10 лютого 1921 р. вислані для ліквідації повстання загони червоноармійців повернулися до Могилева і жорстоко придушили його. Розпочалася каральна розправа над учасниками. З цією метою більшовицькі війська зайняли села Садківці, Оленівку, Іванівку, Мервинці, Гамалівку, Ярловку, Ново-Миколаївку, Бандашівку, Богатинку, Вили, Григорівку, Грушку, Коси і Садни. Ямпіль був взятий штурмом. В результаті, більше 300 повстанців, що попали в полон розстріляли [3].

Після ліквідації селянського виступу в Ямполі скликали нараду відповідальних партійних працівників, щоб проаналізувати причини зростаючого невдоволення населення. Комісія, яку створили напередодні, вказала, що партійні сили тут досить незначні і впливати на ситуацію кардинально не можуть; в такому ж стані знаходився і

радянський апарат. До того ж особливий відділ Румкордону своєю поведінкою дискредитує радянську владу: проводить необґрунтовані арешти та обшуки, забирає майно у селян і жителів міста тощо. Так 15 квітня 1921 р. в с. Попова-Гребля, що належало до Чечельницької волості, прибув кінний експедиційний загін із 20 вершників і почав вимагати від голови сільради 50 пудів вівса, 20 пудів пшеничного хліба, 30 кінних підвід, свиню і бика. На все це було відведено дві години строку. Коли голова сільради запропонував зібрати схід села, йому почали погрожувати зброєю. Наступного дня, за відмову підкоритися, загін спалив усе село (534 хати). У вогні загинула одна дитина, старий і багато худоби. Селян пограбували. Кращі речі завантажили на підводи і вивезли, окрім того у погорільців ще й вимагали грошей. У деяких, щоб не палити помешкання, брали викуп золотом та іншими цінними речами. В результаті, без даху над головою, хліба, одягу і худоби залишилося 1840 чоловік [4]. Такі випадки носили масовий характер, що викликало відповідну реакцію з боку українського селянства.

З метою придушення селянського опору був запроваджений так званий інститут відповідачів. В інструкції Подільської губернської наради від 31.05.1921 р. вказувалося, що «назначение ответчиков должно происходить первоначально в районах наиболее излюбленных бандитами. Должен быть созван сход, где объявляется и объясняется приказ. Должны быть сделаны практические разъяснения кому и как сообщать о бандах. Намечение ответчиков производит весьма осторожно на основании предварительных агентурных данных, собранных вместе с комнезамом и негласно. Тщательно избегать привлечения в число людей лояльных по отношению к советской власти. К репрессиям прибегать не рекомендуется. Вообще иметь ввиду, что главной целью создания института ответчиков является отнюдь не немедленный разгром путем репрессий, что неосуществимо, а внесение раздора

и расслоения в село, когда бандит будет бояться, что его выдадут» [5].

В наказі Брацлавської повітової військової наради від 10 лютого 1921 р. мова йшла про те, що потрібно «ввести круговую поруку зажиточного населення. На кулацкое население возлагаются следующие обязанности: охрана ссыпных пунктов, охрана сахарных заводов, охрана железнодорожных линий и мостов. Убийство партийных и советских работников, разграбление бандитами народного хозяйства и нападение на сельские, волостные исполкомы и комнезамы влечет за собой расстрел определенного числа кулаков из того села, где будут произведены указанные действия» [6]. Ось так нова влада придушувала опір українського, в тому числі і подільського селянства. Недаремно Яків Гальчевський у 1941 році у своїй книзі «Проти червоних окупантів» писав: «...Я знав, що новий повстанчий рух, який буде мною викликаний, не матиме виглядів на позитивні наслідки, особливо для учасників повстання. З периферією ми України не створимо, окупантів не прожинемо, але з іншого боку не згинемо безславно, як барани, а зі зброєю в руках – по-козацьки» [7]. Отаман Яків Шепель згадував: «На протязі всього мого повстанського шляху я зустрічав цілковите співчуття і допомогу селян. Займаючи яке-небудь село, я зараз збирав сходи, на яких виносилися постанови про обов'язкове підтримання повстанського руху. Всі, хто відмовлявся вступити в лави повстанців, виганялися селянством, а то навіть вбивалися ним» [8].

Друга селянська революція в Україні завершилася поразкою, однак імена її героїв повинні бути повернуті нащадкам і тавро «бандитів» нарешті знято з тих, хто віддав своє життя за нашу свободу.

У Дзялові також було неспокійно. В окрузі процвітав кримінальний бандитизм. Як правило, крали худобу, коней, грабували людей, особливо на дорогах. Переповідають, що досить часто таким «промислом» займалися свої.

Найбільш відомими серед псевдогероїв Дзялова були Аксентій Монастирський та його родич Вівсей. Худоролявий, невеликого зросту Аксентій промишляв у Дзялові і навколишніх селах. Награбоване збували на місцевих базарах і перекупникам. Однак кримінальний бандитизм мав місце ще за часів існування монархії. Після повалення царя і в умовах відсутності контролю з боку держави він став настільки поширеним явищем, з яким боролися як за часів УНР, Директорії, так і в період існування радянської влади.

Починаючи з 20-х років і до моменту розпаду СРСР, влада з метою дискредитації повстанців, які боролися за волю України, бандитизм політичний ототожнювала з кримінальним. Тому бандитами, як правило, називали усіх, хто грабував селян в період революції і громадянської війни і тих, хто прагнув бачити свій народ вільним, а державу незалежною. Для червоних всі вони були бандитами, що підлягали винищенню. Але з аналізу численних повідомлень міліції та ГПУ видно, що кримінальний бандитизм не настільки був небезпечним для тодішньої влади. Тим більше, що ліквідували його переважно самі селяни. А от, коли ті ж селяни почали чинити опір московському окупаційному режиму, це настільки злякало кремлівське керівництво, що потрібно було придумати технологію знищення населення голодом, аби убезпечити себе в майбутньому від проявів українського сепаратизму і будь-яких прагнень до самостійності. Але в середовищі селянства була ще достатня кількість пасіонаріїв, здатних зі зброєю в руках відстоювати свої права і боротися за свободу рідного краю. Тільки впродовж зими 1921 року міліція постійно фіксувала передислокацію озброєних людей на північному-заході від Гайсина, Жмеринському повіті в районі сіл Перепільчинці і Кацмазова та в інших місцях [9].

В ніч на 30 січня 1921 року група повстанців у кількості 100 чоловік з кулеметом налетіла на с. Соболівку Оль-

гопільського повіту і захопила в полон 18 червоноармійців. Ймовірно, то були бійці загону Лиха, штаб якого знаходився в с. Оленівці, що біля Гайсина. Діяли вони також в районі Тульчина і Ямполя, а в с. Клебань і Печорі розташовувалися кіннотники в кількості 50 і 60 шабель відповідно [10].

На початку лютого районні інформатори повідомляли, що в усіх повітах йде інтенсивне формування повстанських загонів переважно вершників. Сутичок з армійськими частинами та міліцією вони уникають, ховаючись у лісах.

15 лютого 60 озброєних вояків проходило Жабокрицьку лісову дорогу.

16 лютого невідомий загін отаборився в с. Михайловці, а 17 лютого неподалік знайшли 7 трупів червоноармійців.

13 лютого 1921 року той же міліціант повідомляв, що «настрій селян в Кам'янецькому повіті тривожний». Ще 7 лютого органи засікли кавалерійську групу в с. Клебань і близько 100 повстанців в Джуринському лісі, що на північному-заході від Тульчина. В той же час в Бортницькому лісі з'явилася банда Цимбалюка у кількості 8 чоловік з одним ручним кулеметом [11].

15 лютого 1921 року банда Лиха, з п'ятьма кулеметами системи Льюїс, пішла в Ямпільський повіт, де в трьох кілометрах від Тростянця в с. Корабелівці, розстріляла голову ревкому [12]. А напередодні ними ж був обстріляний Тростянецький цукровий завод і здійснений напад на робітників Одеського губліскому, в яких забрали інструмент, захопили інженера, що керував заготівлею лісу, і попередили: якщо ще раз зустрінуть за роботою, усіх переб'ють [13].

21 лютого о 10-й вечора група повстанців Лиха, в кількості 200 шабель, напала на Немирів. Начальник місцевої міліції, военком і голова виконкому втекли. Повстанці, не знайшовши нікого із місцевого керівництва, підпалили приміщення військомату і зникли.

Один із агентів повідомляв, що 22 лютого група чисельністю 300 чоловік знаходилася у лісі, сидячи біля

вогнища, оточена кулеметами, а неподалік у річці плавали трупи понівечених червоноармійців. Серед повстанців поширюються чутки, що до літа в Україні розпочнеться велике повстання.

24 лютого 3-я група Подільського губчека заарештувала і взяла під варту разом з Романом Мрачковським, що належав до загону Якова Шепеля, Сергія Федоровича Безпалько – жителя села Медвеже Вушко Вінницького повіту, який в 1919 році керував повстанням селян проти радянської влади [14].

Тривожно було і в Літинському повіті. 26 лютого невідома банда у кількості 25 чоловік в с. Слободищах шукала радянських працівників.

28 лютого між станціями Криштопівка і Ситківці розібрали залізничний міст з метою пустити під укіс бронепоезд з червоноармійцями. Однак, повідомлялося в донесенні, з рейок зійшов лише перший вагон [15].

7 березня 1921 року отаман Хмара здійснив напад на станцію Зятківці в районі Гайсина і зайняв Брацлав, розігнавши місцеву міліцію. Об'єднавшись з загonom Лихо, збирався напасти на Тульчин. Їм на зустріч була вислана Башкирська кавалерійська бригада 24-ої дивізії, яка по дорозі зайняла Брацлав. Хмара і Лихо із півтисячним загonom повстанців відступили у північно-західному напрямку.

17 березня Хмара знову з'явився в районі Тульчина. Біля с. Четвертинівки його загін був обстріляний бронепоездом, і він відступив у напрямку Сокільця – Печори, де 21 березня був помічений червонною розвідкою.

Лихо був сином священника і прапорщиком Галицької Армії. Блондин з сірими очима. На той час йому виповнилося 33 роки. Знав декілька мов. До революції в Росії служив поручиком Царської армії. С. Петлюра присвоїв йому чин полковника і призначив командиром 1-го Надбужанського повстанського полку. Мав дозвіл на повстання в Гайсинському, Уманському, Брацлавському і Липовецькому повітах.

Хмара служив помічником у Лиха, але оскільки той грабував місцеве населення, Хмара відійшов від нього, організувавши свій загін. Лихо стояв на тому, що потрібно грабувати лише євреїв, комуністів і сім'ї червоноармійців, а інших не чіпати, з чим Хмара не погоджувався. Хмара також служив у Царській армії – підпрапорщиком. Петлюра присвоїв йому звання прапорщика. Брюнет високого зросту, з великою бородою і сірими очима, мав низький голос і прагнув діяти самостійно [16].

Наприкінці 1922 року представники радянських органів визнали, що «бандитизм на Поділлі набув форми жовто-блакитного руху, а окремі банди досягли великої чисельності». В цей період особливу активність проявляли загони Гальчевського, Левченка (він же Дорошенко-Богун), Добровольського. Ось як повідомляв у своєму донесенні один із інформаторів, що знаходився в загоні Левченко: «Левченко блондин середнього зросту. Одягнений в чорну бурку і білу папаху. Носить орден Червоного Прапора. Їздить на білому коні. Левченко розбив свою банду на окремі одиниці. Організував читання лекцій козакам. Лекції читав політпрацівник, який раніше служив помічником у Махна. В загін він прибув із-за кордону. Левченко мав детальну карту місцевості і компас. Відношення населення до банди досить добре».

27 квітня 1922 року в бою з червоноармійцями Левченко загинув [17].

Дзялів мало чим відрізнявся від тогочасних сіл і містечок. Принишклі, вкриті соломою і очеретом хати, що розкинулися по обидва боки ґрунтової дороги, яка простяглася аж до сусіднього села Тарасівки. Густі яблуневі сади від яких повесні розносився терпкий аромат і віяло живильною прохолодою молодого листя. Плетені огорожі. Копиці сіна біля клунь.

Під впливом революційних подій на початку серпня 1917 року в селі виник конфлікт між селянами і поміщиком Казимиром Бондаржевським стосовно жнив. З ініціа-

тиви селян зібрали збори, на яких прийняли рішення видавати за роботу малоземельним і біднякам натурою сьомий сніп, а всім іншим – десятий. За обмолот зерна поміщик погодився виплачувати від 2 до 3,5 рублів за 8 годин роботи. Найбільш активними в цій справі були Омелян Файдун, Аксентій Волошин і Дем'ян Зварич [18].

Літо 1918 року було коротким, а в 1919 році розпочалося пізно. В Україні набирала обертів національно-визвольна боротьба, що продовжувалася аж до 1922 року. «Досить не можу собі пояснити, що то за радість була перед кожним боєм, – писав Василь Шкляр у своєму романі «Чорний Ворон», – яка тремтіла в усьому тілі, мовби жива істота. Серце співало, в очах розвиднялося, лоскіт бігав долоньями. Оце як є твердий рішенець, що сьогодні виступаємо, чи хай там навіть у завтра, то вже місця собі не знаходиш, щось аж трусить тобою зсередини». Та сили були нерівними. Україна опинилася в лещатах між денікінцями, більшовиками і Польщею. Кожен із цих гравців переслідував свої цілі. На шляху до їх реалізації стояло прагнення українців бути вільними. На жаль, кожен це розумів по-своєму і по-своєму прагнув його утвердити.

Весна 1920 року розпочалася наприкінці лютого. В березні, попри непевність і політичну нестабільність, селяни готувалися вийти в поле. Не дивлячись на потужний спротив, в окрузі поступово утверджувалася більшовицька влада.

Опівдні 10 березня 1920 року розпочалися збори села. Прийняли заяву щодо ставлення до радянської влади, в якій поміж усього йшлося, що «селяни с. Дзялова вислухавши доповідь товариша Добролюбського вирішили вцілому підтримувати радянську владу, як владу трудящих». Однак збори зафіксували невдоволення селян розподілом економічної землі. Землю вирішили перерозподілити так, щоб кожен отримав по півтори десятини. У протоколі зафіксували факт відсутності в селі радянського господарства поряд із хорошим ставленням до Червоної армії. Відмітили також, що в Червоній армії служать 6 доброволь-

ців і в банди ніхто не пішов.

Село зобов'язалося підтримувати армію продовольством і людьми.

В цей час в Дзялові нараховувалося 500 дворів, більшість з яких бідняцьких. Було дві школи, однак навчання в них не велось. Не було ані клубу, ані хати-читальні. Функціонувала церква. Батюшка ніяк не висловлювався на адресу нової влади, а жителі до нього ставилися по-блажливо. В селі на той час не було, ані комуністів, ані тих, хто активно виступав проти радянської влади. Пили помірно. Проблема алкоголізму гостро не стояла [19].

Розповідають, що в жовтні 1920 року приміщення Дзялівської школи захопила петлюрівська сотня, яка почала грабувати населення. У відповідь селяни створили «штаб», до якого увійшли Новосад Іван, Максимішин Іван, Зварич Дем'ян. Штаб розміщувався в хаті Маціборка Юхрима Тодосійовича, який був першим головою сільради. Петлюрівців розгромили за один день, після чого на село було кинуто цілий полк, який вибила Червона Армія.

Вся ця «історія» мала ідеологічний окрас і писалася з метою героїзації «славного революційного минулого». Але, як кажуть, диму без вогню не буває. Швидше за все петлюрівці в селі були. Як пригадує полковник армії УНР Іван Цапко, 16 жовтня 1920 року армії було поставлене завдання захопити Жмеринку, перерізавши шлях на Одесу, і Могилів-Подільський. З цією метою окрема кінна дивізія вирушила на Копайгород, де її радо зустріло місцеве населення. Після вирушили у напрямку с.Грабівців. Коли дійшли до Луки Мовчанської, загін обстріляли червоні з південно-західної частини села. Кіннота пішла в атаку і червоноармійці відступили до Гути Мовчанської та Перепільчинець. Почало сутеніти. Атаку припинили і отаборилися в Кацмазові. Туди в ночі підійшла 4-а Київська стрілецька дивізія, яка відкинула більшовиків за Мурафу.

Тим часом 19 жовтня перша бригада вирушила в бік Станіславчика і Жмеринки. З боєм взяла Дзялів і, переправившись через Мурафу з боку с.Тарасівки, пішла в на-

ступ на Станіславчик. Але, незважаючи на розвинений успіх, полковник Любимець дав наказ першій бригааді повернутися до штабу дивізії, який розміщувався в лісі на перехресті доріг Олексіївка – Дзялів – Телилинці. Скоріш за все тим лісом був «Клев».

Під сильним обстрілом артилерії бригада захопила хутір Млинки і, понісши чималі втрати, переправилася назад на західний берег Мурафи. На підтримку першій бригааді був висланий Ніжинський полк. Але, як тільки він виїхав за село на горби проти Станіславчика (в народі Фігура) тут же потрапив під сильний вогонь артилерії і кулеметів через що з півсотнею вояків мусив повернути назад [20].

У 1921 році село належало до Станіславчицької волості, до складу якої входили Олексіївка, Будьки, Мала Жмеринка, Жуківці, Кудіївці, Слобода Носковецька, Носківці, Станіславчик і Потоки. Найбільш населеними із них були Станіславчик (956 дворів) і Носківці (806 дворів). В Дзялові в цей період було 386 дворів [21]. За рік село скоротилося на 114 дворів. В Станіславчицькій волості проживало 21609 мешканців з 4179930, жителів Подільської губернії [22]. Причини такого різкого скорочення дворів невідома. В селі не було якихось серйозних політичних чи військових подій. Пояснити це можна лише загальним зубужінням жителів, викликаним складною воєнно-політичною обстановкою в країні.

Зима 1923 року видалася теплою. Військові дії на території України припинилися. Люди поверталися до звичного життя. Нова влада взяла курс на кооперацію. На середину березня в Дзялові існували дві садівничі артїлі, засновані ще у вересні 1922 року. Головною їх метою було вирощування фруктів та спільний обробіток землі. Наскільки успішно працювали ці товариства, сказати важко. З цього приводу не залишилося майже ніяких документальних підтверджень, окрім лише того, що з моменту заснування, скажемо, 2-ї садартїлі не було зібрано жодного

паю. Та й період їх роботи був недовгим. А вже 23 березня 1923 року на базі другої садартілі організували Дзялівське сільськогосподарське кооперативне товариство. Варто відмітити, що на 1 березня 1923 року друга садартіль нараховувала у своєму складі всього 14 членів. Головою її правління був Дмитро Цвігун.

**Список членів 2-ї Дзялівської садартілі
станом на 1 березня 1923 року. [23]**

№	П.І.П.	Вік/ років	К-ть членів сімі	К-ть землі/ десятин	К-ть коней	К-ть корів	Наявність реманенту
1.	Слободянюк Дорохтей	40	7	4,74	-	1	був
2.	Цвігун Дмитро	61	2	1,95	1	-	був
3.	Заворітний Роман	25	3	3,75	1	1	не було
4.	Кульпіта Василь	28	3	2,25	-	1	не було
5.	Яровий Клим	25	4	3,0	-	1	був
6.	Чернюк Сава	26	3	2,25	1	1	був
7.	Кушпрак Карпо	38	2	2,75	1	-	був
8.	Слободянюк Артем	44	4	3,25	1	1	був
9.	Слободянюк Мильон	56	6	5,50	1	1	був
10.	Маслянюк Макар	51	3	3,0	1	1	був
11.	Мацько Семен	30	2	1,90	1	1	був
12.	Чернюк Федір	56	9	6,50	1	1	був
13.	Гржибовський Стефан	27	1	-	-	-	не було
14.	Чернюк Йосип	29	1	1,50	-	-	не було

19 квітня 1923 року до Вінницького районного сільськогосподарського кооперативного союзу «Сільський господар» надійшла заява від дзялівчан з проханням прийняти їх товариство до складу членів союзу. Однак кооператив працював неефективно. Як повідомляв 9 червня 1923 року у своєму звіті інструктор з кооперації Жмеринської філії Вінницької райгоспспілки М. О. Мироненко, товариство «на самих початках своєї діяльності не мало твердого морального фундаменту для розвитку ідей кооперації». Це означало, що селяни не зовсім бажали пра-

цювати спільно, не маючи не тільки досвіду колективної праці, а й бажання таким досвідом опановувати. Своє, приватне було більш прийнятним для свідомості сільчан і відповідало традиційним практикам господарювання, які передавалися від діда-прадіда. Село демонструвало невдоволення. Так група селян-пайовиків на чолі з учителем місцевої школи Стефаном Гржибовським ініціювали створення товариства, але широкої підтримки вони не отримали. Для залучення людей було збільшено пай з 3-х пудів жита до 5-и, а вступну плату зменшено з 2 крб. золотом до 1 пуда жита. До того ж пропонувалося розпочати розробку вапняку з метою збільшення прибутків. Та справа ця чомусь не пішла.

Уже через рік, на початку березня 1924 року, загальні збори товариства засвідчили «надзвичайно кепський стан справ» і визнали його роботу незадовільною. Невиконання статутних зобов'язань, відсутність обліку поставили питання про ліквідацію кооперативу. Але на пропозицію інструктора Вінгоспсоюзу М. О. Мироненка дане питання було зняте. Товариство продовжувало працювати. До його членів приєдналися: Гриник Дорохтей, Гржибовський Михайло, Смалюх Філімон, Сивак Максим, Завєрюха Григір, Штундир Марко, Маслюк Корній. Зборам запропонували виключити із членів кооперативу Слободянюка Дорохтея як «людину не кооперативного напрямку в роботі», але ця пропозиція не була підтримана селянами. Разом з тим, декільком бажаючим відмовили у вступі. Так Зваричу Дем'яну і Костишену Івану відмовили на підставі того, що останні були членами церковної ради. Відмова ця уже тоді носила суто ідеологічне забарвлення і навряд чи пітримувалася присутніми. Не проголосували лише за Чернюка Трафона. Його кандидатура не набрала достатньої кількості голосів.

Збори обрали ревізійну комісію і правління, до складу якого увійшли: Чернюк Йосип, Соловей Федір і Заворітний Роман [24].

Та основна маса жителів села працювала поза будь-якими кооперативними утвореннями. Статистика свідчить: якщо станом на 1 січня 1923 року членами товариства були 42 мешканці Дзялова, то на 1 січня 1924 року – 45. В листопаді 1924 року товариство нараховувало 48 членів, а до кінця року воно збільшилося лише на одну людину. В жовтні 1924 року правління кооперативу очолив Андрій Харченко. До складу товариства увійшли селяни с. Дзялів, Дзялівські Млиники, села Тарасівка та Олексіївка. Незмінними членами правління залишилися Заворітний Роман і Соловей Федір. Голова правління Андрій Харченко був чоловіком достатньо молодим. На той момент йому виповнилося 30 років. Закінчив сільськогосподарську школу, був членом Комітету незаможних селян (КНС).

Двадцятивосьмирічний Соловей Федір закінчив сільську школу, очолював КНС, а в кооперативі завідував господарськими справами.

Наймолодший серед них Роман Заворітний мав 24 роки і належав до середняків. Він також закінчив сільську школу. В товаристві відповідав за рахівництво і виконував обов'язки скарбника. На кінець лютого 1925 року кількість членів товариства збільшилася до 72 чоловік, а уже в березні 1925 року товариство нараховувало 83 члени. Серед них були 44 члени КНС, 16 бідняків і 23 середняки.

Наприкінці 1925 року було переобрано раду товариства. До її складу увійшли: Рафаїл Михайло (середняк, мав 6 членів сім'ї, двоє коней, корову і 6 десятин землі), Заворітний Роман (мав чотири члени сім'ї, двоє коней, корову і 3,15 десятин землі), Рафаїл Петро Гнатович (мав три члени сім'ї, двоє коней, корову і 5 десятин землі), Харченко Андрій (був членом КНС, мав три члени сім'ї, корову і 2,15 десятин землі) і Федір Соловей [25]. В 1924/1925 рр. Дзялівське сільськогосподарське кредитове товариство нараховувало 68 членів [26].

**Список членів Дзятівського сільськогосподарського
кредитового кооперативу «Сівач» 1924-1925 рр.**

№	Прізвище	Член КНС	Член КП(б)У	К-ть членів сімі	Загальна площа землі	К-ть коней	К-ть волів	К-ть корів
1.	Харченко Андрій	член	-	3	2,15	-	-	1
2.	Соловей Федір	член	-	4	3,0	-	-	1
3.	Заворітний Роман	-	-	4	3,15	2	-	1
4.	Маслянко Онисько	член	-	4	3,0	-	-	1
5.	Бойко Лука	-	-	5	4,0	1	-	1
6.	Рафаїл Михайло	-	-	6	6,0	2	1	-
7.	Кушпак Кирило	-	-	3	3,5	1	-	1
8.	Когут Аксентій	член	-	4	4,0	1	-	-
9.	Штундир Марко	член	-	5	3,5	-	-	1
10	Гриник Дорохтей	член	-	4	3,0	-	-	1
11	Чернюк Йосип	член	-	4	3,0	-	-	-
12	Зварич Демян	член	-	4	3,2	1	-	1
13	Максимишин Дмитро	-	-	4	4,0	1	-	1
14	Цвігун Іван	-	-	3	2,8	-	-	-
15	Слотюк Марія	член	-	3	2,5	-	-	-
16	Волощук Степан	член	-	5	4,0	1	-	-
17	Литвин Семен	-	-	5	5,0	2	-	1
18	Яровий Клим	член	-	4	3,2	1	-	1
19	Заставний Василь	-	-	2	2,0	-	-	-
20	Кульпіта Василь	член	-	3	2,15	-	-	-
21	Маслянко Корній	член	-	5	4,0	-	-	-
22	Костишен Іван	-	-	3	4,0	-	-	-
23	Сивак Максим	член	-	4	3,12	-	-	-
24	Костишен Степан	-	-	5	4,5	2	-	1
25	Штундир А.	член	-	8	6,0	1	-	-
26	Заверюха Григій	член	-	3	2,10	1	-	-
27	Чернюк Сава	член	-	4	3,0	1	-	1
28	Чернюк Степан	-	-	3	3,5	1	-	1
29	Маслянко Макар	-	-	4	2,5	1	-	1
30	Слободянюк Артем	-	-	4	3,15	1	-	1
31	Соколовський Семен	член	-	4	3,15	-	-	1
32	Сопільняк Іван	член	-	6	4,0	2	-	1

33	Чернюк Прокіп	-	-	7	6,0	2	-	1
34	Файдун Арсен	член	-	3	3,0	2	-	1
35	Слободянюк Дорохтей	-	-	6	4,5	2	-	1
36	Чернюк Макар	-	-	3	4,0	1	-	-
37	Мацько Семен	-	-	2	2,0	-	-	-
38	Когут Терен	-	-	4	5,1	2	-	1
39	Страшний Никифір	-	-	-	-	2	-	1
40	Чернюк Федір	-	-	6	4,5	2	-	-
41	Воспитанюк Яків	-	-	5	4,0	2	-	1
42	Васильчук Андрій	-	-	4	3,15	-	-	1
43	Чернюк Іван	-	-	3	4,0	1	-	-
44	Ліщук Іван	член	-	4	3,17	1	-	-
45	Підпригора Іван	член	-	4	3,0	2	-	1
46	Тиквач Павло	член	-	3	2,5	-	-	1
47	Тріскун Роман	-	-	4	3,0	1	-	-
48	Слободянюк Роман	-	-	3	2,8	-	-	1
49	Яровий Онисько	член	-	5	4,0	1	-	1
50	Тиквач Григійр	-	-	2	2,0	2	-	-
51	Кліщак Микита	член	-	5	4	1	-	1
52	Слободяник Мильон	-	-	5	4,0	2	-	-
53	Цвігун Дмитро	-	-	2	2,0	1	-	-
54	Слободяник Михтодь	-	-	5	4	1	-	1
55	Цвігун Харітон	-	-	2	2,5	1	-	1
56	Штундир Іван	-	-	3	2,2	-	-	-
57	Липко Григійр	-	-	4	3,0	-	-	1
58	Грошовий Йова	член	-	2	2,0	-	-	1
59	Рафаїл Петро	-	-	3	5,0	2	-	1
60	Лоїк Семен	-	-	5	3,5	-	-	-
61	Швабський Григійр	-	-	5	4,0	1	-	1
62	Швабський Іван	член	-	2	2,0	-	-	-
63	Смалюх Філімон	член	-	5	4,0	-	-	1
64	Підпригора Ганна	член	-	3	2,0	-	-	-
65	Мельник Григійр	член	-	5	3,15	2	-	1
66	Чорний Афанасій	член	-	4	3,0	1	-	1
67	Гржибовський Михайло	член	-	1	-	-	-	-
68	Созанський Василь	-	-	3	2,15	-	-	-

Холодною була зима 1924 року. Селом часто кружляла хурделиця. Накриті снігом хати принишкли, ховаючись за кучугурами...

11 грудня 1924 р. відбулися збори Товариства. Кооператив отримав назву «Сівач», а його діяльність розповсюджувалася на с. Дзялів, Дзялівські Млинки, села Тарасівку та Олексіївку. В члени товариства прийняли: Микиту Клїщака, Ониська Маслянка, Дем'яна Зварича, Григорія Чернюка, Михайла Рафаїла, Никифора Страшного, Селівея Демка, Йосипа Мельника, Харитона Цвігуна, Михайла Цвігуна, Феклу Дуднік, Івана Підопригору, Нестора Кульпіту, Гната Чернюка, Григора Дністрового. Через непокритий борг були позбавлені членства Стефан Гржибовський і Богдан Мартинюк [28]. Не варто забувати, що діяло товариство в межах свого Статуту і його зобов'язання підтверджувалися майном, капіталами і відповідальністю членів. Їх приймали на загальних зборах більшістю голосів у спосіб, який забезпечував таємне голосування. Той, хто вступав у члени товариства, вносив плату в розмірі двох карбованців золотом і не менше одного паю у розмірі трьох пудів з десятини. Передавати паї іншим заборонялося. Кожен член товариства отримував на своє ім'я розрахункову книжку, в яку записувалися пайові внески, сума відкритого кредиту, розмір його відповідальності. Вступ здійснювався згідно письмової заяви. Кошти товариства склалися із капіталів: а) основного; б) запасного; в) спеціального, а також позичок і добровільних внесків. Основний капітал – вступні і пайові внески, щорічні відчислення з чистого прибутку і довготермінові позички. Запасний капітал складався з відрахувань від прибутку товариства в розмірі не менше ніж 20%. Відрахування від прибутку припинялися, коли запасний капітал досягав половини основного. Товариство мало на меті: допомагати розвоєві й удосконаленню господарств своїх членів шляхом корисного господарського співробітництва, поширювати сільськогосподарські знання і кращі форми культури та спри-

яти задоволенню духовних потреб населення. Для цього товариство мало право: а) постачати своїх членів грішми з метою поліпшення їхнього господарства; б) накопичувати капітали і утворювати необхідні для діяльності товариства оборотні кошти; в) вести посередництво в справі постачання своїх членів необхідними для їхнього господарства виробами; г) сприяти переробці та збутові товарної продукції, виробленої господарствами; д) влаштовувати курси, організовувати бібліотеки, виставки, аукціони, призначати грошові премії і почесні нагороди з метою заохочення своїх членів.

Управління товариством здійснювалося Загальними зборами, Правлінням і Радою. Всі ці органи обиралися на рік. Загальні збори обирали членів Правління, членів Ради і Ревізійну комісію. Вони також розглядали план діяльності товариства, утворювали комісії, визначали кількість паїв, яку може мати член товариства, розглядали скарги і визначали нагороди.

В березні потекли струмки, розмокли дороги. Мурафа не встояла в межах свого русла і розлилася. Вся долина навколо піщаного кар'єру була залита водою. В сусідній Тарасівці підтопило городи, переїзди і криниці.

З 1 березня 1924 р. апарат коопспілок, які обслуговували товариства на Поділлі розділився на округи. Всього було утворено шість округів: Гайсинський, Вінницький, Тульчинський, Могилівський, Проскурівський, Кам'янецький. Могилівський округ, до якого належало і Дзялівське товариство, у своєму складі мав 24 працівники, з яких 4 інструктори і 2 агрономи. Всього в губернському апараті коопспілки працювало 188 штатних службовців. Станом на 1 січня 1924 р. вони обслуговували 137 товариств. До жовтня їх кількість збільшилося до 195. Всі ці товариства були універсального типу, але більшість із них належали до кредитових і сільськогосподарських (виробничих). До того ж кількість виробничих товариств поступово зростала. У їх складі було 69,4% незаможних, 29,1%

середняків і 1,5% заможних селян. Однак кооперативний рух на Поділлі в той період не набув загального розповсюдження. Кооперовано було всього 10% господарств. Переважна більшість селян працювала самостійно. Колективна форма господарювання була ще менш поширеною. На той час у Могилівському окрузі працювало 63 колективи, переважно Товариства зі спільного обробітку землі (ТСО-Зи) і лише 6 із них були організовані у формі комун та артілей [29].

В травні все зацвіло, заворушилося: зазеленіли поля, зацвіли сади, худоба попливла в поле, а люди завзято поралися на своїх городах.

В червні пішли сильні дощі з градом, які часто супроводжувалися шквалами.

В липні розпочалася спека. Температура стабільно трималася на позначці 33-35 градусів.

Осінь видалася сухою, а зима аномально теплою [27]. Розмокші дороги вночі сковував невеликий морозець, міць якого спадала, як тільки сонце визирало із-за хмар.

Наприкінці 1924 року в селі поширилося п'янство. На цьому ґрунті частими стали хуліганські витівки окремих сільчан, які цілими ночами бродили по селу і дебоширили. Так в листопаді 1924 року Андрієнко Афанасій, Чернюк Данило, Лоїк Трохим, Куріпта Яків, Страшний Філімон і Файдун Сава, розігрівшись оковитою, здійснили черговий «рейд» селом. Не знайшовши для себе цікавішого заняття і відчуваючи повну безкарність за свої вчинки, вони почали стріляти із обрізів по вікнах односельців. Зайшовши по дорозі до будь-якого помешкання, стріляли в скрині. Дубовому Михайлу і Васильчуку Харитону побили вікна, за що і були взяті під варту 15 грудня 1924 року. Такі випадки вказували на слабкість місцевої влади і появу дезінтегративних тенденцій у селянському середовищі [30].

Для більш чіткішого розуміння тодішнього територіального устрою, який утвердився на наших землях в той

час, потрібно пам'ятати, що після встановлення Радянської влади територія, на якій знаходиться сучасна Вінницька область, належала до Подільської і Київської губернії. Губернії поділялися на повіти і волості. Останні в березні 1923 року були ліквідовані, а в складі Подільської губернії утворено Вінницький, Гайсинський, Кам'янець-Подільський, Могилів-Подільський, Проскурівський і Тульчинський округи. Вони поділялися на 90 районів. Дзятів належав до Станіславчицького району Могилів-Подільського округу.

Станіславчицький район проіснував з 1923 до 1957 рр. В червні 1925 р. був скасований поділ на губернії і ліквідовано Гайсинський округ. В липні 1930 року скасовні й округи і здійснений перехід на районну систему управління. 27 лютого 1932 року утворено Вінницьку область, в складі якої перебувало 69 районів, у тому числі і Станіславчицький.

Весна 1925 р. видалася зтяжною і холодною. Сівбарих культур розпочалася із запізненням майже на місяць. [31]. Зате літо промайнуло швидко, а в жовтні почав накрапати дощ. Переповнене вологою і запахами прілого листя повітря наповнювалося прохолодою, яка посилювалася вранішніми заморозками. Подекуди ще зеленіла трава, а на вигоні біля річки хлюпалися гуси.

Наприкінці 1925 року в Дзятлові проживало 1964 мешканців, серед яких – 1 росіянин, 15 поляків, 8 євреїв і 5 австрійців. Територіально до Дзятлівської сільради відносилися Хутір «Королівчик», де проживало двоє осіб, і Дзятлівські Млиники або Млинові Хутори з загальною кількістю населення 69 чоловік. В Станіславчицькому районі на той час проживало 31298 чоловік. З них 29620 українців, 147 росіян, 678 поляків, 798 євреїв, 2 німців, 2 латишів і 51 австріяк. В самому ж Станіславчику мешкало 5366 чоловік населення. З них 693 чоловіки «в місті», тобто в центральній частині села. Майже всі вони були євреями, які й формували містечкове середовище районного центру. Але

поряд з українцями і євреями проживали 18 поляків, 17 росіян та 15 австрійак [32].

29 серпня 1925 року Дзятлівська сільська Рада вирішила приступити до будівництва сільмагу. До складу Ради входили: Липко Григір, Заверюха Володимир, Зварич Дем'ян, Слотюк Пилип, Підопригора Ганна, Червінський Віктор, Сивак Марія, Швабський Іван і Смалюх Філімон. Господарською секцією керував Заверюха Григір, фінансово-економічною – Мельник Марко, культосвітньою – Мельник Федір, а секретарював Маслянко Сергій.

Липко Григір був заступником голови сільради. Напочатку вересня між ним і головою Сиваком Максимом розгорівся конфлікт з приводу розподілу відібраних у куркулів земель. Липко категорично відмовився розподіляти ці землі і таким чином виконувати дерективи районних органів. Сивак повідомив про це районний виконавчий комітет (РВК). Ми не знаємо, чим все закінчилося, однак з липня по вересень 1925 року різко впала відвідуваність членами Ради її засідань. Секції перестали працювати. На цьому фоні трапилося чимало злочинів: вкрали двоє коней, а одного злодія впіймали на гарячому. Скориставшись відсутністю господарів, які поралися у полі під час жнив, він заліз у хату і вкрав чоботи. Було зафіксовано чимало крадіжок вуликів, снопів, потрав і самовільних укосів яркових.

У вересні в селі з'явилася банда грабіжників, які побили одного селянина, а в іншого вкрали мішок муки.

Чимала плутанина виникла в землекористуванні. Відібрану у так званих куркулів землю ніхто не чіпав. Вони продовжували її обробляти. Разом з тим, на їх ґрунти претендувало чимало малоземельних. Комітет незаможних селян (КНС) нараховував тоді 171 члена. Саме вони були головними ініціаторами перерозподілів і претендентів на землю, що породжувало конфлікти і створювало на селі ситуацію хаосу. В результаті, 13 господарств заявили про вихід із товариства. А в цей же час майже усі містки в селі розвалилися. Ніхто не ремонтував доріг, не працювала школа [33].

12 жовтня голова сільської Ради Максим Сивак зібрав засідання. На ньому були присутні 8 членів і троє запрошених, серед яких завідуючий школою Соломон Гурвіц, завідуючий сільбудинком Іван Цвігун і вчителька Лариса Андрусевич. Виступаючи, Соломон Гурвіц вказав на незакінчений ремонт школи, через який вона не може приступити до навчання: «Вікна не закриваються, труби не почищені, дрова для опалення приміщення не завезені». Для завершення ремонтних робіт вирішили використати кошти сільради, завезти дрова і провести поточний ремонт доріг.

14 жовтня зібрали загальні збори села, на яких обговорили виплату єдиного сільськогосподарського податку і організацію роботи сторожової варти.

14 листопада на своєму засіданні сільська Рада розглянула питання про лікнеп, ремонт містків та інші. Вказувалося, що мешканці села не хочуть ходити до школи і що потрібно через культосвітню секцію провести роботу серед неписьменних, а з 16 листопада розпочати навчання. Та головною проблемою було малоземелля. В селі нараховувалося чимало господарств, які взагалі не мали землі. Частково ця проблема вирішувалася за рахунок тих, хто виїхав з села – їхня земля перерозподілялася. Так отримав 1 десятину Чернюк Сава – молодий хлопець, що осиротів після смерті батьків, Дуднік Іван, якому передали землю Гриба Івана, що покинув село. Заяву на землю написав і Васильчук Тодось, якому виділили клин розміров 0,5 дестини в урочищі «Жидівське». Ця земля раніше належала Гладчуку Абраму, але останній від неї відмовився. Півдестини землі відвели Григору Дністровому в урочищі «Криничка».

23 листопада 1925 року відбулися загальні збори села за участю 275 громадян. Слухали звіт райвиконкому, з яким виступив якийсь товариш Тарасов. Як свідчать документи, переважна більшість керівників районного рівня була не українського походження. Їх засилали сюди із Ро-

сії утверджувати більшовицьку владу, не довіряючи місцевому населенню. Поступово із діловодства витіснялася українська мова, хоча тоді це ще не набуло масового характеру.

На початку грудня сільрада призначила старших сільвиконавців. Цей інститут був досить цікавий з точки зору реалізації владних повноважень. За кожним із сільвиконавців закріплювалася вулиця чи відповідна кількість дворів. Виконавець, який призначався сільрадою, виступав як представник влади і мусив впливати на селян чи то з метою сплати податків і зборів, чи з метою залучення до громадських робіт, боротьби з самогоноварінням тощо. Старшими тоді затвердили: Чернюка Трафона, Слободянюка Дорохтея, Сенька Микиту, Ковблюка Максима, Соловея Кліма. Молодшими: Демка Федота, Костишина Степана, Гарматюка Григора, Андрієнка Никифора, Сивака Арехту, Цвігуна Сергія, Вітрікуша Олексу, Кліщака Дмитра, Чернюка Пилипа, Цвігуна Онуфрія, Липка Євсевія, Куріпту Максима, Тріскуна Павла, Чернюка Євдокіма, Цвігуна Харитона, Демка Мильона, Гарматюка Івана, Мазура Григора, Максимішина Івана, Мазурика Мехтодя, Шмаркатюка Василя, Смалюха Кіндрата, Чорного Опанаса, Зайця Петра, Лещука Павла, Волощука Ісаака, Комісарика Політу, Бевза Віктора, Остапенка Максима, Максимляка Якова, Кучера Давида, Файдуна Василя, Файдуна Семена, Маціборка Юхтима, Лещука Якова, Сивака Андрія, Сивака Якова, Кривоша Луку, Саблука Славяна, Дудніка Івана, Соколовського Семена, Васильчука Івана, Швабського Кліма, Когута Тихона, Васильчука Леонтія, Підопригору Максима, Комісарика Григора, Соколюка Якова, Мельника Харитона [34]. Багато з цих прізвищ уже не пам'ятають, тому й перераховані вони тут не настільки з точки зору історичної доцільності, наскільки з метою відтворення в пам'яті нинішніх поколінь прізвищ та імен тих, які були нашими односельцями-земляками, нашими родичами. Багато кого іще пам'ятають. Пам'ять про них

не повинна пропасти, оскільки тоді історія втратить будь-який сенс.

5 грудня загальні збори села закликали людей частіше відвідувати сільбудинок, читати газети і знайомитися з міжнародним становищем. Збори обрали лісників: Васильчука Тодосія Авксентійовича, Сопільняка Захарія Івановича і Мельника Федора Тихоновича; місцевим сторожем – Новосада Івана Петровича. Сивак Марії дозволили будуватися на своїй ділянці в урочищі «Перед хатами». Скоріш за все, що тепер це «урочище» називається «Хатами». Тоді ж село продукувало енергію відтворення і розширювалося на відміну від сумних сьогоднішніх часів.

В січні 1926 року головою сільської Ради ще працював Сивак Максим, та на початку березня його повноваження перейшли до Соловея Федора. Були переобрані і члени сільради. Ними стали: Васильчук Тодось, Слободяник Михтодь, Заставний Роман, Заставний Василь, Крисько Артем, Маслянко Спиридон, Яровий Клим, Файдун Йова, Деревчинський Федір, Слотюк Юхрим, Слободяник Степан, Волошин Юхрим, Заверюха Семен. КНС очолювала Підпригора Ганна. Секретарем сільради був Сопільняк Захар.

12 березня загальні збори села обрали засідателів до народного суду: Волошина Юхрима, Штундира Івана, Підпригору Івана, Мельника Федора, Заворітного Романа, Максимишина Михайла, Ярового Кліма, Слотюка Феоктиста, Липка Федора, Чернюк Ганну, Червінського Віктора, Шершуна Федора, Ковблюка Максима, Кульпіту Нестора, Липка Григора, Липка Євсея, Маслянка Сергія, Когута Тихона, Липка Мартина.

В самому селі і на його околицях було неспокійно. 20 січня 1926 року на «Бувані», через який йшла дорога на Копистерин і Шаргород, невідомі, озброївшись наганами, пограбували Гершу Григорія, забравши у нього двоє коней загальною вартістю 320 крб. [35]. Кримінальний розбій досить часто здійснювали місцеві банди. Крадене і награване реалізовували перекупникам.

22 березня 1926 р. збори села запропонували описувати майно у неплатників податку, а коли таке відсутнє – складати акти і віддавати до суду.

У травні - червні сільська Рада вирішила ретельніше слідкувати за сільськими обходами, «збудувати місток, під назвою «Коло Соловея» та «відремонтувати місток під назвою «Перед хатами», відкрити шлях до Станіславчика та Олексіївки, привести в належний стан місцеві дороги». Ремонт доріг означав «позасипати ярки та поскородити грудки, коли такі будуть». Іншого не передбачалось. Поряд із цим вирішили закінчити будівництво магазину і здійснити санітарний огляд криниць.

12 вересня 1926 року на загальних зборах села відбулося «велике землевідведення». Саме воно суттєво вплинуло на розміщення садиб та формування вулиць, які збереглися і до наших днів. Наділи отримали сільчани, які не мали присадибної землі або мали її в недостатній кількості. Село розширювалося: через появу нових сімей, родини дробилися, нові господарі прагнули до самостійного життя, а це вимагало нового землевпорядкування. 12 вересня вирішили виділити землю під садиби: в урочищі «Стамерово» Грошовому Радіону, Софіянчуку Йосипу, Максимішину Дмитру, Демку Сілівею, Липку Кіндрату, Васильчуку Дорохтею, Цвігуну Михайлу, Тиквачу Михайлу, Цвігуну Сергію; в урочищі «Боднажевського» землю отримали Реньгач Соломка, Ковблюк Максим, Соловей Сафон, Мельник Федір, Васильчук Тодось, Сопільняк Захар, Соколовський Бенедь, Когут Христя, Крисько Кирило, Сивак Яків, Кліщак Лукія, Журигора Петро, Рафаїл Михайло, Деробчинський Наум, Голуб Харитон, Сенько Микита, Шмаркатюк Мусій, Файдун Христя, Заверюха Тихон, Кревуш Лука, Слотюк Юхрим, Заставний Василь, Бевз Віктор; в урочищі «Кам'яна» землю виділили Нестероку Микиті, Радюку Павлу, Слободянюку Артему, Гарматюку Івану, Шершуну Максиму, Кульпіті Степану, Криську Антону, Кухарському Федору, Смалю-

ху Філімону, Савчуку Петру. Кушпракам Карпу та Уляну відвели куток в урочищі «Паланка», який межував з їх городами в кількості 0,47 десятини. В тому ж урочищі землю отримали Лук'ян Когут (0,35 десятини), а також Слободянюк Роман, Слотюк Яків, Ковблюк Клим, Дуднік Тодоська, Мазурик Петро, Волощук Ісаак, Ковбаса Петро, Васильчук Тодось, Маціборко Юхрим, Мельник Денис, Васильчук Марця, два Івани Швабських (по 0,5 десятини). Збори прийняли рішення про виділення долини в урочищі «Закіт» під розподіл садибної землі: Форманчуку Кирилу, Максимишену Дмитру, Кліщаку Микиті, Когуту Лук'яну, Когуту Терену, Яровому Микиті, Журигору Андрію, Яровому Климу, Журигорі Тарасу, Демку Федоту, Харченку Андрію, Гарматюку Григору [36].

Осінь 1926 року видалася сухою і теплою. 7 листопада село святкувало дев'яту річницю Жовтневої революції. Напередодні в сільбудинку відбулися урочисті збори.

На зборах села 11 грудня 1926 року переобрали засідателів до народного суду. Ними стали: Шура Гордій, Новосад Іван, Мельник Марко, Тиквач Харитон, Яровий Онисько, Слотюк Яків, Заплішний Йосип, Цвігун Варвара, Андрусевич Лариса, Соловей Юхрим, Чорний Панас.

Напередодні 29 листопада на засіданні сільської Ради вирішили слідкувати, щоб усі діти восьмирічного віку обов'язково відвідували школу. На цьому ж засіданні голова сільради Федір Соловей озвучив заяву про свою відставку. Новим головою став Тодось Васильчук.

В березні 1927 року загальні збори села затвердили список 22 призовників 1905 року народження для проходження служби в армії. В квітні гостро стало питання відвідування дітьми школи. Діти не ходили до школи насамперед з вини батьків, оскільки були постійними помічниками в господарстві і багато хто не бачив необхідності в навчанні. Давався в знаки тодішній уклад села. Неписьменне середовище відтворювало себе за інерцією звичаю і потреби в освіті не усвідомлювало. В травні 1928 року

господарі, чії садиби межували з урочищем «Жидівська», захопили частину долини і сільська Рада мусила втрутитися.

У червні 1928 року переобрали голову сільради. Ним став Липко Григір. Рада була представлена чотирнадцятьма членами: Сиваком Арефою, Мельником Федором, Соловєєм Федором, Волощуком Степаном, Голубом Корнієм, Грошовою Маланкою, Липком Мартином, Липком Євсєєм, Малаховським Миколою, Заставним Хтомою, Заплішним Йосипом, Сопільняком Захаром, Васильчуком Тодосьом і Грамацьким Юстиком. В селі нараховувалося 500 дворів. На початку серпня Липко Григір подав у відставку, мотивуючи тим, що він член машино-тракторного товариства і мусить там працювати. Збори призначили головою сільради Сивака Арефу. В цей період сільська Рада активно реалізовувала позику на індустріалізацію. З цією метою була створена спеціальна комісія у складі Заплішного Йосипа, Липка Євсєя і Волощука Степана. В листопаді 1928 року головою сільради було обрано Новосада Івана [37].

Зима 1927-1928 рр. видалася холодною [38]. Непроста ситуація склалася на хлібному ринку республіки. Україна вимушена була виконувати найбільші плани із заготівлі зерна. З цією метою була ліквідована практично вся мережа бірж, скорочувалася борошномельна промисловість. У зв'язку зі значним вивозом зерна в Росію, внутрішній ринок хліба спустошувався. Починаючи з другого кварталу заготівельної компанії 1927/1928 рр., темпи підвозу хліба на ринок падали майже щодня. Особливо критична ситуація склалася на Правобережжі. Ціни на хліб вирости. Для прикладу, в Жмеринці і Кам'янці-Подільському пуд пшениці коштував 1 крб.50 копійок – ціна на той час досить висока [39]. Через відсутність товарів у складних умовах опинилася торгівля. В грудні знизилися на 10,2% обіги райспілок, на 11,5% держторгівлі, на 11,9% скоротила свої обіги сільська споживча кооперація [40]. А все тому, що Україна

за перший квартал 1927/28р. отримала основних промислових товарів на 23,7% менше, ніж у першому кварталі минулого року. Відсутність товарів вказувала на загальне зниження промислового виробництва. Село біднішало. Надходження податків від селян зменшилося в жовтні на 7,5%, а в листопаді – на 16% [41]. В квітні 1928 року скоротилася пропозиція хліба, в результаті, різко впали хлібозаготівлі, що примусило уже в червні обмежити постачання міст і продаж борошна в роздріб. [42]. Для того, щоб змінити становище на хлібному ринку, потрібні були товари, які селянин вимагав взамін на зерно. Та роки зневажливого ставлення до легкої промисловості поставили попит на основні товари селянського вжитку в тісну залежність від імпорту. Можливості збільшення імпорту суперечили високим темпам будівництва важкої промисловості. В цій ситуації кожен місяць кількість дефіцитних товарів збільшувалася. Дефіцитними стали, крім шерстяних і бавовняних тканин, платяні і підкладочні шовки, котусечні нитки, брезентові тканини. Не зменшувався попит на шкіряні товари і взуття, покрівельне залізо, пило-матеріали [43]. Цьому сприяли і згорання кустарних промислів, закриття приватних підприємств. Тільки за даними Харківського центрального ринку, впродовж грудня 1927 року було закрито 46 приватних підприємств, які займалися виробництвом промтоварів, так необхідних селянину. Всього за період з 1 листопада 1927 р. по 1 січня 1928 р. припинили своє існування 317 таких підприємств. Все це було результатом політики обмеження приватного капіталу і зниження його частки в структурі виробництва. Скорочення приватних промислів негативно відобразилося не тільки на стані ринку промтоварів, але й на фінансовому стані кредитних організацій. У грудні 1927 р. на 11,3% знизилися рахунки чотирьох основних українських банків. Зменшення рахунків і зростання заборгованості вказували на досить складну ситуацію, в якій опинилися торговельні організації. Вони практично не мали чим тор-

гувати. Поряд із цим збільшився загальний рівень цін. А товари на село не надходили, що надто ускладнило заготівельну роботу низової мережі кооперації.

За цих умов головним засобом активізації хлібозаготівель стали суди. За офіційними даними, за весь період компанії в Україні було заведено 11017 справ. 91,7% від загальної кількості засуджених позбавили волі із конфіскацією майна [44]. З жовтня 1927 р. до травня 1928 р. було порушено 6214 справ, згідно яких у куркулів відібрали і передали біднякам 34618 га землі. Така практика посилювалася. На початку 1928 року, на фоні активного вилучення податку, страховки і недоїмок, був прийнятий закон про самообкладення, згідно якого для заможних податок збільшувався в два-три рази, а інколи – в п'ять-шість, перетворившись, таким чином, із засобу економічного регулювання в засіб адміністративного розорення селянства. Селами поповзли чутки про відмову від нової економічної політики і повернення до продрозкладки. Через це селяни не бажали контактувати з органами державної влади, заготівельними організаціями, скорочували посіви, ділили господарство серед членів сім'ї, відправлялися на заробітки в міста тощо.

Протягом січня – березня адміністративний тиск на село посилюється. Почалася мобілізація партійного активу на село. За неповними даними, тільки за цей період на Україну було мобілізовано біля 6 тисяч окружних, повітових, волосних і районних партійних працівників, які направлялися з метою пришвидшення хлібозаготівель, збільшення селянських платежів і розповсюдження позики на індустріалізацію.[45].

25 квітня 1928 року з'явилася директива ЦК ВКП(б) щодо неухильного виконання місячних планів. Вона вимагала мобілізувати партійні сили, жорстоко карати за порушення єдиного заготівельного фронту, здійснювати натиск на куркуля і активно застосовувати 107-у статтю кримінального кодексу [46].

Секретар ЦК КП(б)У Л. Каганович терміново проду-блював дану директиву, доручивши Політбюро і Уряду України реально скоротити внутрішнє споживання хліба в республіці [47]. В результаті, до Києва посипалися повідомлення щодо неможливості виконувати хлібозаготівельні завдання. Так секретар Одеського ОК КП(б)У В. Чернявський у своєму листі Кагановичу від 5 травня 1928 р. повідомляв, що заготівлі виконувати неможливо. Кількість людей, що залишилися без хліба, збільшується. В деяких селах голодує до 25% бідноти. Селяни погрожують розгромом кооперативних лавок, беруть в облогу сільські ради і районні виконавчі комітети [48]. Стали частішими випадки голодної смерті дітей, люди помирають від хвороб і голоду в більшості районів округу [49].

Завідуючий загальним відділом Тульчинського ОК КП(б)У 20 червня 1928 року повідомляв, що в Гайсині 12 червня натовп в 300-400 чоловік прийшов до райвиконкому з вимогою «Дайте хліба!». Хліба вони не отримали через що відірвали замки і побили вікна у райвиконкомі [50].

Восени 1928 року з'явилися районні трійки сприянню хлібозаготівлям. [51].

У липні 1928 року на Пленумі ЦК ВКП(б) Й. Сталін за-явив про загострення класової боротьби в міру просування країни до соціалізму. Разом з тим вартість хліба продовжувала зростати, а заготівлі зменшуватися. Головна причина зростання цін на хліб крилася у збільшені витрат на його виробництво. Адже ціни на промислові товари, які використовував селянин, зростали також. Основну масу необхідних в селянському господарстві товарів селянин купував на ринку за досить високу ціну, а інколи просто вимінював їх на хліб. В результаті змінилася структура експорту. Продукція зернових скоротилася в ньому на 6,7%, а питома вага усього сільськогосподарського експорту знизилася до 49,4% [50]. Скорочення експорту зерна з СРСР виглядає так: в 1926/27 р.з країни було вивезено 136 млн.106 тис. пудів зерна; в 1927/28 р. – 15 млн. 512

тис. пудів. Із співвідношення цієї суми із сумою республіканського експорту стає зрозуміло, що загальносоюзний експорт формувався в основному за рахунок України і саме вона несла на собі головний тягар хлібозаготівельної кризи 1927/28 року. Про це свідчить і та кількість податків, які лягли на плечі українського селянства.

Податок використовувався як засіб економічного стимулювання хліботоргівлі, а реалізація хліба давала можливість селянину отримати відповідну суму грошей, котра йшла на його оплату. Саме тому Україна, в порівнянні з іншими республіками, мала найбільше вилучення накопичених коштів у населення [52]. Як свідчать дані, взяті із «Статистической хроники конъюнктурного бюро ЦСУ УССР», одне селянське господарство в середньому на рік отримувало (1927/28 р) від реалізації сільськогосподарської продукції 256 крб. 67 копійок. Якщо до цієї суми додати ще й прибутки, які отримував селянин від позаземельних заробітків плюс кредит та інші прибутки, то сума річного доходу селянського господарства становитиме 493 крб. 51 коп. Як же використовувався цей прибуток і яка частина його залишалася в господарстві у формі грошових накопичень? Статистика свідчить, що із цієї суми селянин витрачав протягом року 302 крб. 07 коп. Кошти, які залишалися (191 крб. 44 коп.) йшли на: найм робочої сили (23 крб. 28 коп.), виплату сільськогосподарського податку (17 крб. 13 коп.), інші податки (6 крб. 39 коп.), вклади (7 крб. 46 коп.), страхові внески (4 крб. 68 коп.) та інші витрати (138 крб. 38 коп.) [53]. Таким чином, загальні річні витрати селянського господарства склали у 1927/28 р. 493 крб. 12 коп. Така ситуація не могла не поставити селянське господарство на межу економічного розорення і деградації. Адже воно за таких умов не могло перейти до розширеного виробництва, застосовуючи нову техніку, технології тощо. Їх практично не було за що придбати. Сума у 302 крб. 07 коп., головним чином, використовувалася лише на підтримку селянського господарства в

більш-менш нормальному стані. Хоча в умовах подальшого зростання цін на промислові товари і прагнення тримати заготівельні ціни на вигідному державі рівні, цієї суми далеко не вистачало навіть для того, щоб покрити виробничі витрати. Тому доповнення звичайного оподаткування самообкладенням породило таке невдоволення селян, полум'я якого, здавалося, загасити буде неможливо. Цим і жило українське село напередодні колективізації.

1. ДАВіО .Ф.П. – 1. – Оп.1.Спр.53. – Арк.2.
2. ДАВіО .Ф.Р – 925. – Оп.8. Спр.56. – Арк.137.
3. ДАВіО .Ф.П – 1. – Оп.1. – Спр.53. – Арк.2.
4. ДАВіО .Ф.Р– 925. – Оп.8. – Спр.59. – Арк.14.
5. ДАВіО.Ф.Р – 925. – Оп.8. – Спр.59. – Арк.293.
6. ДАВіО.Ф.Р– 925. – Оп.8. – Спр.59. – Арк. 144.
7. Коваль Р. І нарекли його отаманом Орлом.-Літин,2005.-с.4.
8. Завальнюк К.Провісники волі.-Літин, 2005.-с.196.
9. ДАВіО Ф.П-1.Оп.1.Спр.53.-Арк.2.
10. Там само.-Арк.3.
11. Там само.-Арк.4.
12. Там само.-Арк.7.
13. Там само.-Арк.9.
14. Там само.-Арк.12.
15. Там само.-Арк.12
16. Там само.-Арк.14-27.
17. ДАВіО Ф.П-1.Оп.1.Спр.55.-Арк.59.
18. ДАВіО Ф.Р-4346.Оп.1.Спр.11.-Арк.57
19. ДАВіО Ф. Р-2625.Оп.2.Спр.86а.-Арк.22.
20. Цапко І.Українські війська перед завішанням зброї.//Вісті комбатанта.Науково-історичиний журнал. 5 грудня 2008 року.[Електронний ресурс]. Режим доступу : www.komb-a-ingwar.blogpost.com
21. ДАВіО Ф.Р-2625.Оп.3.Спр.18.-Арк.3.
22. Там само.-Арк.14,41.
23. ДАВіО Ф.Р-137.Оп.1.-Арк.3.
24. Там само.-Арк.5-15.
25. Там само.-Арк.30,43,46,57,70.

26. ДАВіО Ф.137.Оп.1.Спр.937.-Арк.70.
27. Гальчак С. Поділля: природа, людина-еволюція, історичний розвиток.-Камянець-Подільський,2006.-С.194.
28. ДАВіО Ф. Р-137.Оп.1.Спр.937.-Арк.18.
29. ДАВіО Ф. Р-137.Оп.1.Спр.951.-Арк.90,115.
30. ДАВіО Ф.П-31.Оп.1.Спр.118.-Арк.202.
31. Гальчак С.Д. Поділля: природа, людина-еволюція, історичний розвиток.-Камянець-Подільський,2006.-С.195.
32. ДАВіО Ф.489. Оп.1.Спр.30.-Арк.447,448,449.
33. ДАВіО Ф. Р-2228.Оп.1.Спр.36.-Арк.2,3,10.
34. ДАВіО Ф.П-31.Оп.1.Спр.118.-Арк.16.
35. ДАВіО ф.Р-2228.Оп.1.Спр.36.-Арк.24,25,27.
36. Там само.-Арк.25,27,35,46,72,100,101,118,131.
37. ДАВіО Ф. Р-2228. Оп.1.Спр.95.-Арк.37,46,62.
38. ДАКО.Ф.495.Оп.1.Спр.171.-Арк.86.
39. Украинский экономист.22 декабря 1927 года.
40. ЦДІАК України.Ф.337.Оп.1.Спр.6246.-Арк.66.
41. ЦДІАК України .Ф.296.Оп.3.Спр.1613.-Арк.108.
42. ЦДІАК України.Ф.337.Оп.1.Спр.6246.-Арк.69.
43. ЦДІАК України. Ф.1.Оп.4.Спр.653.-Арк.118.
44. ЦДІАК України.Ф.1.Оп.20.Спр.2770.-Арк.4.
45. ЦДАГО України.Ф.1.Оп.20.Спр.2771.-Арк.59.
46. Там само.-Арк.61.
47. Там само.-Арк.9.
48. ЦДАГО України.Ф.1.Оп.20.Спр.2792.-Арк.32.
49. ЦДАГО України Ф.1.Оп.20.Спр.2775.-Арк.115.
50. ДА РФ. Ф.5674.Оп.1.Спр.32.-Арк.27-28.
51. Кауфман М. Внешняя торговля и народное хозяйство в 1927/28г.//Экономическое обозрение.-1929.-№ 3.-С.105.
52. ЦДІАК України.Ф.1.Оп.4.Спр.569.-Арк.123.
53. Статистична хроніка кон'юктурного бюро ЦСУ УСРР. Кон'юнктура народного господарства УСРР за 1927-1928р.- Харків,1928.-С.14.15.

Переддень колективізації

Місля хлібозаготівельної кризи 1927-1928 рр. хлібний ринок республіки був фактично спустошений. Внаслідок скорочення базарної торгівлі, а також зменшення пропозиції хліба міцними господарствами, частина внутрішнього сільського попиту була перенесена в міста. Це посилювало тиск споживачів, які раніше постачалися приватником, на усупільнений сектор, що змусило збільшити планове постачання міст. Саме сюди ринули потоки селян, які залишилися без хліба. Для того, щоб змінити ситуацію, потрібні були резерви. На жаль, їх нізвідки було взяти. Ситуацію ускладнювало переселення селян із Правобережної України, яке здійснював Наркомзем республіки. Переселенців направляли в степові округи – Одеський, Мелітопольський, Херсонський, Миколаївський, Криворізький. В силу того, що озимина у переселенців загинула майже повністю останні масово почали голодувати, залишаючи переселенські поселення [1]. В серпні 1928 року РНК УРСР визнав, що єдиний хлібний ринок в республіці відсутній [2]. Не в кращому стані знаходилася промисловість. Протягом 1928/1929 р. значна частина оперативних планів виконана не була. В результаті, посилювався товарний голод, а відтак розпочалося зростання цін на промислові товари.

У вересні 1928 року вперше була застосована контракція. Вона встановлювалася у вигляді угоди з індивідуальним або колективним господарством на обов'язкове постачання хліба державі, що передбачалося контрактом. Законтракований хліб держава забирала через систему сільськогосподарської кооперації. За даними 30 районних сільськогосподарських спілок, станом на 1 січня 1929 р. таким чином закупили 4,8 млн. пудів зерна або 71,6% плану. Серед загальної кількості постачальників індивіду-

альні селянські господарства склали 69,0%, колективні – 27,6%, радгоспи – 3,4%. Однак, всі вони своїх зобов'язань з контрактації не виконали. Радгоспи здали 86,5% зерна, колгоспи – 61,2%, індивідуальні господарства – 66,7% [3]. Цьому значним чином сприяло й те, що в умовах неврожаю посилювався внутрішній обіг хліба між різними регіонами України: з одного боку, між степовими районами і Кримом, з іншого – між Право- і Лівобережною Україною [4].

Ціни зростали. Їх підвищення у 1928 році відбулося в усіх секторах торгівлі, що мало цілком закономірне підґрунтя. Рівень оптових і роздрібних цін коливався з моменту здійснення грошової реформи 1922-1924 рр. і змінювався в залежності від кон'юнктури ринку, створюючи кон'юнктурні цінові хвилі несезонного характеру, які досить добре проглядалися в динаміці роздрібних цін і безпосередньо впливали на купівельну спроможність карбованця [5]. Підвищення цін в системі торгівлі вийшло з-під державного регулювання. В результаті, уже в лютому 1929 р. на роздрібному ринку України купівельна вартість карбованця впала, у порівнянні з жовтнем 1928р., на 6,0%, а в порівнянні з березнем 1928 р. – на 14,7% [6]. Можливості державного регулювання цін обмежувалося існуючим розривом між ростом заробітної плати і ростом продуктивності праці в промисловості, яка була повністю усупільнена. Щоб знижувати ціни на промислові товари, потрібно було не тільки нарощувати виробництво, але й рішуче знижувати його собівартість. Скорочення торгових витрат практично нічого не давало, оскільки не могло суттєво вплинути на зниження роздрібних цін. Для того, щоб знизити роздрібну ціну, варто було зменшити відпускну ціну як її складову. Але зниження відпускнух цін здійснювалося поза зниженням собівартості, що, в свою чергу, скорочувало промислове накопичення. Коло замкнулося. Щоб розірвати його, необхідно було підвищувати продуктивність

праці і, таким чином, збільшувати ефективність промисловості. Зробити це не вдалося. За таких умов зростання цін набуло галопуючого характеру. Особливо швидко підвищувалися ціни на хліб. Сталінська політика «данини» із селянства, про яку він заявив на Пленумі ЦК ВКП(б) 9 липня 1928 року, зіткнулася з неабиякими труднощами. В умовах, коли відмінили відновлюючі ціни на хліб, селяни не могли покривати своїх витрат на його виробництво. Це загрожувало не тільки успішному проведенню заготівельних компаній, але всій економічній політиці держави. Данину з року в рік збирати ставало все важче і важче. Селяни, з одного боку, не мали достатніх грошових засобів, з іншого – товари, які використовувалися в селянському господарстві, не тільки зростали в ціні – їх просто не було в системі державної торгівлі та кооперації. Важко стало збирати єдиний сільгосподаток. Зростала кредитна заборгованість. У багатьох районах не стягувалися просрочені платежі. В кредитних товариствах приймалися рішення про довгострокову пролонгацію заборгованості. Реалізація позики на індустріалізацію не досягала наміченої мети. Компанія із самообкладання проведена була із запізненням. Для вищого керівництва країни і його республіканських органів вихід бачився лише в посиленні адміністративного тиску і згортанні будь-яких елементів ринкової економіки.

Як і раніше, розпочалася мобілізація активу. З січня по березень 1929 р. тільки із Харкова на село було відправлено 250 чоловік, з яких 169 залишилося там на постійну роботу. В сільських районах працювали окремі інструктори окружного комітету, а члени бюро окржкому здійснювали туди постійні виїзди. Всього за цей період Харківський окржком (ОПК) відправив на село для проведення різноманітних компаній більше 500 активістів, які займалися організацією хлібозаготівель, перевиборами в сільських радах, посівними кампаніями тощо. Чималу роль тут

зіграв славнозвісний секретар Харківського ОПК П. Постишев. В умовах розпорошеності сіл, сільським радам важко було проводити заходи щодо активізації заготвельної компанії. Розуміючи це, Постишев запропонував хлібозаготвельні плани розробляти не по селах, як це було раніше, а по окремих районах. Суть цього нововведення полягала в наступному: виходячи із районного плану заготівель, декілька сіл отримували завдання виконати план протягом однієї – максимум двох п'ятиденок. При цьому село розбивали на окремі дільниці. Вивіз хліба із цих дільниць проводився колективно (так звані «червоні валки»). Дільниці повинні були змагатися між собою щодо кількості і строків вивезеного зерна. Характер змагання визначався виключно політичними гаслами. Коли ж заготівлі у вказаних селах досягали необхідних результатів, робота переносилася на інші. Таким чином, до кінця березня 1929 року місячний план округ виконав на 108%. Дана робота проводилася з допомогою і при безпосередній участі сільського активу та комсомольських осередків. За самими наближеними підрахунками, у заготвельній компанії взяло участь майже 20000 чоловік [7].

А тим часом у більшості регіонів заготівлі продовжувалися зменшуватися. Наприкінці лютого 1929 року Наркомторг України вийшов з пропозицією ввести з 1 березня 1929 року нормований розподіл хліба. Згідно цього рішення робітник мав отримувати 600-800 грамів хліба, його сім'я – 400 грамів; комсклад Червоної Армії і міліція – 600 грамів, сім'ї – 300 грамів; всі інші працюючі та їх сім'ї 300 грамів; безробітні – 400 грамів. Селян у цьому списку не було.

І все ж можливості задовольняти хлібом навіть потреби міст були обмежені. У промислових районах запаси хліба коливалися від 2 до 7 днів. Ситуація ускладнювалася й тим, що в цей час на Донбас, Кривий Ріг і Дніпропетровськ прибуло більше 200 тисяч сезонних робітників. Виріши-

ти цю проблему можна було лише шляхом збільшення за-
возу хліба з території СРСР, піднявши річний ввіз продо-
вольчого зерна в республіку до 10-11 млн. пудів. До квіт-
ня 1929 року Україна отримала 9,5 млн. пудів [8]. Та це не
вирішувало проблему хлібозабезпечення. Заготівлі зерна
на внутрішньому ринку знижувалися. Базарні ціни пере-
вищували конвенційні в 2-2,5 рази, а в деяких районах –
в 3-4. Планові заготівельники поступово скорочували за-
готівлі. Як і раніше, в досить складних умовах перебува-
ла кооперація. Її фінансове становище через скорочення
торгових обігів в січні-лютому залишалося напруженим.
Продовжувалася знижуватися каса поточних рахунків в
усіх ланках кооперативної мережі. Головним чином цьому
сприяло невиконання плану пайових накопичень в умовах
стриманого банківського кредиту і скорочені постачання
на село гостродефіцитних товарів. Тенденція скорочення
завозу товарів в Україну з'явилася ще в 1928/1929 р., по-
силивши товарний голод і ажіотажний попит навіть на ті
товари, котрі дефіцитними не були, наприклад, сіль [9].
Це уповільнило товарообіг, поставивши його в пряму за-
лежність від кількості товарів, що поступала в товаропро-
відну мережу. На Президії Держплану УРСР 11 лютого
1929 року прозвучала думка, що перш ніж говорити про
перспективи товарообігу, необхідно знати розміри товар-
ної маси і його структуру, а не мережу. Адже торгова ме-
режа залежить від структури споживання і виробництва.
При умові зміни товарної маси або структури споживан-
ня величина мережі обов'язково зміниться. З іншого боку,
щоб вести мову про перспективи товарообігу, необхідно
знати величину споживання. Та визначити її при відсут-
ності стабільного ціноутворення було важко. Москва мов-
чала, а в Україні не знали, що робити: стримувати ціни на
тому рівні, який встановився чи йти на їх підвищення або
зниження? В результаті, питання щодо встановлення то-
варної рівноваги залишалося відкритим. Ускладнювалося

все й тим, що більшість товарів, які споживалися населенням України, вироблялися за її межами. Республіка вимушена була завозити їх з інших регіонів СРСР. За таких умов місцевим органам нічого не залишалося, як відсилати свої замовлення і рекомендації в Центр, сподіваючись, що вони будуть враховані [10].

Як тільки до весни 1929 року вичерпалися всі форми економічного впливу на хлібозаготівлі, а активізація громадськості в умовах неврожаю не змогла досягти бажаного ефекту, керівництво запропонувало «нові методи», суть яких полягала в підбурюванні найбільш бідніших верств села проти одноосібників і посиленні адміністративного тиску. Того, хто не бажав здавати хліб виключали із членів кооперації, позбавляли кредитів, чим повністю змінили умови, в яких функціонував приватний ринок. Політика «нових методів» знайшла своє відображення в так званих «організованих хлібозаготівлях». Влітку 1929 року було вирішено в 22 врожайних округах встановити заготівельні плани з доведенням їх до кожного конкретного села. Плани обговорювалися і затверджувалися на загальних зборах сільських жителів і після цього приймалися до виконання. Прийнятий на зборах план набував сили закону і ставав обов'язковим для усієї громади. Окрім цього, спецпостановою Української Економічної Народи, встановлювалося, що хлібозаготівельний план повинен бути виконаний в межах 75,0% за рахунок заможної частини села, а решта, в порядку самозобов'язань, покладалась на інші верстви сільського люду [11]. Зрозуміло, що бідняки були прямо зацікавленими в переобкладенні більш міцніших господарств. Саме за рахунок останніх вони звільняли себе від значної частини зобов'язань. Таким чином, поглиблювалося соціальне розшарування і на його основі формувалася класова ворожнеча. А керівництво ставало заручником усіх своїх постанов і деректив, що приймалися у відповідності до рішень Липневого (1928 р.) Пле-

нуму ЦК ВКП(б), який відмінив «надзвичайні заходи». Тепер до них поверталися знову. Над Україною нависла темрява жорстокості, в якій блискавичні спалахи гніву на мить освітлювали озвірілі, заюшені кров'ю очі ненависті. Тільки брязкіт зброї і глухі постріли сипалися на землю, мов бите скло, і десь там, у глибині застеленого димом села, можна було почути тяжкий стогін пробитого хліборобського серця.

27 березня 1928 року на хуторі Сиротенки Криківського району Кременчуцького округу біднота напала на двох так званих куркулів і жорстоко розправилася з ними. В багатьох місцях на селян, які везли на базар зерно, влаштовувалися облави [12]. Кількома днями раніше в селах Сиротенки, Фрунзівка, Весела Долина з ініціативи представників району біднота на зборах побила небажаючих здавати хліб [13]. Подібні випадки мали місце по всій Україні. А заможні скорочували своє господарство, розподіляючи його між членами сім'ї, продаючи робочу худобу. В кінці травня 1929 року в селі Зельці Одеського округу на зборах, де обговорювалося питання щодо підняття врожайності зернових, заможні виступили проти розширення посівних площ [14]. У зв'язку з цим розпочалася мобілізація уповноважених не тільки для проведення заготівель, але й посівної компанії. Для прикладу, Київський ОПК вимушений був відправити на село 21 уповноваженого і 100 рядових комуністів. Могилів-Подільський ОПК відправив 28 чоловік, Волинський – 15. Не дивлячись на це, до 1 травня 1929 року в Україні було заготовлено всього 71 млн. пудів хліба або 69,2 % річного плану. З них продовольче зерно складало лише 54%. Член колегії Наркомторгу СРСР Й. Вейцер відкрито вимагав застосування репресій. На селі розпочалася війна держави з селянством. В результаті, якщо в першому півріччі 1928 року кількість терористичних актів в республіці не перевищувала 117, то

в другому – зросла до 302. Тільки з жовтня 1928 року по 1 лютого 1929 року, в період найбільшої активізації заготівель, в Україні було здійснено 290 терористичних актів [15]. З лютого по серпень – 558. З жовтня 1928 р. по серпень 1929 в республіці було здійснено 848 актів терору проти тих, хто намагався силою відібрати у селян землю, волю і хліб.

Окрім терористичних актів, чисельними були прояви масового невдоволення і опору, спрямованого проти політики держави та її представників.

В жовтні 1929 року в селищі Сталінському на Мелітопольщині комсомольці і бідняки, котрі взяли активну участь в компанії з вилучення хліба, були жорстоко побиті жителями. Били вилами, крючками, руйнували криниці, трошили вікна [16]. 28 квітня 1929 року в місті Новомосковську Дніпропетровського округу відбувся виступ селян проти міліції [17]. В міру того, як адміністративне свавілля набирало все більшого розмаху, невдоволення селян посилювалося, а в деяких випадках ставало все більш організованим: в Полтавському, Проскурівському і Херсонському округах мали місце спроби самоорганізації колишніх червоних партизан. На цьому фоні продовжувалося повернення до продрозкладки. В окремих селах Харківського округу хлібозаготівельники шастали по коморах, зривали замки, трошили засіки. В Проскурівському окрузі, при погодженні з КНС, на воротах вивішували «чорні дошки». Селянин, у котрого висіла така «дошка», зобов'язаний був через кожних дві години повідомляти сільську раду про те, що її ніхто не зірвав [18]. Люди скаржилися на свавілля місцевих керівників.

У мешканця села Сушківки, що на Уманщині, М. Запльованого, який вчасно не здав 200 пудів хліба, конфіскували усе майно і продали з аукціону. Він звертався в районний і окружний виконкоми з проханням повернути йому хоча б корову, воза і коня, та в цьому йому було відмовлено.

Селянка Т. Полтавець із хутора Павлі Лубенського округу не змогла здати державі 40 пудів хліба, за що голова сільради продав усе її господарство разом з хатою і запропонував, щоб та за 24 години забрала сім'ю і звільнила помешкання [19]. Такі випадки були непоодинокі. Тільки в одному Кременчуцькому окрузі представниками влади було описано 1397 господарств, а 686 продано з аукціону. В Уманському окрузі описали 993 господарства і заарештували 330 чоловік.

Широке впровадження адміністративних методів під час проведення заготівель підняло хвилю масового невдоволення селянства по всьому Союзу. Тільки за один 1929 рік в країні відбулося 1300 селянських повстань, які були жорстоко придушені владою [20]. Незважаючи на це, хліб продовжували відбирати силою. Для посилення цієї роботи, тільки з 8 лютого по 15 липня 1929 року ЦК КП(б)У відправив на село 72 відповідальних працівники, 200 курсантів окрпартшколи, 100 чоловік з університету Артема, 110 робітників; 60 чоловік відправлено окружними парткомітетами. До того ж, самі окружками мобілізували чималу кількість районних активістів. Всього в хлібозаготівлях взяло участь 6000 чоловік, головним чином, надісланих з Харкова і округів [21]. Щоб забрати у селян хліб, в хід йшли будь-які методи. Наприклад, у зерно опускали заздалегідь приготовлених довгоносіків, і тут же складала акт про негайний вивіз зараженого збіжжя. В іншому випадку – заможних селян і середняків викликали у сільраду і покладали на них «тверді» завдання. Коли цьому рішенню селяни не підкорялися їх віддавали під суд за саботаж.

Розкладку встановлювали на загальних зборах села. На них же затверджувалися завдання, терміни здачі і кількість хліба, що підлягав вивезенню. Все це визначали спеціальні комісії, які створювалися на місцях. Заготівля проходила одночасно з розповсюдженням позики. Тих, хто відмовлявся підписуватися на позику і брати облігації,

тримали під вартою в міліції [22]. І це при тому, що загальну суму сільськогосподарського податку на всій території СРСР в 1928/1929 р. збільшили на 90 млн. крб. Разом з тим, ЦВК і РНК СРСР направили ЦВК і РНК союзних республік директиву «Про проведення самообкладання в 1928/1929р.», в якій вказувалося, що воно не повинно в обов'язковому порядку розповсюджуватися на всю сільську місцевість, а мало бути добровільним. До того ж, при його проведенні потрібно обов'язково враховувати господарські і політичні особливості місцевості. На зборах з самообкладання повинні бути присутніми не менше половини від загальної кількості громадян, а його розмір не має перевищувати 25% від загальної суми єдиного сільськогосподарського податку [23].

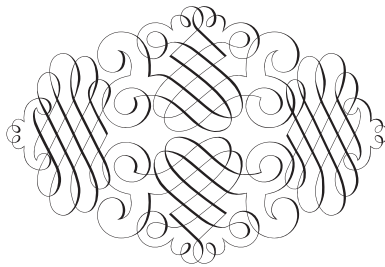
Але до весни 1929 р. про це забули. Та й самі округи видавали таку кількість директив, які не завжди читали на місцях.

Тим часом адміністративне свавілля посилювалося. Селяни перебували у відчаї. В деяких селах спостерігалися випадки самогубств, самопідпалів, нищення майна тощо. В селі Коршачини Сумського округу під час опису майна жінка кинулася у криницю. В селі Корніловка Прилуцького округу селянин, знаючи, що нажите майно у нього заберуть, підпалив хлів [24]. Подібні випадки фіксувалися повсюдно.

1. ЦДІАК України. Ф.539. Оп.6. Спр.951.-Арк.4.
2. ЦДІАК України Ф.337. Оп.1. Спр.6552.-Арк.5.
3. Каненгисер М. Уроки хлебозаготовок и ближайшие перспективы. //Хозяйство Украины.-1929.-№ 3.-С.95.
4. Брюханов А. Итоги хлебной кампании в 1928/1929 г. //Экономическое обозрение.-1929.-№ 11.-С.138.
5. Вайнштейн А. Цены и ценообразование в СССР в восстановительный период 1921-1928 гг.-М., 1972.-С.83.
6. ЦДІАК України. Ф.337. Оп.1. Спр.7674.-Арк.100.
7. ЦДАГО України Ф.1. Оп.20. Спр.3056.-Арк.39-40,43.
8. ЦДАГО України Ф.1. Оп.20. Спр.2981.-Арк.10,21.

9. ДАВіО Ф.489. Оп.1. Спр.350.-Арк.21.
10. ЦДІАК України Ф.337. Оп.1. Спр.7701.-Арк.10.
11. ДАВіО Ф.489. Оп.1. Спр.350.-Арк.30.
12. ЦДАГО України Ф.1. Оп.20. Спр.2987.-Арк.26.
13. ЦДАГО України Ф.1. Оп.20. Спр.3034.-Арк.30.
14. ЦДАГО України Ф.1. Оп.20. Спр.3014.-Арк. 13-14.
15. ЦДАГО України Ф.1. Оп.20. Спр.2981.-Арк.81,82.,86.
16. ЦДАГО України Ф.1. Оп.20. Спр.3018.-Арк.1.
17. ЦДАГО України Ф.1. Оп.20. Спр.2987.-Арк.51.
18. ЦДАГО України Ф.1. Оп.20. Спр.3018.-Арк.15.
19. ЦДІАК України Ф.1. Оп.5. Спр.534.-Арк.7,8.
20. Документи свідчать: Из истории деревни накануне и в ходе коллективизации 1927-1932 гг.-М.,1989.-С.22.
21. ЦДАГО України Ф.1. Оп.20. Спр.3014.-Арк.63.
22. ЦДІАК України Ф.1. Оп.4. Спр.569.-Арк.89-92.
23. ЦДІАК України Ф.5446. Оп.1. Спр.42.-Арк.65,71, 72.
24. ЦДАГО України Ф.1. Оп.20. Спр.2992.-Арк.33,59.

Колективізація і голод

В результаті провалу хлібозаготівельної політики головною ідеєю реформування аграрних відносин стала відмова від будь-яких ринкових механізмів і потреба в усупільненні сільськогосподарського виробництва. Реалізувати це можливо було тільки через колективізацію. Станом на 1 квітня 1928 року в Україні нараховувалося 12042 колгоспи, які об'єднували біля 2 млн. чоловік. На 1 жовтня 1929 р. їх кількість виросла до 16863 [1]. І все ж, як заявив на 8-й сесії Всесоюзної Ради колгоспів в червні 1929 р. голова Укрколгоспу І. Гаврилов, Україна займала за кількістю колективізованих селянських господарств перше місце серед інших союзних республік. Не дивлячись на те, що план з колективізації у 1928/1929р. був виконаний на 55%, а в деяких округах лише на 30,1%, тенденція щодо заміни кооперативних форм господарювання колективними посилювалася [2]. 21 травня 1929 року РНК СРСР видала постанову «Про ознаки куркульських господарств, в яких повинен застосовуватися кодекс законів про працю». Це ще більше посилювало соціальну і політичну нестабільність на селі. В Кишенському районі Кременчуцького округу під час обмолоту хліба спалили 5 токів. В результаті до 16 листопада 1929 року було заарештовано 101 чоловіка та описано майно у 1249 господарствах, з яких 629 продали [3]. Тільки впродовж весни – осені 1929 року в Україні за саботаж в хлібозаготівлях віддали під суд 33 тис. селян [4]. 9 жовтня 1929 року секретар Конотопського ОКП повідомляв в ЦК КП(б)У, що на селі зростає серйозне невдоволення державною політикою, як серед заможних, так і бідняків. Як реакція на адміністративне свавілля збільшилася кількість терористичних актів проти активістів і місцевих працівників [5]. Це стало головним стрижнем політики, що проводилася на селі. Її вістря спрямовувалося не тільки проти

куркульських елементів (їх у 1929 році нараховувалося лише 1,4%), а й проти всього селянства. Часи «воєнного комунізму» і продрозкладки поверталися. В Україні її узаконили 3 липня 1929 року. 27 грудня 1929 року Сталін заявив про перехід від політики обмеження до політики ліквідації куркульства як класу. Буквально через місяць, 1 лютого 1930 року, ця політика була законодавчо закріплена постановою ЦВК і РНК СРСР «Про заходи щодо зміцнення соціалістичної перебудови сільського господарства в районах суцільної колективізації». За цією постановою конфіскована власність куркулів передавалася в неподільні фонди колгоспів у вигляді внеску наймитів і бідняків. Кількість колгоспів, які отримали власність розкуркулених у свої неподільні фонди, становила 54,6% [6]. Ось так і була замінена хлібозаготівельна політика політикою колективізації. При цьому не слід плутати, а тим більше отожднювати поняття «колективізація як процес» і «колективізація як політика». Колективізація як процес була органічним але не домінуючим продовженням сільськогосподарської кооперації. Колективізація як політика домінувала в процесі кооперації, а в її основі було усупільнення сільськогосподарського виробництва. На квітневому Пленумі ЦК ВКП(б), заперечуючи необхідність проведення суцільної колективізації, М. Бухарін запитував: «Якщо весь порятунок у колгоспах, то звідки гроші на їх машинізацію? І чи є правильним, що колгоспи у нас повинні рости на дробленні і злиднях?» [7]. У свій час на це звертав увагу відомий економіст О.Чаянов. «Питання стоїть не в площині – колектив або кооперація, – писав він, – а в площині – колектив, який входить в кооперацію або сімейне селянське господарство, яке входить в кооперацію» [8]. Та й згідно теорії К. Маркса, «кооперація є загальною формою, яка лежить в основі усіх суспільних устроїв, де вона набуває подальшої специфікації». І як форма, що існує в своїй відмінності, тобто окремо від своїх різновидів, вона є найбільш абстрактною зі всіх них, залишаючись у своїй простоті і у своїй простій формі базисом і переду-

мовою всіх її більш розвинутих форм [9]. Однак в ситуації, де політична доцільність взяла верх над економічною об'єктивністю, це не працювало.

Межі колективізації звужували і знеособлюваність, погана організація праці, халатне ставлення до своїх обов'язків, відсутність належного обліку тощо. Негативну роль зіграла зрівнялівка. Вона мала не тільки політичне, але й соціально-економічне коріння і з'явилася задовго до оголошення колективізації. Коли ж колективізація почала набирати обертів, зрівнялівка проявила себе у формі відсторонення від керівництва колгоспами більш хазяйновитих селян і в появі різного роду майнових конфліктів у середовищі новостворених господарств. Адже не кожен вносив однакову кількість своїх засобів в колгосп та й не однаково працював.

Відійти від зрівнялівки в умовах, коли ідея рівності знаходила своє обґрунтування в ідеології «загального котла», неможливо. До того ж рівність ототожнювалася з поняттям однаковості. Та чи можливо всіх зробити однаковими? Адже непомітна на перший погляд соціальна диференціація розпочалася одночасово з оголошенням будівництва соціалізму і стала яскравим запереченням ідеї рівності. Робітник, який ставав секретарем райкому, переставав бути робітником і запис в анкеті про його соціальне походження мало що значив. Він ставав типовим представником радянської бюрократії, яка повновладно панувала тепер, наділивши себе владою і привілеями. Тільки з допомогою ідеологічних штампів і політичного фарисейства можна було здійснити уявне нівелювання соціальних нерівностей. Та ідеологія, яка спробувала обґрунтувати благородну мрію нового суспільства без врахування об'єктивних реалій, не могла не заглибити свідомість людей в царство політичних міфів, добрих намірів і обоготворених вождів. Тому політика і зайнялася усупільненням сільськогосподарського виробництва і товаробігу через форсовану колективізацію. Про те, що відбувалося тоді в українському селі, свідчать архівні документи.

Ось що писав у своєму листі до редакції газети «Радянське село» житель с. Демидівки Жмеринського району: «Як ураган налетів на село «Даєшь масову колективізацію!», не підготувавши до цього батрацтво і середняцтво, не пояснивши суті колективізації. Тільки і були викрики на зборах голови сільради та голови КНС. Члени сільради, КНС і партійці розбилися на партії і давай по селу, вигукуючи: «Ми їх за три дні примусимо записатися в колгосп». По хатах шастали в ночі бо вдень селян так позалякували, що ті позичиняли хати і повтікали. Заходять до хати якого-небудь господаря, заганяють туди сусідів і тут голова сільради тримає список в руках і каже: «Підходьте писатися в колектив». Люди їм відповідають, що потрібно ж знати, що це таке? А голова сільради каже: «Ви, що не хочете радянської влади? Ось вам два варіанти або в колектив, або на Соловки!». За вказівкою голови сільради закрили церкву. Зняли дзвони і не пустили священика святити воду. На віруючих наклали штраф у 300 карбованців за відвідування церкви. Голова сільради глузував: «Коли заплатять штраф, то хай святять босі воду і моляться!» [10]. Таким був 1929 рік.

Весна 1930 року була теплою і вологою. Після холодної зими, коли температура сягала 20-25 градусів морозу, природа почала потроху просипатися. Станом на 14 квітня 1930 року в Станіславчицькому районі нараховувалося три колгоспи. В наближених до Станіславчика селах Дзялові та Олексіївці колгоспів на той час не було [11]. До 1 жовтня 1930 року кількість колгоспів збільшилася до 14-и, куди входило 1303 господарств з 3964 га землі. В цей період у Дзялові організовується три колгоспи: «Прогрес», який очолював Рафаїл Василь Тихонович; «Плугатар» – голова Кульпіта Василь Іванович та ім. Ворошилова – голова Когут Авксентій Данилович [12].

Колгоспне будівництво і хлібозаготівлі проводяться на фоні запеклої боротьби з куркульством. Селян продовжують тероризувати. Тільки в сусідньому Жмеринському ра-

йоні з весни 1930 року із середовища сільських жителів вислали на Північ 241 чоловіка, з них 134 з сім'ями, 13 чоловік віддали під суд, 14 заарештували [13]. В Дзялові на Урал вислали сім'ю Чернюка Прокопа Семеновича(помер в Усть-Косі в 1963 році),а його брата Степана відправили на поселення в Калинівку. Ще один брат Іван, ховаючись від переслідування, втік на Донбас. Подібне мало місце по всій Україні. В результаті тільки впродовж декількох місяців 1930 року в СРСР відбулося 2200 селянських повстань, в яких взяли участь 700 тисяч чоловік [14]. Секретар РПК Жмеринського району в доповідній записці від 10 лютого 1931 року писав: «Мы столкнулись с бешеным сопротивлением враждебных нам слоев населения. Отчаявшиеся классовые враги не пренебрегают ничем в деле борьбы с системой власти. Политсобытия как внутренние, так и внешние истолковываются в извращенном и нежелательном нам духе, подвергая болезненной критике почти все текущие сельхозкомпании. Критикуют генеральную линию партии по ликвидации кулачества как класса. Кулак с. Лысянки Коробчинский Максим по поводу выселения кулаков говорит: «Радвлада знущается над населением. Ось побачите виселять куркулів, а потім візьмуться за бідняків та середняків». Очень характерное излюбленное четверостишие граждан с. Демидовки: «Вставай Гаврило і Данило, бери лопати й рогаці, гони кацапів з України, щоби не портили харчів!» [15]. В аналогічному документі від 17 січня 1930 року, що стосувався Станіславчицького району, повідомлялося: «В с. Дзялові внаслідок надання райвиконкомом зустрічного плану хлібозаготівлі, який дорівнював попередньому річному, серед колгоспників зафіксовано низку невдоволь. Останнім часом не хочуть працювати в буксирних бригадах всі члени колгоспу «Прогрес». Бойко Лука, Комісарик Іван, Волощук Трохим, Липко Макар та інші заявляють: «Коли ми вступали до колгоспу, то нам говорили, що в колгоспі буде краще ніж односібникам, а зараз

кожен день на колгосп добавляють хліба і навіть з комори колгоспу забирають посівний матеріал! Чим будемо сіяти невідомо. Мабуть тепер прийдеться голодувати».

В с. Тарасівку повернувся Отченко Клим, що працював у Воронежській губернії на цукроварні. Він розповідав: «В тих місцях, де я працював, хлібозаготівля набагато менша ніж тут. Пуд житнього борошна коштує 2,50 крб., а пшеничного – 4 крб. Одноосібників там зовсім не судять. Мені здається, що Україну з якоюсь метою залишають без хліба!» Тетяна Дуднік з Олексіївки казала: «Коли б держава хотіла господарювати, то не нищила так населення, як нищить зараз. Не забирала б у селян весь урожай хліба. Як це може бути, щоб за поле податок платити і весь урожай державі віддати?! Гірше як спілка була. Та годувала двох, зараз віддай весь хліб державі, а сам залишайся на голодну смерть!» Її односелець Штопко Олекса у відчаї висловився: «Я уже готовий до всього і чекаю, коли виженуть з хати та віддадуть під суд. Але хліба я не дам тому, що із-за недороду немаю. За що мучать людей, що ті не мають хліба?! Ніхто цьому не вірить і позичити немає де. Зараз нас травлять один на одного, примушують виконувати хлібозаготівлю, брати за горло тих, хто не виконав. Коли б була війна, то один одного порізав би!» В с. Кацмазів станіславчицькими колгоспами було надіслано буксирну бригаду. З її приїздом селом пішли чутки, що прибув каральний загін, який вішає тих, хто не хоче здавати хліба, точно так, як це було зроблено в Станіславчику із селянином Станкевичем. Люди зі страху зачинялися у хатах, ховалися, аби не потрапити членам бригади на очі. В с. Дзялові у зв'язку з отриманням від РВК додаткового хлібозаготівельного плану для колгоспу «Прогрес» у розмірі 15 тонн, правління колгоспу розподілило серед колгоспників 1336 пудів, що викликало невдоволення селян. Органами були зафіксовані вислови Рябокonia Івана та інших жителів села, які стверджували, що між одноосібниками і колгоспниками ніякої різниці немає. Хліб забирають як в одних, так і в інших. Впродовж заготівельної

компанії кожен колгоспник отримав по три повідомлення про хліб: перше, як основний план, друге, як зустрічний, а третє дають як «поперечний». Ніякого сенсу бути в колгоспі немає. Всю ярину вивезли, а озиму забирають. Будемо здихати разом з одноосібниками! Через це колгоспники села, що працювали в бригадах, перестали брати в них участь. Одноосібники хліба не здавали. В село прибув уповноважений РПК Фура і наказав бригадирам на їх розсуд виганяти нездатчиків з власних помешкань. А ті довго не думали. Без погодження із сільрадою 17 січня 1932 року вигнали з хатів 6 селянських сімей: сім'ю Дубового Михайла, що мала у своєму користуванні 8,10 га землі; Демка Василя Антонового, що складалася із трьох душ і володіла 1,67 га землі; Демка Мильона Феоктістового з 3,66 га; Гарматюка Сергія з 2,32 га; Слотюка Микити Павлового з 4,36 га та Монастирської Лукії, що користувалася наділом у 3,97 га і мала грудну дитину. Вигнанці жили у чужих хатах, а бригадири продовжували «насолоджуватися» владою. Якось, добряче підвипивши, вони з'явилися в господарстві Волощук Явдохи, яка мала боргу 9 пудів зерна, і викинули її з хати, забивши двері цвяхами. Навіть після втручання сільради до хати селянку не впустили. Член сільради Підопригора Ганна поскаржилася уповноваженому Фурі, щоб той призупинив безчинства під керівництвом бригадира Лихого. Фура замість того, щоб втрутитися, звинуватив Підопригору в плачі за куркулями. Бригадири забирали у селян замість хліба речі хатнього вжитку, одяг, продукти харчування тощо. В сільраду нічого не здавали, а все «конфісковане» залишали собі. Були випадки, коли стягнений у контрактантів хліб записували на свій рахунок. Забирали не тільки речі і хліб, а й ікони. Виймали з них скло, пояснюючи, що ним будуть склити вікна в сільбудинку. Історія зафіксувала прізвища цих «героїв»: Гриник Кіндрат, Васильчук Леон, Шмаркатюк Феодосій та інші.

Ось ще один випадок, який трапився в селі. Він, як ніхто розкриває характер тодішньої влади. На початку січня

1932 року для стимулювання хлібозаготівель з району було отримано 14 пар галош. 4 пари продали хлібоздатчикам, а 7 пар розділили між собою Цвігун Григир – продавець кооперативу, Сивак Максим – голова КНС, Чернюк Семен – член правління кооперації, Рафаїл Василь – голова колгоспу, Маковей – рахівник кооперативу, Сопільняк Захар – рахівник виробничого товариства, Ліщук Іван – продавець кооперативу. 17 січня із райспоживспілки кооперація отримала 4 пари штанів, 3 светри, 15 пар кашемірових панчіх та 240 кусків туалетного мила на суму 350 крб. 97 коп. Товар селянам вирішили не відпускати. Комісії із району пояснили, що не встигли зробити націнку. Як видно із пояснень продавця Файдуна, із трьох светрів один він загубив, другий взяв для себе, а один залишився.

Місяць тому бригада Ковальова забрала у куркуля Комісарика облигації на 20 крб., а у його зятя Шмаркатюка, який засуджений за невиконання хлібозаготівлі, – на 100 крб. У того ж Комісарика бригадири Ковальов і Гриник Кіндрат забрали черевики, бумазею на кафтан, суконну сорочку і образи, які на дорозі побили. Розділили між собою все, окрім образів. Черевики забрав Васильчук Леон, які потім продав у Станіславчику на базарі. До того ж, Гриник Кіндрат забрав у Никитюка Павла два пуди борошна. В сільську раду не здав, а віддав Рябоконию Івану. Ось так і жили...

А в цей час у колгоспі «Плугатар» кукурудзи на громадське харчування залишалося лише на декілька днів. 68 господарств голодували. 7 чоловік опухли з голоду. Одна одноосібниця прийшла до голови сільради і показувала опухлі ноги. Так було в Дзялові. В сусідній Луці-Мовчанській на початку 1932 року в колгоспі ім. Леніна після хлібозаготівлі залишилося лише 20 пудів борошна, 20 господарств голодували. Вчителі Носківецької школи прийшли до РКС і заявили, що школу розпускають, оскільки немає чим годувати дітей.

Невдоволення фіксувалися і в Олексіївці, де дружина Дремуха Степана розповідала: «Я була в Жмеринці і ба-

чила, як на станції гниє кукурудза, а вони останнє забирають. Коли б вони хотіли їсти, то кукурудза не гнила б, а її відправили б, куди слід і не залишали воронам!»

Житель того ж села Архип Клепка, зустрівшись з Мартином Маковеєм говорили, що тепер все одно, кого виключать з колгоспу: і одноосібник, і колгоспник будуть здихати з голоду. Хліб забрали, як в одного, так і в іншого. Зараз люди доїдають картоплю і за колгоспом жалкувати не будуть. Здохати все одно де, чи в одноосібному, чи в колективному господарстві. А в цей час бригадир Шкундя Сидір, працюючи на кутку, викликав біднячку Штобко Пистю в сільраду і почав допитувати, чому та не виконала хлібозаготівлю. Під час допиту Шкундя підпалив під нею солому, що була розстелена на підлозі. Присутні громадяни соломі погасили, а бригадири заходилися реготовом. Через цей випадок всі, хто був викликаний в сільраду, відмовилися давати пояснення про причини невиконання хлібозаготівлі. 24 січня той же бригадир викликав неписьменну біднячку Тиквач Соломію 50-и років, примусив її взяти в руки олівець і допитувати інших нездатчиків про причини нездачі хліба.

В Кацмазові уповноважений РВК Костюк з'явився в господарстві Кушнір Тетяни. Не заставши її вдома, розібрав частину даху, заліз в хату, звідки забрав сало, борошно, перлові крупи та інші продукти [16]. Таким було обличчя нової влади і методи, якими вона керували країною. Саме із цього середовища формувалася майбутня політична еліта. В подальшому вона забезпечить крах комуністичної ідеї і тієї системи, яка була побудована на її основі. Згодом, з'єднавшись із криміналом, буде будувати українську незалежну державу. Воістину парадокси життя! Ні правди, ні справедливості!

В міру посилення колективізації і хлібозаготівель опір селян не припинявся. Впродовж останніх чотирьох місяців 1932 року в Шаргородському районі органами ГПУ було знищено чотири повстанських осередки, які діяли в селах Мурафа, Джурин, Слобода-Шаргородська, Михай-

лівка. В окремих місцях селяни організовувалися в групи. А в с. Ксьодзівка було відібрано чотири кулеметних стволи системи «Максим» [17]. Та всі ці виступи були свідченнями відчаю і ненависті, які вже нічого змінити не могли. Станом на 13 травня 1932 року в Станіславчицькому районі нараховувалося 30 колгоспів, у яких працювало 9861 селян [18].

Кількість колгоспів та їх членів станом на 13 травня 1932 р.

№	Назва колгоспу	Назва села	Чоловіків	Жінок
1.	«Червоний робітник»	с.Будьки	249	171
2.	«Комунар»	с.Будьки	137	162
3.	«Новий сівач»	с.Вознівці	138	143
4.	«Розвиток»	с.Тарасівка	297	260
5.	«Будьонного»	с.Тарасівка	64	85
6.	«Ворошилова»	с.Тарасівка	145	168
7.	«Перемога»	с.Тарасівка	75	69
8.	«Плугатар»	с.Дзялів	56	60
9.	«Прогрес»	с.Дзялів	109	150
10.	«ім.Ворошилова»	с.Дзялів	42	37
11.	«ім.Сталіна»	с.Мовчани	236	256
12.	«ім.Леніна»	с.Лука-Мовчанська	228	243
13.	«Червона зірка»	с.Гута-Мовчанська	61	60
14.	«Нове життя»	с.Кацмазів	331	374
15.	«ім.Молотова»	с.Кацмазів	97	106
16.	«Новий побут»	с.Телилинці	75	106
17.	«13 жовтня»	с.Телилинці	197	196
18.	«Карла Лібкнехта»	с.Носківці	295	321
19.	«ім.Леніна»	с.Носківці	302	306
20.	«Будьонного»	с.Носківці	87	91
21.	«Ворошилова»	с.Носківці	133	144
22.	«Перебудова»	с.Кудіївці	235	284
23.	«Інтернаціонал»	с.Олександрівка	62	63
24.	«Блохера»	с.Олександрівка	34	37
25.	«Спільна Нива»	с.Слобода-Носковецька	197	237

26.	«Радянське господарство»	с.Олексіївка	151	172
27.	«Перше Травня»	с.Станіславчик	63	75
28.	«Петровського»	с.Станіславчик	88	92
29.	«Батрак»	с.Станіславчик	237	241
30.	«Більшовик»	с.Станіславчик	346	383
Всього:			4767	5094

Це не так вже й багато, якщо тільки в одному Станіславчику проживало більше 6 тисяч осіб. Разом з тим, колгоспне будівництво не припинялося. Та й у селян іншого вибору не було. До того ж грошей за свою працю колгоспники не отримували. Для внутрішніх розрахунків вводився трудовень, на який видавалася натуральна оплата у вигляді 200 грамів зерна. Але, щоб її отримати, потрібно було мати мінімум 150-200 трудовнів на рік. В іншому випадку трудовні не зараховувалися. Так була запроваджена система радянського кріпосного права, боротьба з якою потихенько вщухала в силу винищення найбільш активної частини сільського населення. Одну частину знищили в роки громадянської війни, іншу – розкуркулили і вислали за межі України. Ті, що залишилися, мали бути заморені голодом разом зі своїми сім'ями. Що їх чекає, вони не знали, продовжуючи працювати і боротися всіма доступними методами. Так у с. Дзялові навесні 1932 року підпалили колгоспну стайню, в якій згоріло 11 коней. В с. Будаках і с. Лука-Мовчанській здійснили підпал колгоспників-активістів. В с. Мовчанах спалили 8 колгоспних хат. В с. Кудіївцях поранили голову сільської ради і спалили хату одного із членів правління колгоспу. Подібних випадків було чимало. На фоні хлібозаготівель, які вимітали усе зерно із колгоспних засіків, розпочалися продовольчі труднощі. На весну 1932 року в жодному колгоспі Станіславчицького району не було не тільки зерна для громадського харчування, але й фуражу. Через нестачу їжі частина колгоспників не виходила на роботу. В багатьох селах хліба не було навіть для дітей.

Розпочалися жіночі бунти: в Кацмазові 30 жінок напали на млин і почали розбирати борошно; в Носківцях 45 жінок влаштували мітинг біля сільської ради; в Олексіївці жінки і підлітки вибирували посіяний горох. Абсолютно не мали, що їсти: 20 бідняцьких господарств в с. Мовчани; 12 – в Дзялові; 7 – в Будьках; 20 – в Луці-Мовчанській. В Носківцях вчителі не прийшли до школи через відсутність харчування учнів. Зростало невдоволення. Так у с. Телилинцях 17 чоловік відмовилися сіяти цукровий буряк через те, що ходити по полю не можуть. В Станіславчику 27 травня 1932 року 200 чоловік, що працювали в полі, під час обідньої перерви кинули роботу через відсутність харчів. [19].

7 серпня 1932 року була видана постанова ЦВК і РНК СРСР «Про застосування розстрілу і десятирічне ув'язнення за розкрадання колгоспного майна». В народі її обізвали «законом про п'ять колосків». Відтепер селянин міг потрапити в концтабір на 10 років за найменшу провину – збір колосків, бобових, що залишилися на полі після збору врожаю.

Влітку і восени 1932 року із колгоспів вивезли все зерно. Те, що вдалося селянам приховати, забрали пізніше, обізвавши «злісним саботажем хлібозаготівлі».

6 грудня 1932 року з'явилася постанова РНК УСРР і ЦК КП(б)У «Про занесення на «чорну дошку» сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі». Постанову підписали Голова Раднаркому УСРР В. Чубар і Секретар ЦК КП(б)У С. Косіор. Згідно цієї постанови, села, що заносилися на «чорну дошку», ізольовувалися від усього світу. Ні в'їхати, ні виїхати із села ставало неможливо. З селом переривалися будь-які контакти: припинявся довіз товарів, кооперативна і державна торгівля. До того ж, усі наявні товари, які ще залишалися у крамницях, вивозилися. Торгувати заборонялося, як колгоспникам, так і одноосібників. Заборонялося кредитування, а будь-яка фінансова заборгованість терміново стягувалася. Під виглядом очищення сільрад і колгоспів від ворожих куркульських еле-

ментів розпочалися репресії. Всіх, хто не погоджувався з політикою радянської влади, оголошували ворогами народу і нищили. Розпочався голод. В Дзялові, за неповними даними, від голоду померло 93 громадян.

*Список померлих від голоду жителів с. Дзялова
в 1932-1933 рр. [20].*

1. Васильчик Сандра, колгоспниця, травень 1932р., від голоду
2. Вовк Вівсей, одноосібник, січень 1932 р., від голоду
3. Вовк Ганна, колгоспниця, жовтень 1933 р., від голоду
4. Вовк Степан, колгоспник, літо 1932р., від голоду
5. Волошин Василь Юхтимович, одноосібник, вересень 1932 р., від голоду
6. Волошин Григорій Юхтимович, одноосібник, квітень 1932 р., від голоду
7. Волошин Онисій, одноосібник, квітень 1932р., від голоду
8. Гиник Кіндрат, колгоспник, березень 1933 р., від голоду
9. Гриник Антін Онисійович, одноосібник, березень 1932 р., від голоду
10. Гриник Домнікія Онисіївна, одноосібниця, червень 1932 р., від голоду
11. Гриник Іван, одноосібник, лютий 1932 р., від голоду
12. Гриник Кіндрат Онисійович, одноосібник, квітень 1932 р., від голоду
13. Дубовий Семен, одноосібник, жовтень 1932 р., від голоду
14. Дубовий Федір, одноосібник, липень 1933 р., від голоду
15. Дуднік Гафія, дошкільня, дитина колгоспників, травень 1932 р., від голоду

16. Журигора Оляна, одноосібниця,
вересень 1932 р., від голоду
17. Журигора Палагна, колгоспниця,
вересень 1932 р., від голоду
18. Заверуха Марія, одноосібниця,
жовтень 1932 р., від голоду
19. Заверуха Тихон, одноосібник,
липень 1932 р., від голоду
20. Завіруха Григорій, одноосібник,
жовтень 1933 р., від голоду
21. Завіруха Каленик, одноосібник,
вересень 1932 р., від голоду
22. Кліщак Іван, одноосібник,
квітень 1932 р., від голоду
23. Кліщак Катерина, одноосібниця,
жовтень 1932 р., від голоду
24. Кліщак Парасковія, одноосібниця,
вересень 1932 р., від голоду
25. Кліщак Сава, одноосібник,
вересень 1932р., від голоду
26. Кобилянський Юхтим Петрович,
вересень 1932 р., від голоду
27. Когут Ксенія,
вересень 1932 р., від голоду
28. Когут Степан Кирилович,
жовтень 1932 р., від голоду
29. Когут Тихон,
жовтень 1932 р., від голоду
30. Когут Трохим, одноосібник,
вересень 1932 р., від голоду
31. Краснюк Філіп, колгоспник,
вересень 1932 р., від голоду
32. Крисько Григорій Васильович, колгоспник,
жовтень 1932 р., від голоду
33. Крисько Кирило, колгоспник,
жовтень 1932 р., від голоду
34. Крисько Кость, одноосібник,
весна 1932 р., від голоду

35. Крисько Максим, колгоспник,
липень 1933 р., від голоду
36. Крисько Максим, одноосібник,
вересень 1932 р., від голоду
37. Крисько Павло, колгоспник,
жовтень 1932 р., від голоду
38. Крисько Тодось, одноосібник,
жовтень 1932 р., від голоду
39. Кузьмишен Яків, колгоспник,
вересень 1932 р., від голоду
40. Кучер Давид,
жовтень 1932 р., від голоду
41. Кучер Марія,
вересень 1932 р., від голоду
42. Лабунська Євгенія Хомівна, колгоспниця,
вересень 1933 р., від голоду
43. Лабунський Мартин Павлович, колгоспник,
жовтень 1933 р., від голоду
44. Лабунський Сергій Павлович, колгоспник,
вересень 1932р., від голоду
45. Лабунський Яків Павлович, колгоспник,
жовтень 1933 р., від голоду
46. Лоїк Мусій,
жовтень 1933 р., від голоду
47. Лоїк Семен Маркович,
листопад 1933 р., від голоду
48. Мазурик Василь, колгоспник,
квітень 1932 р., від голоду
49. Мазурик Дмитро, колгоспник,
вересень 1933 р., від голоду
50. Мазурик Іван, колгоспник,
листопад 1932 р., від голоду
51. Мазурик Степан, колгоспник,
вересень 1932 р., від голоду
52. Мазурик Яків, колгоспник,
вересень 1932 р., від голоду
53. Маковей Олексій Пилипович,
вересень 1932 р., від голоду

54. Маціборко Купріян,
вересень 1932 р., від голоду
55. Маціборко Марія,
вересень 1932 р., від голоду
56. Маціборко Назар,
листопад 1932 р., від голоду
57. Маціборко Тодось,
квітень 1933 р., від голоду
58. Мостовик Матрона, селянка,
вересень 1932 р., від голоду
59. Мостовик Тихон, колгоспник,
квітень 1932 р., від голоду
60. Муляр Олексій,
вересень 1933 р., від голоду
61. Остапенко Кіндрат Панасович,
жовтень 1932 р., від голоду
62. Пасічник Явтіх,
жовтень 1932 р., від голоду
63. Реньгач Дементій, колгоспник,
жовтень 1933 р., від голоду
64. Реньгач Соломія, селянка,
жовтень 1933 р., від голоду
65. Реньгач Тодосій, колгоспник,
вересень 1932 р., від голоду
66. Реньгач Федір, колгоспник,
жовтень 1932 р., від голоду
67. Реньгач Олекса, колгоспник,
вересень 1932 р., від голоду
68. Рябокінь Лекера, селянка,
жовтень 1932 р., від голоду
69. Рябокінь Мильон,
жовтень 1933 р., від голоду
70. Рябокінь Степан,
вересень 1932 р., від голоду
71. Саблук Степан,
жовтень 1932 р., від голоду

72. Сенько Василь, односібник,
літо 1932 р., від голоду
73. Сивак Андрій, колгоспник,
жовтень 1932 р., від голоду
74. Слободянюк Милентій, колгоспник,
жовтень 1932 р., від голоду
75. Слободянюк Хима,
жовтень 1932р., від голоду
76. Слотюк Катерина, селянка,
вересень 1932 р., від голоду
77. Слотюк Михайло Васильович, колгоспник,
квітень 1932 р., від голоду
78. Слотюк Пилип Андрійович, колгоспник,
квітень 1932 р., від голоду
79. Смалюх Матрона,
травень 1932 р., від голоду
80. Смалюх Іван, односібник,
квітень 1932 р., від голоду
81. Смалюх Тодосій,
жовтень 1932 р., від голоду
82. Соловей Ганна, селянка,
квітень 1933 р., від голоду
83. Соловей Григорій, колгоспник,
вересень 1932 р., від голоду
84. Соловей Наталія, селянка,
квітень 1933 р., від голоду
85. Соловей Федір, колгоспник,
вересень 1932 р., від голоду
86. Сопільник Федора, колгоспниця,
вересень 1932 р., від голоду
87. Файдун Федір, колгоспник,
жовтень 1932 р., від голоду
88. Чепис Юстин,
вересень 1932 р., від голоду
89. Чернюк Килина, колгоспниця,
вересень 1932 р., від голоду

90. Чернюк Павло, одноосібник,
квітень 1932 р., від голоду
91. Шершун Явдоха,
вересень 1932 р., від голоду
92. Штундир Іван, одноосібник,
вересень 1932 р., від голоду

Підопригора Артем, який помер від голоду в березні 1933 року, до цього списку не ввійшов. Не виключено, що забутими залишилися й інші, чиї прізвища не відображені в офіційних документах.

1. Будівництво колгоспів на Україні.-Харків,1930.-С.5.
2. Резолюции и материалы 8-й сессии Всесоюзного Совета колхозов.-М.,1929.-С.37, 39.
3. ЦДАГО України Ф.1. Оп.20. Спр.3034.-Арк.40,41.
- 4.Рибалка І.К. Сталінщина і розселення країни.//Український історичний журнал.-1989.-С.15.
- 5.ЦДАГО України Ф.1. Оп.20.Спр.3034.-Арк.18.
- 6.Вылцан М.А.,Ивницкий Н.А.,Поляков Ю.А. Некоторые проблемы истории коллективизации в СССР.//Вопросы истории.-1965.-№ 3.-С.19.
- 7.Бухарин Н.И.Путь к социализму.-Новосибирск,1990.-С.299.
- 8.Чаянов А.В.Основные идеи и формы сельскохозяйственной кооперации.-М.,1927.-С.342.
- 9.Маркс К.,Энгельс Ф. Твори.-Пер.з 2-го рос. вид.-Т.47.-С.259.
- 10.ДАВіО Ф.П-51. Оп.1.Спр.374.-Арк.13,14.
- 11.ДАВіО Ф.Р-401. Оп.1.Спр.10.-Арк.25.
- 12.ДАВіО Ф.136. Оп.4.Спр.332.-Арк.18-21.
- 13.ДАВіО Ф.51. Оп.1. Спр.497.-Арк.9.
- 14.Материалы и дискуссии о коллективизации.//История СССР.-1989.-№3.-С.44.
- 15.ДАВіО Ф.51. Оп.1.Спр.497.-Арк. 4,5,7.
- 16.ДАВіО Ф.70. Оп.1.Спр.28.-Арк. 7,8,12,13,24, 25,31,32.
- 17.ДАВіО.Ф. П-136. Оп.1.Спр.177.-Арк.9.
18. ДАВіО Ф. Р-765. Оп.1.Спр.110.-Арк.17.
- 19.ДАВіО Ф.136. Оп.4.Спр.161.-Арк.17, 21,22.
20. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років в Україні. Вінницька область. – Вінниця, 2008 .- С.232 - 233.

Війна

Затко розповідав, як восьмирічними хлопчиками пасли худобу в Дубині. Вигнали рано. Легкий туман стелився лозами аж до самого лісу, потім ярком тягнувся в бік колишнього хутора Королівчик. Вкрита росою трава мочила ноги. Лісові птахи, перегукуючись, співали вранішню пісню, і раптом щось загуло. Гуло протяжно і важко... З-поміж верхівок дерев з'явилися літаки. Таких ще ніхто не бачив. Їх було так багато, що ставало моторошно. Літаки безпечно пливли на схід, виблискуючи хрестами. То був ранок 22 червня 1941 року...

Напередодні війни Вінниччина мала чималий промисловий потенціал. В області працювало більше 8 тисяч промислових підприємств, 87 МТС, 1970 колгоспів і 38 радгоспів. У 1941 році тут нараховувалося 1600 шкіл, в яких навчалось 400 тисяч дітей, чотири вищих навчальних заклади із 10 тисячами студентів, 1330 клубів і 1300 бібліотек.

Станіславчик, Жмеринка, Муровані Курилівці, Гнівань, Ярошенка були захоплені 16 липня 1941 р. 18 липня наші війська оборонялися в районі річки Лядової. В цей же день німці форсували Дністер у напрямі Ямполь, і за наказом командування радянські війська відступили: 96 дивізія – в район Шаргорода, а 164-а – в напрямку Вендичан.

На ранок 20 липня ворог перейшов у наступ двома піхотними дивізіями німців і двома бригадами румун, розвиваючи удар з допомогою танків у напрямку Бронниця, Борівка, Томашпіль, Ямпіль, Ольшанка, намагаючись оточити радянські війська, але був відкинутий. О 12.00 20 липня 1941 року 17-й стрілковий корпус вийшов на рубіж Мурафа, Шаргород. В районі Дзялова він розгромив 229 піхотний полк 101 піхотної дивізії німців, за-

хопивши штаб полку з документами і автомобілями. Вночі в районі Юхимівки корпус знищив 700 чоловік німців, 15 бронемашин, 40 бронемобілів, захопив легковик і два мотоцикла. В ході бою втратили 120 чоловік пораненими і вбитими.

Однак, після запеклих боїв 17-а німецька армія прорвалася у напрямку Жмеринки і вже наступного дня Вінниця, Могилів-Подільський, Вендичани, Гулівці, Красівка були у руках нацистів. Наприкінці липня 1941 року вся територія Вінницької області була захоплена гітлерівцями [1]. З 23 червня по 21 липня 1941 року на фронт було мобілізовано 136866 жителів області. А в 1944 році Армію поповнили ще 230,3 тис. мешканців Вінниччини [2].

За 2 роки і вісім місяців окупації було знищено майже 170 тисяч мирних жителів, 45 тисяч 970 військовополонених і 61 тисячу насильно вивезено до Німеччини [3].

За офіційними даними на війні загинув 171 дзятівчанин. Вони були мобілізовані в лави Червоної Армії і не повернулися. Насправді загиблих на війні було більше: 14 березня 1945 року помер від ран в німецькому місті Вюртемберг, що на південному заході Німеччини, капітан Чернюк Прокіп Федорович 1908 року народження, мобілізований у 1941 – му; в березні 1944 –го загинув Заплішний Дмитро Йосипович 1924 року народження, рядовий, мобілізований в 1944-му; Ліщук Хома Кіндратович 1915 року народження, рядовий, мобілізований в 1941-му; 24 січня 1945 року загинув у Польщі Мацько Григорій Андрійович 1925 року народження, рядовий, мобілізований в 1944-му; в травні 1944 року загинув Червоний Трохим Мартинович 1921 року народження, рядовий, мобілізований в 1941-му.

Список загиблих воїнів-односельців 1941-1945 рр. [4].

№	П.І.П.	Рік народження	Національність і соц. стан	Коли мобілізований	Звання	Коли загинув	Де похований
1.	Андрієнко Никифір Єфремович	1900	українець селянин	1944	рядовий	25.01.45	м. Фрейштадт Польща
2.	Бевз Олексій Вікторович	1923	українець селянин	1941	рядовий	00.03.44	невідомо
3.	Бедний					05.08.41	смт. Врадіївка, Миколаївської обл.
4.	Білінський Григорій Іванович	1918	українець	1941	рядовий	00.03.44	невідомо
5.	Васильчук Давид Ількович	1920	українець селянин	1944	рядовий	00.07.44	невідомо
6.	Васильчук Феодосій Авксентійович	1898	українець селянин	1944	рядовий		с. Білківці Зборівський р-н Тернопільської обл.
7.	Вертема Артем Захарович	1908	українець селянин	1941	рядовий	00.03.44	невідомо
8.	Вертепний Дмитро Сидорович	1906	українець селянин	1944	рядовий	00.08.44	с. Богданівка Тернопільської обл.
9.	Вовк Дмитро Іванович	1922	українець селянин	1941	рядовий	00.04.44	невідомо
10.	Вовк Леонтій Іванович	1919	українець селянин	1944	рядовий	00.03.44	невідомо
11.	Волощук Василь Федорович	1924	українець селянин	1944	рядовий	15.07.44	с. Богданівка Тернопільської обл.
12.	Волощук Іван Степанович	1926	українець селянин	1944	рядовий	02.02.45	Німеччина
13.	Волощук Ілля Трохимович	1921	українець	1941	рядовий	00.03.44	невідомо
14.	Волощук Михайло Онійович	1923	українець		рядовий		невідомо

15.	Волошук Федір Устинович	1900	українець селянин	1944	рядовий	14.07.44	с.Білкивці Зборівський р-н Тернопільської обл.
16.	Воспитанюк Леонід Степанович	1911	українець	1941	ст. лейтенанта	23.06.44	с.Кирсево, Вітебської обл., Беларусь
17.	Гайздрик Іван Миколасвич	1921	українець	1944	рядовий	15.12.44	м.Бечов, Чехо-Словаччина
18.	Гарматюк Іван Федорович	1901	українець	1944	рядовий	00.09.44	невідомо
19.	Гарматюк Степан Опанасович	1924	українець селянин	1944	рядовий	20.02.45	м. Струмень, Краківське воєводство, Польща
20.	Гранацький Дмитро Устинович	1921	українець селянин	1944	рядовий	23.07.44	с.Вовків, Перемишлянського р-н, Львівська обл.
21.	Гранацький Трохим Миколасвич	1908	українець селянин	1944	рядовий	00.01.45	невідомо
22.	Гриник Іван Дорофійович	1920	українець селянин	1941	рядовий	00.03.44	невідомо
23.	Гриник Клим Онисимович	1921	українець селянин	1944	рядовий	16.10.44	с. Жуківці, Зборівського р-ну Тернопільської обл.
24.	Гриник Клим Тимофійович	1920	українець	1944	рядовий	00.09.44	невідомо
25.	Гриник Максим Онисимович	1919	українець селянин	1944	лейтенант	24.11.44	Ямяпроче, Латвія
26.	Гриник Мартин Іванович	1916	українець	1941	рядовий	00.08.41	невідомо
27.	Гриник Семен Тодосійович	1921	українець селянин	1944	рядовий	00.07.44	невідомо
28.	Гриник Тимофій Кирилович	1915	українець селянин	1944	рядовий	00.03.44	невідомо

29	Гриник Тимофій Онисимович	1921	українець селянин	1944	мол. сержант	18.07.44	с. Тустоголови, Зборівський р-н, Тернопільської обл.
30	Гриник Тимофій Тимофійович	1920	українець селянин	1944	рядовий	18.07.44	невідомо
31	Гриник Федір Дорофійович	1924	українець	1944	рядовий	01.09.44	с. Перемишляни Львівської обл.
32	Грошовий Сидір Федорович	1913	українець селянин	1944	рядовий	00.12.44	невідомо
33	Демко Аврам Маркович	1920	українець селянин	1944	рядовий	17.03.45	невідомо
34	Демко Андрій Васильович	1909	українець селянин	1944	рядовий	15.07.44 був важко поранений. Вижив	с. Мшана, Зборівський р-н Тернопільської обл.
35	Демко Кирило Маркович	1922	українець селянин	1944	рядовий	00.00.00	невідомо
36	Демко Степан Маркович	1923	українець селянин	1944	рядовий	23.02.45	невідомо
37	Демко Тимофій Андрійович	1921	українець селянин	1941	рядовий	00.03.44	невідомо
38	Деребчинський Петро Миколайович	1903	українець селянин	1944	рядовий	Помер від ран 07.02.45	м. Пшемисль, Польща
39.	Дремух Семен Федорович	1922	українець селянин				невідомо
40.	Дуднік Йосип Пархомович		українець селянин	1944	рядовий	04.08.44	с. Топільське, Рожнятівський р-н, Івано-Франківської обл.
41.	Дуднік Олексій Сільвестрович	1898	українець селянин	1944	рядовий	03.08.44	Івано-Франківської обл.
42.	Дуднік Онисій Тодосійович	1909	українець	1944	сержант	14.07.44	с. Білківці, Зборівський р-н, Тернопільської обл.

43.	Дуднік Степан Олексійович	1923	украї- нець селянин	1944	сер- жант	17.07.44	невідомо
44.	Журигора Артем Трифонович	1899	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	15.07.44	с. Мшана, Зборівський р-н, Терно- пільської обл
45.	Журигора Олександр Савелійович	1898	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	02.09.44	невідомо
46.	Журигора Павло Олексійович	1921	украї- нець	1944	рядо- вий		невідомо
47.	Завірюха Сава Семенович	1916	украї- нець селянин	1941	рядо- вий	10.05.44	невідомо
48.	Заставний Роман Васильович	1898	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	00.03.44	невідомо
49.	Кобилянський Михайло Прокопович	1924	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	20.08.44	невідомо
50.	Кобилянський Міней Устинович	1918	украї- нець				невідомо
51.	Ковалишин Микита Юрійович	1918	украї- нець селянин	1941	рядо- вий	00.03.44	невідомо
52.	Ковблюк Іван Павлович	1923	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	00.09.44	невідомо
53.	Ковблюк Клим Кирилович	1900	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	15.07.44	невідомо
54.	Ковблюк Степан Климович	1924	украї- нець	1944	рядо- вий	00.00.44	невідомо
55.	Когут Сидір Авксентійович	1919	украї- нець	1944	рядо- вий	10.05.44	невідомо
56.	Когут Федір Купріянович	1926	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	04.02.45	невідомо
57.	Когут Федот Терентійович	1914	украї- нець селянин	1941	рядо- вий	10.05.44	невідомо
58.	Комісарик Антон Кіндратович	1912	украї- нець селянин	1941	рядо- вий	00.09.41	невідомо

59.	Комісарик Іполіт Семенович	1903	українець	1944	рядовий	15.07.44	с. Сировари, Зборівський р-н, Тернопільської обл.
60.	Костишин Іван Єфремович	1909	українець селянин	1944	рядовий	27.01.45	Краківське восводство, Польща
61.	Костишин Степан Семенович	1913	українець селянин	1941	рядовий	00.03.44	невідомо
62.	Крисько Антон Іванович	1911	українець	1941	рядовий	00.07.44	невідомо
63.	Крисько Василь Демидович	1924	українець селянин	1944	рядовий	00.01.45	невідомо
64.	Крисько Володимир Максимович	1922	українець селянин	1941		00.03.44	невідомо
65.	Крисько Семен Васильович	1922	українець, селянин	1944	ст. сержант	Помер від ран 17.07.44	с.Нестерівці, Зборівський р-н
66.	Крисько Яків Олексійович	1913	українець селянин	1944	рядовий	00.06.44	невідомо
67.	Крущук Микола Семенович	1925	українець	1944	мол. сержант	Помер від ран 10.02.45	Олександровіце, Польща
68.	Кульпіта Марко Стахович	1898	українець	1944	рядовий	00.03.44	невідомо
69.	Кульпіта Микита Стахович	1908	українець				невідомо
70.	Кульпіта Федот Стахович	1919	українець селянин	1944	рядовий	00.08.44	невідомо
71.	Куріпта Іван Іванович	1915	українець селянин	1941	рядовий	06.10.41	Ленінградська обл.
72.	Куріпта Омелян Омелянович	1894	українець селянин	1941	рядовий	00.03.44	невідомо
73.	Куріпта Яків Трохимович	1904	українець селянин	1944	рядовий	18.07.44	с.Тустоголови, Зборівський р-н, Тернопільської обл.

74.	Лабунський Степан Олексійович	1923	украї- нець селянин	1944	мол. сер- жант	15.07.44	с. Мшана, Зборівський р-н, Терно- пільської обл
75.	Липко Макар Федорович	1907	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	01.06.44	с.Печенижин, Коломий- ський р-н, Івано- Франківської обл.
76.	Липко Роман Макарович	1907	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	15.07.44	с. Мшана, Зборівський р-н, Терно- пільської обл
77.	Литвин Степан Іванович	1918	украї- нець	1941	рядо- вий	00.08.44	невідомо
78.	Лісовий Іван Григорович	1924	украї- нець	1944	рядо- вий	00.09.44	невідомо
79.	Лісовий Іван Григорович	1904	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	00.01.44	невідомо
80.	Ліщук Михайло Мойсейович	1913	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	00.03.44	невідомо
81.	Лоїк Антон Данилович	1896	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	28.04.45	м. Люббен, Німеччина
82.	Мазурик Сергій Тимофійович	1904	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	00.09.44	невідомо
83.	Мазурик Степан Мефодійович	1925	украї- нець	1944	рядо- вий	21.02.45	м. Легниця, Польща
84.	Майстак Дмитро Якович	1914	украї- нець	1944	рядо- вий	00.08.44	невідомо
85.	Маковей Василь Тодосієвич	1924	украї- нець селянин	1941	рядо- вий	00.03.44	невідомо
86.	Маковей Іван Хомич	1925	украї- нець	1944	рядо- вий	23.02.45	м.Глогувек, Польща
87.	Маковей Купріян Михайлович	1920	украї- нець	1944	рядо- вий	00.05.44	невідомо
88.	Маковей Павло Трохимович	1912	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	00.09.44	невідомо

89.	Маковей Петро Трохимович	1906	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	19.04.45	м.Рибнік, Польща
90.	Максимишин Іван Іванович	1923	украї- нець селянин	1941	рядо- вий	14.01.43	Ленінград- ська обл.
91.	Малаховський Казимир Миколайович	1916	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	07.05.45	м. Калінін- град
92.	Маслянко Володимир Спиридонович	1911	украї- нець	1941	мол. лейте- нант	25.12.43	с. Костюки, Городкський р-н, Вітеб- ської обл. Беларусь
93.	Маслянко Денис Дмитрович	1901	украї- нець елянин	1941	рядо- вий	00.03.44	невідомо
94.	Маслянко Макар Корнійович	1913	украї- нець селянин	1941	рядо- вий	00.06.41	невідомо
95.	Маслянко Тимофій Корнійович	1904	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	15.05.44	невідомо
96.	Мастяєв Іван Максимович	1922	росіянин	1944	рядо- вий	00.12.44	невідомо
97.	Маціборко Никифір Карпович	1919	українець, селянин	1944	мол. сер- жант	16.07.44	с.Жуківці, Зборівсько- го р-ну, Тер- нопільської обл.
98.	Мацько Гнат Андрійович	1919	украї- нець селянин	1944	рядо- вий		невідомо
99.	Мелюк Іван Онисійович	1912	українець, селянин	1941	рядо- вий	08.07.41	невідомо
100.	Мельник Іван Кирилович	1918	украї- нець	1941	рядо- вий	15.12.44	с. Шаловел- да, Угор- щина
101.	Мельник Максим Петрович	1913	украї- нець	1944	рядо- вий	Помер від ран 23.12.44	Угорщина
102.	Монастирський Семен Авксентійович	1923	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	02.10.44	м. Краків, Польща
103.	Полобуднев Володимир Степанович		росіянин	1944	рядо- вий	00.03.45	невідомо

104.	Репей Олексій Федотович	1905	украї- нець селянин	1941	рядо- вий	00.03.44	невідомо
105.	Рожок Іван Максимович	1922	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	24.07.44	с. Вовків, Перемиш- лянський р-н, Львів- ської обл.
106.	Рябокінь Артем Захарович	1909	украї- нець селянин	1941	рядо- вий	00.06.44	невідомо
107.	Саблук Йова Савич	1901	украї- нець селянин	1941	рядо- вий	00.07.44	невідомо
108.	Саблук Сава Савич	1906	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	00.09.44	невідомо
109.	Саблук Славян Григорович	1901	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	00.00.00.	невідомо
110	Сивак Андрій Андрійович	1921	украї- нець	1941	рядо- вий	00.03.44	невідомо
111.	Сивак Андрій Максимович	1922	украї- нець селянин	1941	рядо- вий	05.08.42	невідомо
112.	Сивак Петро Андрійович	1905	украї- нець	1944	мол. сер- жант	Помер від ран 22.01.45	м. Сулехов, Польща
113.	Сивак Сергій Максимович	1924	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	00.09.44	невідомо
114.	Синюк Петро Андрійович	1901	украї- нець			00.00.00	невідомо
115.	Січкар Іван Якимович	1914	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	00.08.44	невідомо
116.	Слободянюк Іван Степанович	1907	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	00.00.00	невідомо
117.	Слотюк Захар Васильович	1913	украї- нець селянин	1941	рядо- вий	00.08.44	невідомо
118.	Слотюк Костянтин Пилипович	1918	украї- нець	1941	рядо- вий	Помер від ран 19.07.45	м. Баку, Азербай- джан
119.	Слотюк Микола Васильович	1917	украї- нець се- лянин	1944	рядо- вий	00.03.44	невідомо

120.	Слотюк Степан Семенович	1912	українець	1941	рядовий	00.00.00	невідомо
121.	Созанський Павло Васильович	1898	українець селянин	1944	рядовий	16.07.44	с. Тустоголови, Зборівський р-н, Тернопільської обл.
122.	Соколовський Степан Семенович	1922	українець селянин	1941	рядовий	05.03.44	м. Меляцький, Чехо-Словаччина
123.	Соколовський Тимофій Герасимович	1900	українець селянин	1944	рядовий	18.10.44	м. Сольнок, Угорщина
124.	Соловей Павло Федорович	1922	українець	1944	рядовий	16.07.44	невідомо
125.	Соловей Софрон Федотович	1899	українець селянин	1944	рядовий	14.01.45	Келецьке воеводство, Польща
126.	Соловей Степан Софронович	1923	українець селянин	1941	рядовий	14.01.45	Польща
127.	Сопільняк Григорій Самійлович	1910	українець селянин	1941	рядовий	00.00.43	невідомо
128.	Сопільняк Никифр Самійлович	1903	українець селянин	1941	рядовий	00.03.44	невідомо
129.	Сопільняк Полікарп Іванович	1925	українець селянин	1944	рядовий	20.07.44	невідомо
130.	Сопільняк Федір Іванович	1922	українець селянин	1944	рядовий	15.07.44	с. Сировари, Зборівський р-н, Тернопільської обл.
131.	Софіянчук Андрій Йосипович	1920	українець селянин	1941	рядовий	07.11.42	с. Помрук, Смоленської обл., Росія
132.	Тиквач Онуфрій Пантелеймонович	1912	українець селянин	1944	рядовий	05.08.44	невідомо
133.	Ткаченко Сергій Іванович	1902	українець селянин	1944	рядовий	15.01.45	с. Цемерске-Лавре, Чехословаччина
134.	Файдун Василь Терентійович	1925	українець селянин	1944	рядовий	26.01.45	с. Майвигода, Польща

135.	Файдун Василь Якович	1901	украї- нець	1944	мол. сер- жант	Помер від ран 20.07.44	с. Кокут- ківці, Зборівський р-н, Терно- пільської обл
136.	Файдун Григорій Григорович	1917	украї- нець				невідомо
137.	Файдун Іван Григорович	1924	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	00.07.44	невідомо
138.	Файдун Микола Онуфрійович	1910	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	00.09.44	невідомо
139.	Файдун Семен Терентійович	1910	украї- нець селянин	1941	рядо- вий	Помер від ран 31.01.45	с. Клобен, Східна Прусія
140.	Файдун Степан Омельянович	1917	украї- нець			00.00.00	невідомо
141.	Файдун Степан Федорович	1926	украї- нець	1944	рядо- вий	03.30.45	с. Надлаш, Угорщина
142.	Файдун Ульян Романович	1900	украї- нець	1944	рядо- вий	00.11.44	невідомо
143.	Файдун Ярема Терентійович	1910	украї- нець	1941	рядо- вий	00.06.44	невідомо
144.	Форманчук Антін	1925	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	29.03.45	м. Інігод, Німеччина
145.	Хаборський Дмитро Іванович	1922	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	25.07.44	с. Велика Бе- резовиця, Тернопіль- ський р-н, Тернопіль- ської обл
146.	Цвігун Олексій Михайлович	1918	украї- нець	1941	рядо- вий	21.08.44	Жешовське восьводство, Польща
147.	Цвігун Семен Сидорович	1917	украї- нець	1944	рядо- вий	15.07.44	с. Мшана, Зборівський р-н, Терно- пільської обл.
148.	Цвігун Степан Михайлович	1923	украї- нець селянин	1941	рядо- вий	15.09.44	м. Зізнув, Краківське восьводство, Польща

149.	Цвігун Яків Михайлович	1918	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	00.09.44	невідомо
150.	Червінський Гнат Герасимович	1918	украї- нець селянин	1941	рядо- вий	00.03.44	невідомо
151.	Червінський Іван Вікторович	1913	украї- нець селянин	1944		00.06.44	невідомо
152.	Червоний Андрон Данилович	1910	украї- нець	1941	рядо- вий	00.05.44	невідомо
153.	Чернюк Василь Карпович	1915	украї- нець селянин	1941	рядо- вий	00.03.44	невідомо
154.	Чернюк Данило Демянович	1908	украї- нець	1944	рядо- вий	12.03.45	м. Струмень, Польща
155.	Чернюк Іван Пилипович	1914	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	21.04.45	с. Мшана, Бельське воєводство, Польща
156.	Чернюк Мартин Кіндратович	1916	украї- нець				невідомо
157.	Чернюк Михайло Федорович	1912	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	00.08.44	невідомо
158.	Чернюк Омелян Юхимович	1918	украї- нець	1941	рядо- вий	24.07.43	с. Чижівка, Орловської обл., Росія
159.	Чернюк Порфирій Федорович	1893	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	00.10.44	невідомо
160.	Чернюк Семен Савич	1924	украї- нець селянин	1944	сер- жант	00.08.44	невідомо
161.	Чернюк Степан Павлович	1926	украї- нець селянин	1944	сфрей- тор	24.10.44	ст. Вольтер- кемен, Схід- на Прусія
162.	Чернюк Федір Купріянович	1921	украї- нець селянин	1941	мол. сер- жант	11.02.45	с. Шпрот- ташвальдау, Німечина
163.	Чернюк Федір Омельянович	1915	украї- нець селянин	1941	рядо- вий	00.00.45	м. Гужов- Сльонски, Польща
164.	Швабський Іван Григорович	1901	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	00.08.44	невідомо

165.	Швабський Олександр Григорович	1911	украї- нець селянин	1944	рядо- вий	01.06.44	с. Печені- жин, Коло- мийський р-н, Івано- Франківської обл.
166.	Шершун Максим Якович	1900	украї- нець	1944	рядо- вий	22.04.45	с. Альберто- вець. Чехос- ловаччина
167.	Шкундя Дмитро Трохимович	1912	украї- нець	1941	рядо- вий	00.09.44	невідомо
168.	Штундир Микола Іларіонович	1923	украї- нець	1944	сер- жант	00.09.44	невідомо
169.	Шура Іван Гордійович	1917	украї- нець селянин	1941	ст. сер- жант	00.12.44	невідомо
170.	Яровий Іполіт Никодимович	1908	украї- нець			00.00.00	невідомо
171.	Яровий Онісій Никодимович	1904	украї- нець			00.00.00	невідомо

Після жорстоких боїв в січні-лютому і в березні 1944 року розпочалося визволення Вінницької області. 18 березня звільнили Станіславчик, Будьки, Вознівці, Гуту-Мовчанську, Дзялів, Кацмазів, Кудіївці, Луку-Мовчанську, Мовчани, Носківці, Олександрівку, Олексіївку, Слободу-Носковецьку, Тарасівку, Телилинці.

20 березня визволені міста Вінниця і Жмеринка [5].

Та для багатьох дзялівчан війна тільки починалася. В 1944 році вони поповнили ряди армій, що гнали німців на Захід. Чимало їх більше в село так і не повернулося. Із 171 загиблого, 141 загинули в 1944-45 рр. Деякі пішли з життя в один день. Так 15 липня 1944 року біля с. Мшани Зборівського району Тернопільської області загинули Журигора Артем, Липко Роман, Лабунський Степан, а в с. Сировари – Комісарик Іполіт, Сопільняк Федір.

17 липня біля с. Нестерівка того ж таки району закінчив свій бойовий шлях Крисько Семен.

18 липня 1944 року біля села Тустоголови Зборівського району Тернопільської області полягли Гриник Тимофій, Куріпта Яків і Созанський Павло, а 20 липня в с.Кукутківцях – Файдун Василь.

25 липня в с. Велика Березовиця Зборівського району загинув Хаборський Дмитро.

Всі ці населенні пункти знаходяться один біля одного. Через них проходила лінія фронту, яка поступово просувалася на Захід. Всі, хто загинув наприкінці липня 1944 року, були учасниками Львівсько-Сандомирської операції.

Уже після війни фельдмаршал Манштейн напише: «Конечно, русским пришлось расплачиваться огромными потерями за свои успехи, добытые в тяжелых боях с храбро державшимися немецкими войсками. Было также ясно, что боеспособность пехотных соединений, в которые они заганыли во вновь захваченных ими областях всех без исключения мужчин, способных носить оружие, все время понижается» [6]. Чи не це було тим фактором, який породжував у ворога сподівання на можливе припинення наступу радянських військ і стабілізації фронту? Командування вермахту обгрунтовано поклало надії на поступове вичерпування людських ресурсів в СРСР і зменшення сили натиску на німецькі війська, які тримали оборону на західному напрямку. Саме тому потрібно було не зменшувати натиск, а наступати силами недостатньо навчених мобілізантив, що поповнювали військові підрозділи в 1944 році. Останні за це платили життям. Такою була ціна війни, правда про яку так до кінця і не розкрита.

В народі кажуть, що війна продовжуватиметься до тих пір, поки могила останнього солдата не буде знайдена, а його прах перепохований. Нам ще довго доведеться шукати їхні могили, відтворюючи в пам'яті хроніку тієї війни, згадуючи всіх, хто з неї так і не повернувся.

Не повернувся в село майор танкових військ, учасник штурму Берліна Боднарчук Ахтимон Федорович. Коли по-

чалася війна, він був курсантом одного із військових училищ Москви, потім довчався на Уралі. Звідти і пішов на фронт. Як розповідав мій дядько Петро Федотович Демко, який воював у 1944 році у складі 1-го Українського фронту, вони випадково зустрілися під час форсування Вісли. Ахтимон обіцяв забрати брата у свою частину, однак не встиг. Він загинув від пострілу снайпера в травні 1945 року на одній із вулиць німецького міста Ротенбург. Поховали його біля кірхи в поселенні Трем. В 1945 році містечко Ротенбург знаходилося в центрі запеклих боїв за переправу з польських територій через ріку Найсе, в ході яких загинуло чимало радянських солдатів та офіцерів.

Під Сталінградом загинув капітан мотомеханізованих військ Маковей Марко Маркович, в Латвії – лейтенант Гриник Максим Онисимович, під Ленінградом – лейтенант Максимішин Іван Іванович. Не повернулися з війни троє братів Демків: Степан, Абрам і Данило Марковичі.

Після звільнення Дзялова і навколишніх сіл Станіславчицького району життя почало поступово відновлюватися. У травні 1944 року запрацювала сільська рада. Її головою тоді був Ліщук Михайло Мусійович. До жовтня 1945 року з різних фронтів у село повернулося 50 чоловік, переважно поранені та інваліди [7]. Почали оживати селянські господарства. В січні 1945 року в Станіславчицькому районі їх нараховувалося 7316.

***Кількість населення і селянських господарств
Станіславчицького району станом на 1 січня 1945 року. [8].***

№	Назва населеного пункту	Кількість господарств	Кількість населення
1.	Станіславчик	1405	5245
2.	Будьки	366	1252
3.	Тарасівка	535	1469
4.	Вознівці	175	489
5.	Дзялів	495	1496
6.	Мовчани	387	1075

7.	Лука-Мовчанська	424	1194
8.	Олексіївка	289	820
9.	Носківці	1189	3195
10.	Слобода-Носковецька	262	707
11.	Телилинці	448	2319
12.	Кацмазів	822	1212
13.	Олександрівка	126	380
14.	Кудійці	393	1185
Всього:		7316	22038

1. *Вінниччина в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945рр. (хроніка подій).*-К.,1965.-С.3,5.

2. *Гальчак С.Визволення Вінниччини від нацистських загарбників.*-Вінниця,-С.3.

3. *Вінниччина в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945рр. (хроніка подій).*-К.,1965.-С.16,17.

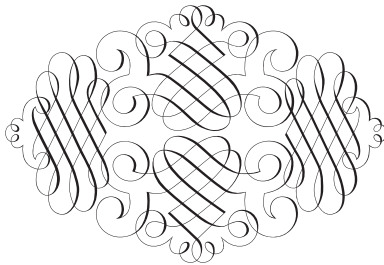
4. *Книга пам'яті.Вінницька область.-Т.2.-К.,1994.-С.648-655.*

5. *Гальчак С.Визволення Вінниччини від нацистських загарбників.*-Вінниця, 2010.-С.278.

6. *Маништейн Э.Утерянные победы.-М.,-СПб,1999.-С.622.*

7. *Синюк П.Станіславчик:погляд у минуле.-Вінниця,2006.-С.273,275.*

8. *ДАВіО Ф.Р-2355.Оп.5.Спр.251.-Арк.32.*

1946-ї і після

Літо 1946-го було сухим. У серпні температура сягнула + 36,5 градусів [1]. В колгоспі працювати практично не було чим. Землю обробляли переважно коровами. Працювали, як правило, жінки і діти. За сезон жінка отримувала 16 кг зерна, якими прогодувати сім'ю було неможливо. Окрім цього, на присадибні ділянки накладалися великі податки. В 1947 році розпочався голод. Хліб був дуже дорогий. Його продавали на базарі кусочками. Ціна буханця сягала 100-120 крб., а пуд пшеничної муки коштував 1000 крб. [2]. Це були страшні випробування, відлік яких розпочався в 1917 році. За таких умов легко втратити будь-які орієнтири і віру в себе. У що може вірити людина, коли, пройшовши через такі випробування, вона залишається жити, а перед нею знову виринає нове жахіття як не війни, то голоду?! Вона стає байдужою. Ця байдужість проявилася і в 1946 році, коли Президія Верховної Ради УРСР прийняла рішення про переіменування дев'яти населених пунктів Вінницької області, в тому числі і Дзялова. Всі промовчали... Кому не сподобалася історична назва села, вияснити не вдалося. До того ж проводилося це «з метою збереження історичних найменувань та уточнення й упорядкування існуючих назв сільських Рад і населених пунктів» [3]. Незрозуміло, яке відношення має сьогоднішня назва села до «історичних найменувань» і кому так кортіло «впорядкувати» її, щоб змінити на ту, яка в історії ніяк не зафіксована?! Назва села, як і ім'я людини є кодом долі. Зміною імені ми міняємо історичний дискурс, який за нашими плечима формує спрямованість процесу, що породжує протилежне становлення. В цій ситуації життя людей, що заклали поселення і творили його історію, починаючи з XVI

століття, а то й раніше, перекреслюється. Утверджується принцип – «мы старый мир разрушим до основанья, а затем...». Що було «за тем», ми знаємо... Так, люди продовжували жити. Народжувалися нові покоління, з'являлися нові традиції. Та жили і народжувалися вони в умовах, з яких хотілося вирватися і втекти далеко за межі краю і тієї землі, яка споконвіку була для них рідною. Землі, в якій спочиває не одне покоління твоїх предків. На жаль, так було і так є. В цьому, напевне, і проявляється трагедійність сьогоднішньої розрухи. Та попри все, в 1946 році село отримало нову назву, до якої так і не звикли. І в наші дні досить часто вживаними є слова: «Дзялів», «дзялівський». Використовують їх не тільки старожили, але й молодші, які чули від своїх рідних чимало переказів, суто сільських історій, наповнених горем і радістю, успіхами і невдачами, але таких близьких і до болю знайомих кожному...

В 1947 році відбулася грошова реформа. Переважна більшість сільського люду її майже не відчула: ніхто ніяких збережень не мав, а тому обмінювати не було що. Характерною рисою села була бідність. 1 березня 1948 році з'явилася Постанова Ради Міністрів СРСР, яка не тільки встановлювала норми обов'язкових поставок державі м'яса, молока, але й визначала покарання для колгоспників, котрі не виробили встановленого мінімуму трудоднів. Той, хто попадав до такої категорії, підлягав виселенню у віддалені райони Сибіру. Колгоспи розбивалися на групи. До першої належали ті, які повинні були постачати державі п'ять кг мяса з кожного гектара земельної площі, включаючи луки, сади, гроди, пасовиська, і 13 літрів молока. Друга група постачала 4 кг мяса і 10 літрів молока з одного гектара землі. Третя – 3,5 кг мяса і 8 літрів молока. Була ще четверта група, але вона стосувалася тільки молока і потрапили до неї лише два колгоспи: «Прогрес» с. Кам'яногірки (Дзялів) і «Будьонного» с. Носковець. Найбільше колгоспів Станіславчицького району, (а їх тоді на-

рахувалося 30), належали до другої і третьої груп. В Кам'яногірці (Дзялові) існувало два колгоспи: «Прогрес» і «Плугатар» [4]. Як вказує П.Синюк, посилаючись на публікації в районній газеті, люди жили бідно, а тому багато селян батракували у поміщиків сусідньої Бесарабії. Чимало із них покидали села і виїжджали до Америки. Занедбаною була і охорона здоров'я. В Станіславчицькому районі на 14 сіл працював всього один фельдшер (Смерчинський), який до того ж не мав спеціальної медичної освіти [5].

На початку 1949 року населення району становило 12794 чол. [6]. До січня 1950 року в Станіславчицькому районі продовжувало діяти 30 колгоспів. Влітку цього ж року відбулося їх укрупнення і кількість колгоспів зменшилася до 24-х, а наприкінці жовтня 1950 року в районі нараховувалося всього 15 колгоспів. Саме тоді в Кам'яногірці (Дзялові) два колгоспи, «Прогрес» і «Плугатар», були об'єднані в один. Нове господарство отримало назву – «ім. Жданова». Головою сільської ради в той час працював Остапенко Данило Кіндрадович, а секретарем – Лишук Сергій Іванович [7].

У 1952 році населення району збільшилося до 25298 осіб, які проживали у 7304 селянських господарствах [8]. У квітні 1954 року на теренах Станіславчицького району продовжувало працювати 15 колгоспів, які обробляли більше 23330 га орної землі.

**Список колгоспів і кількість землі,
яку вони обробляли станом на 29 квітня 1954 року. [9].**

<i>№</i>	<i>Назва села</i>	<i>Загальна площа землі, га</i>	<i>В тому числі орної, га</i>	<i>Голова колгону</i>
1.	Будьки	1430	1027,57	Невеселий Андрій Дмитрович
2.	Вознівці	861,06	598,88	Герасимок Олександр Устимович

3.	Тарасівка	2675,92	1955,82	Вовк Федір Іванович
4.	Камяногірка (Дзялів)	2443,13	1787,72	Остапенко Данило Кіндратович
5.	Слобода-Носковецька	1367,12	979,70	Назарчук Олекса Герасимович
6.	Олексіївка	1245,82	833,84	Муляренко Віктор Максимович
7.	Мовчани	2232,17	1669,54	Паламар Василь Григорович
8.	Лука-Мовчанська	2384,43	1564,44	Радійчук Семен Григорович
9.	Носківці ім.Калініна	2339,29	1764	Войтович Вільям Михайлович
10.	Носківці ім.Леніна	2173,58	1563,38	Малаховський Фома Мтвійович
11.	Кудіївці	2168	1578,09	Скрипник Іван Сергійович
12.	Станіславчик ім.Кагановича	3120,68	2177,36	Козак Микола Олександрович
13.	Станіславчик ім.Ворошилова	2717,09	1928,50	Лахман Микола Пилипович
14.	Телилинці	2212,92	1710,60	Ткач Микита Михайлович
15.	Кацмазів	3214,02	2190,60	Паламарчук Михайло Йосипович

31 жовтня 1954 року в Станіславчицькому парку культури і відпочинку відбулася сільськогосподарська виставка, на якій були представлені всі колгоспи району. Вони продемонстрували досягнення у вирощуванні високих врожаїв, успіхи тваринників. У виставці взяли участь кращі механізатори, бригадири рілничих бригад, тваринники. Від колгоспу ім. Жданова с. Ка'мяногірки (Дзялова) на виставці були: Свистун Петро, Яровий Петро, Когут Доррофій, Остапенко Данило та інші.

До 1956 року продовжувала діяти система обов'язкової поставки державі молока, м'яса, яєць та іншої сільськогосподарської продукції. Селянські господарства, окрім податку на землю, повинні були здавати державі більше

40 кг мяса, 200 літрів молока, 200 штук яєць, сир, вовну, шкірсировину, картоплю, зерно тощо. В колгоспах Станіславчицького району в цей період нараховувалося 6612 дворів, в тому числі в Кам'яногірці (Дзялові) – 473 двори.

**Кількість дворів в колгоспах
Станіславчицького району в 1956 році.[10].**

<i>№</i>	<i>Назва села</i>	<i>Назва колгоспу</i>	<i>Кількість дворів</i>
1.	Станіславчик	ім. Кагановича	540
2.	Станіславчик	ім. Ворошилова	620
3.	Будьки	«Комунар»	365
4.	Вознівці	ім. Маленкова	168
5.	Тарасівка	«Зоря комунізму»	490
6.	Камяногірка (Дзялів)	ім. Жданова	473
7.	Мовчани	ім. Сталіна	369
8.	Лука-Мовчанська	ім. Леніна	422
9.	Кацмазів	ім. Хрущова	789
10.	Телилинці	ім. Молотова	440
11.	Олексіївка	ім. Булганіна	262
12.	Слобода-Носковецька	ім. Суворова	236
13.	Носківці	ім. Калініна	465
14.	Носківці	ім. Леніна	522
15.	Кудіївці	ім. Кірова	451

Наприкінці 1957 року Станіславчицький район був ліквідований і з 1 січня 1958 року фактично перестав існувати. Частина його території відійшла до Жмеринського, а частина до Копайгородського районів. У вересні 1959 року Копайгородський район також був ліквідований і у Вінницькій області залишилося всього 32 райони.

В січні 1960 року в Кам'яногірці (Дзялові) проживало 1690 осіб.

Через рік відбулася чергова грошова реформа. Старі грошові знаки обмінювалися з розрахунку 10 крб. випус-

ку 1947 року на 1 крб. – 1961 року. В 1964 році був прийнятий Закон про пенсії, згідно якого колгоспникам, які досягли 60-річного віку призначили пенсії. Спочатку розмір пенсії складав 8 крб. Пізніше його підвищили до 12 крб. В історії краю розпочинався етап відносної стабільності і повільного зростання добробуту. Часи великих політичних потрясінь завершилися. З'явилися покоління, в яких тривоги і страху за власне майбутнє уже не було. 30 років країна жила в умовах ілюзорних сподівань і зовнішньої ізоляції. Лише війна в Афганістані і розпад Радянського Союзу сколихнули її. Суспільство входило в епоху великих трансформаційних перетворень.

1. Гальчак С. Поділля: природа, людина-еволюція, історичний розвиток.-Кам'янець-Подільський, 2006.-С.196.

2. Синюк П. Станіславчик: погляд у минуле.-Вінниця, 2006.-С.281-282.

3. ДАВіО Ф.Р-2700. Оп.5. Спр.63.-Арк.140,145.

4. Синюк П. Станіславчик: погляд у минуле. – Вінниця, 2006.– С.284-287.

5. Там само. – С.288.

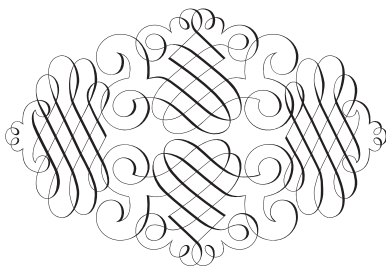
6. ДАВіО Ф.Р-2700. Оп.7. Спр.189.-Арк.20.

7. ДАВіО Ф. Р-2228. Оп.16. Спр.230.-Арк.5.

8. ДАВіО Ф.Р-2355. Оп.12. Спр.11.-Арк.31.

9. ДАВіО Ф.Р-3375. Оп.4. Спр.3291.-Арк.193.

10. ДАВіО. Ф.Р-3375. Оп.4. Спр.3556.-Арк.114,115.

Тіслямова

Мереосмислюючи минуле, не потрібно забувати, що історія України творилася не тільки у великих містах. Сучасне місто давно знівелювало і зруйнувало своє історичне середовище, яке здавна жилося тим, що не могла використати периферія. Сформувавши потребу в утвердженні власної самості, периферійний світ почав змінюватися. Це з одного боку, зруйнувало звичний соціокультурний простір, в якому людина комфортно почувала себе через відчуття ідентичності в системі сталих цінностних орієнтирів. З іншого – сформувало бажання самореалізації в процесі задоволення матеріальних інтересів.

Людина завжди прагнула бачити смисл в тому, що вона робить. По-іншому ми не вміємо пізнавати цей світ. Наділивши його актуальними для нас значеннями, ми символізуємо олюднений нами простір в речах та ідеологемах сучасності і лише означивши його, пробуємо заглибитися в сутність сталого порядку. От тоді й починається пошук героїв і того, що нас з ними поєднує. Це допомагає вирватися з розбурханого грошима світу і дозволяє пізнати вартісні джерела історії та культури.

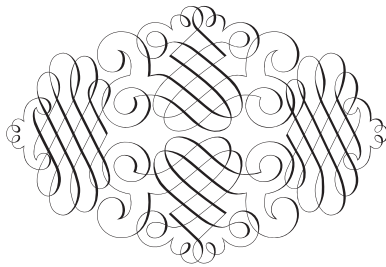
Зазвичай ми більше використовуємо примітивні методи комунікації, оскільки їх нам пропонує спільність. Вона ж перетворює нас у примхливих маргіналів, для яких актуальним є лише вічний перехід із одного соціального стану в інший, де ми надовго не затримуємося. Напевне, так дає знати про себе епоха постмодернізму. Та, щоб побудувати модерну Україну, варто змінити не тільки наміри, але й умови, в яких вони формувалися.

Час національної розгубленості проходить. Розпочинається процес формування українства в середовищі більш динамічного етнонаціонального взаємодіяння, яке поро-

джує такі ідентичності, які пов'язані життям, а не покликком крові. Це і є основою того модернізаційного поступу, який забезпечує просування України за межі власної цивілізації. Просування в світ, який нікого не чекає у своїх обіймах тільки за те, що ми воліємо там бути.

Ми мусимо прагнути реалізувати свій суверенітет не як чергову політичну мрію чи звичайний економічний успіх, а, насамперед, як культурну ідентичність, сформовану самодостатніми середовищами, поєднаними спільним історичним контекстом і соціокультурними формами буття. А це не означає, що якийсь там іновірець не має права на приналежність до нашої спільності тільки тому, що етнічно він не такий. Етногенез є процесом природнім і щось змінювати в ньому ми не можемо. На теренах України він ніколи не припинявся. У свій час саме периферія демонструвала найдинамічніші етнічні контакти зі Степом і саме там відбувався культурний і генетичний обмін, в результаті якого ми стали такими, якими є. Процес цей продовжується, як і наша з вами історія. І коли у багатьох поколінь є потреба в тому, щоб її знати, значить, ми є не тільки історичним, але й успішним народом. Залишається лише створити умови для реалізації цього успіху. Однією із таких умов і є пізнання того історичного буття, яке об'єднує нас не тільки національною але й родинною пам'яттю.

Зміст

Передмова.....	3
Порубіжні території Поділля до і після утворення Речі Посполитої	5
Заселення	29
Семашко і Ганицька.....	34
Церква	37
Реформа 1861 року.....	43
Національна революція і громадянська війна.....	54
Переддень колективізації	89
Колективізація і голод	100
Війна	118
1946-й і після.....	135
Післямова.....	141

